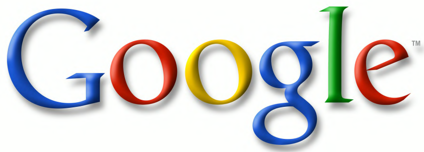
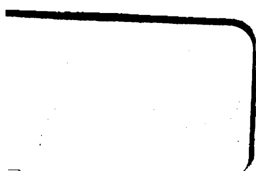

3 3433 06819623 1

YEG
KIRSTEN

Den Weledelen Heer Prof: J. M. Kemper van Zyn Vriend H. H. Klyn
Jan: 1810.

ZIELENLEER.

ZIELENLEER,

NAAR DE BEGINSELEN DER

CRITISCHE WYSGEERTE.

IN SAMENSPRAAKEN.

BENEVENS EEN

AANHANGSEL,

BEVATTENDE EENE KORTE TE SAMENVOEGING VAN HET GEEN DE CRITISCHE WYSGEERTE LEERT.

NAAR HET HOOGDUITSCH VAN

Dr. *J. F. E. KIRSTEN*,

DOOR

HENDRIK HARMEN KLYN.

Te AMSTELDAM, by
PIETER JOHANNES UYLENBROEK,
MDCCCV.

VOORREDE

VAN DEN

VERTAALER.

Onder alle de verschynselen, welken als onloochenbaare en gewigtige bewysstukken der vorderingen van 's Menschen geest moeten worden aangemerkt, behoort voorzeeker die groote gebeurtenis, welke op het eind der laatstverlopene Eeuw, in de Wysgeerige waereld zulk een verbaazend opzien baarde; de verschyning namentlyk der Critische Wysgeerte. Een man, begaafd met dien geheelen aanleg, welke eene diepgaande Wysgeerte vorderde; een man toegerust met alle die vermoogens, welken de natuur zoo zeldzaam in één wezen vereenigt; IMMANUEL KANT *was het, welke der waereld* dat *groote, onwaardeerbaare geschenk mededeelde, waardoor eenmaal het menschlyk kenvermoogen zoodanig ontwikkeld, gerangschikt en begrensd werd, als noodig was, om deszelfs natuur en grenzen volkoomen af te kunnen meeten.*

Met ter zyde stelling van al wat, tot dus verre, over 's menschen kennen *en* handelen *gesteld, ontkend, verdeedigd en verworpen was, ging de groote*

ontwerpet dezer Wysgeerte zynen eigenen moeilyken weg, drong dóór tot op den bodem van het menschlyk kenvermoogen, ontwikkelde elk gedeelte, en gaf het zelve zyne regte plaats; 's mans drie onsterflyke werken, zyn Critic der Reinen Vernunft; Critic der Practischen Vernunft; und Critic der Uhrtheilskraft; *bevatten dien schat in zich, waardoor hy voor altoos alle spitsvindige onderzoekingen en bespiegelingen, aangaande het bovenzinlyke vernietigde, den mensch leerde* hoe *en* hoe verre *hy, door zyne* zinlykheid *en* verstand, *rondsom hem, alles onder deszelfs onderscheidene hoedanigheden, op kan neemen; binnen welke grenzen alle zyne eigentlyke kennis beperkt is, en hoe hy, zoo rasch hy met deze kennis tot boven het gebied der Ervaring, tot het bovenzinlyke wil opklimmen, zich in een zee van dwaling en bedrog stort. Maar ook, aan de andere zyde, wat hy, overeenkomstig den eisch zyner* Reden, (*dat verheven vermoogen, waardoor hy by uitzondering eerst Mensch wordt*) *doen moet. Hier*, in zyne Redenlyke en Zedelyke Natuur *vindt hy genoegzame gronden, om de Idëën zyner Reden*, God, Vryheid *en* Onsterflykheid, *te verheffen tot een geloof, dat hem nimmer, ook niet door den fynst gesponnen twyfel, kan ontrukt worden.*

Eene Wysgeerte echter welke dit *wilde ondernemen; welke dus alles waaruit het menschlyk* ken*en* begeervermoogen *bestaat, tot op deszelfs laatste bestanddeelen ontleeden, en op nieuw tot eene systematische eenheid brengen wilde; moest natuurlyk, eenen weg betreeden, en een taaleigen bezigen, welke, den beoefenaar in den aanvang duister, en ten*

hoog-

hoogsten moeilyk (byzonder voor hun welke geene letterkundige opvoeding ontfingen) moet voorkomen. Van daar dus die algemeene klagten (zelfs door mannen van oordeel) over duisterheid, en onverstaanbaarheid.

Welkom moet daarom, hem, wien het belang der waarheid ter harte gaat, ydere poging zyn, om deze Wysgeerte, door eene duidelyke voordragt, meer algemeen bekend te maaken, welkom daarom was elke poging van die mannen, welkers kunde en scherpzinnigheid hun in staat stelde om deze Wysgeerte ook tot ons vaderland overtebrengen. Ja het is aan den verdienstelyken schryver van de beginzelen der Kantiaansche Wysgeerte, *en aan alle die achtingwaardige mannen, die naderhand in het door hem uitgegeven* Critisch Magazyn, *hunne pogingen vereenigden, te danken, dat in ons vaderland het eerst eene Wysgeerte bekend geraakte, welke zulk een zoo veel omvattend als heilzaam doel beöogt.*

Ook dit werk, waarvan ik, by deze, eene naarvolging in onze moederspraak aan myne landgenooten aanbiede, behoort voorzeeker onder dat aantal welk wezenlyk geschikt is om de Critische Wysgeerte bevatlyk en duidelyk te maaken, — de vorm toch, welken de achtingwaardige schryver, op het voetspoor van den grooten SOCRATES *verkoos, moet uit zynen aart veel bydraagen ter bevordering van eene duidelyke uitëenzetting der onderscheidene begrippen, en het is voornaamentlyk om deze Rede, dat ik besloot deze, door my vervaardigde, naarvolging in het licht te geeven.*

Om dus het oogmerk van den schryver volkoomen te volgen, heb ik my opzettelyk onthouden (het geen in den beginne myn voornemen was) om door aantekeningen, hier of daar, (by voorbeeld by het aangeven der zuivre verstandsbegrippen, aantetoonen, hoe zy uit de Vormen onzer oordeelen moeten ontwikkeld worden) zyne bepaalingen meer uiteentezetten, en het dus beter geoordeeld, om zyn werk zoo in onze nederduitsche taal overtebrengen als hy het zelve ontwierp, dan door verdere uiteenzetting van de door hem aldus verhandelde onderwerpen; (het is alleen de tytel welke ik oordeelde de kleine verandering te behoeven welke ik aan dezelve gemaakt heb) gevaar te loopen, om aan de kortheid en duidelykheid werklyk nadeel toetebrengen.

Mag ik daardoor iets hebben toegebragt om deze Wysgeerte meer algemeen te doen kennen, en hoogachten, dan zal ik deze myne pogingen dubbel beloond rekenen.

H. H. KLYN.

Amsteldam, 30 *July*, 1805.

VOOR-

VOORREDE
VAN DEN
SCHRYVER.

De overtuiging dat deze poging om de Critifche Wysgeerte, in heure voornaamfte grondftellingen; door eene gemaklyke wyze van voorftelling, algemeen verftaanbaar te maaken, door de zulken met nut zal kunnen worden gebruikt, wien het alleen daarom te doen is, om de hoofd Refultaaten dezer Wysgeerte te leeren kennen; moge my rechtvaardigen dat ik het wage, dezelven algemeen bekend te maken. — Of ik in dit opzicht dwaale, of dat het doel het welk ik hoopte te bereiken, waarlyk bereikt worden kan, dit laat ik over aan het oordeel van het algemeen. Maar dat deze proeve, als zy zo is, gelyk zy zyn moest, of gelyk ik wenfche dat zy zyn moge, een groot aantal beoordeelaars hebben zal, dit weet ik gewis. —

De Critifche wysgeerte behoort toch voorzeeker tot de grootfte ftrekking dezer, ten einde loopende, Eeuw, en de poging om haar, nog vóór het einde derzelve, der fpotzucht prys te geeven, fchynt

toch nog maar niet te willen gelukken. Wat de ſcherpzinnige Metacritic (*), aan de welke ik veel onderricht verſchuldigd ben, zal te weeg brengen, ſtaat ons nog te wachten. — 'Er zyn dus een aantal geleerden en ongeleerden, die, zonder deze Wysgeerte om heur zelver wille te beminnen, toch gaarne eene oppervlakkige kennis van dezelve bezitten willen, om den ſtryd dien zy te ſtryden heeft, niet met blinde oogen aantezien. Aan de andere zyde, ontbreekt ons toch nog altoos, by dat groot aantal van ophelderende ſchriften over de Kantiaanſche Wysgeerte, een boek, dat den zulken, welken de beoefening der Wysgeerte niet tot hunne hoofdbezigheid maaken, eenige kennis van deze Wysgeerte verſchaffen kan. Allen gaan of te wydlopig of te ſystematisch te werk, beginnen met een of meerder grondſtellingen, bouwen daarop een kunſtig gebouw van begrippen, die alleen in de ſchoolen der Wysgeerte verdraaglyk en nuttig zyn, maar

(*) De Schryver bedoelt hier de Metacritic (dat is Critic der Critic enz.) vervaardigd en uitgegeeven door HERDER. De zulken myner lezeren welken omtrent dit boek iets naders weeten willen, wyze ik, onder anderen, tot *den brief van Scepticus aan zynen Critiſchen broeder, over de onlangs in 't licht verſchenen Metacritiek van* HERDER, te vinden in het 2de deel, van het *Magazyn der Critiſche wysgeerte*, bladz. 368 enz. Vert.

maar buiten dezelven weinig byval vinden (*). Ik heb daarom in deze proeve den ſystematiſchen vorm zoeken te vermyden, en de bewyzen die gegeven moesten worden, op daadzaken in het gemoed, gegrond, of dezelven uit eene ontleding van bekende en niet tegengeſprookene begrippen afgeleid, dikwerf had ik ſlechts nodig om tot myn oogmerk te geraaken de begrippen zoo te neemen, en te ontwikkelen, als het gewoon ſpraakgebruik dezelven bepaald hadde. Het is ook om deze Rede dat ik, by voorbeeld, de Categoriën, niet uit de begrippen des oordeels, en de onderſcheiden vormen der oordeelen heb zoeken afteleiden en heure *Prioriteit* op eene ſystematiſche wyze bewezen heb-

(*) Deze ſtelling des Schryvers is naar myne gedachten wat al te algemeen genoomen. — SCHULTZE *Erlauterung uber die Critic* enz. maakte toch dunkt my eene uitzondering, ten minſten in ons vaderland is dezelve zeeker te onbepaald. — Elk toch wien het verdienſtelyk werk, *de Beginſelen der Kantiaanſche Wysbegeerte*, door den Heer P. VAN HEMERT, en de voortreffelyke Verhandelingen van onderſcheidene verdienstelyke Mannen, te vinden in het *Critisch Magazyn*, uitgegeeven door denzelven Heer P. VAN HEMERT, met wezentlyke opmerkzaamheid gelezen heeft, zal hier in met my voorzeeker eenſtemmig denken, ten minsten ik voor my, bekenne opentlyk, dat het leezen en overdenken van deze Schriften, my alleen in ſtaat geſteld heeft, om thans de oorſpronglyke werken van den grooten KANT, met nut te kunnen leezen, en overdenken. —

hebbe. Voor myn doel was het beter derzelver aantal als gegeven aanteneemen, en flechts door de ontleding van derzelver kenmerken aantetoonen, dat zy geene kenmerken *der dingen op zich zelven* bevatten, maar alleen in het zuivre verftand *à Priori* bevat zyn (*).

Om dezelfde Rede heb ik, ten aanzien van het *begeervermoogen*, flechts eenige begrippen die my de gewigtigfte voorkwamen, ontwikkeld; zonder eene fystematifche volledigheid te bedoelen, die, behalven dat, by de onbepaaldheid en verwarring van onze begrippen ten opzichte van het wetenfchappelyke van het *begeervermoogen*, niet zonder oorfpronglykheid kan bereikt worden.

Ik moet my thans nog verklaaren in welken zin, deze zielenleer, als een leerboek in de wysgeerte voor de hoogere klasfen, op de fchoolen, gebruikt worden kan. — Een boek, dat tot leiding van het onderzoek in de Wysgeerte gefchreeven is, fchynt de gevoelens zyner tydgenooten tegen zich te hebben.

„Het

(*) Zie over het ontwikkelen der Categoriën uit de vormen der oordeelen, behalven KANT's *Critic des Reinen Vernunfts*, bladz. 102. enz. en SCHULTZE *Erlauterung uber die Critic*, de voortreffelyke Verhandeling van den Heer Mr. J. KINKER, te vinden in het 2de deel van het Magazyn der Critifche Wysgeerte, en door hem genoemd, *Proeve eener opheldering van de Critiek der zuivre Reden*. Vert.

„ Het is reeds, zegt men, erg genoeg dat de
„ Wysgeerte op Univerſiteiten alle het ſtellige
„ weeten verdringt, en het hoofd verwart, hoe
„ zullen de Wetenſchappen beſtaan, als nu, ook
„ op de ſchoolen, waar eene grondige kennis in
„ de taalen verkreegen, en een' vasten grond tot
„ de wetenſchappen gelegd worden zal, de Wys-
„ geerte heuren ſchadelyken invloed verſpreidt."

Of de daadzaak, dat de Wysgeerte, op Academien, het vooroordeel begunſtigt: als of al het ſtellige weeten onnodig is, geſchiedkundige zeekerheid hebbe, zal ik thands niet beſlisſen. Maar dit weet ik, dat, wanneer dit werklyk het geval is, het geenszins de Wysgeerte is welke dit nadeel aan de Wetenſchappen veroorzaakt, — maar wel dat de Leeraars derzelve, het ſtandpunt waaruit men deze wetenſchap betrachten moet, geheel verkeerd voorſtellen. Om hunne ſcholieren belang voor de Wysgeerte in te boezemen, roemen zy dezelve als de koningin aller wetenſchappen, houden de eene of andere grondſtellingen in dezelve, voor het eenige wat het belang der menschheid bevordert, belooven van de Wysgeerte, eene betere, ja eene gouden eeuw, en verwachten van haar dingen, die geen oog gezien, noch geen oor gehoord

heeft. —

heeft. — Wat kan dit de Wysgeerte helpen, die zich misschien, gaarne verledigt, eene dienaressen van alle wetenschappen te zyn, als heure voedsterlingen, haar tot de koningin aller wetenschappen verheffen willen? Is het de schuld der Wysgeerte dat men aan de woorden en beloften van heure onderwyzers een blind geloof slaat, en uit onverstand en gebrek aan doorzicht, door hen tot den waan verleid wordt, als of de wysgeer al het stellige weeten uit zich zelven scheppen konde, of ten minsten door de wysgeerte zulk eene wysheid bezit, welke al het stellige weeten overtollig maakt. — Het is 'er zoo verre af dat de wysgeerte zulk eene verachting van het stellige weeten zoude begunstigen, dat eene regte kennis van dezelve veelmeer de overtuiging doet gebooren worden, dat het alleen de stellige Historische wetenschappen zyn, welken het eigentlyke gebied der geleerdheid en nuttigheid uitmaaken. Want de waare Wysgeerte leert ons, dat alleen by de Empirische kennis waarheid te vinden is, dat de aanwinst welke de Wysgeerte heur vereerers doet verwagten, alleen bestaat in eene, op vaste gronden berustende overtuiging, dat alle kennis *à Priori* van dingen buiten de ervaring, ongegrond en ingebeeld is.

Een

Een Wysgeerig onderwys op de ſchoolen, als eene aanleiding tot denken en een gebruik van het verſtand, als eene voorbereiding tot een hooger (een Academisch) onderwys, kan men daarom op zich zelv' niet voor ſchadelyk houden, als daarmede de enge grenzen des tyds, waar binnen zulk een onderricht moet bepaald worden, maar niet overtreeden worden (*).

Of nu deze Zielenleer als een leiddraad by zulk een onderwys kan gebruikt worden, dit durf ik niet waagen om te beſliſſen. — Voor een boek dat tot een leiddraad by het onderwys dienen zal, ſchynt de paragraphen vorm, beter dan die van ſamenſpraaken (dialogues,) geſchikt te zyn; ik heb echter ter bevordering, der duidelykheid welke ik bedoelde, den laatſten verkooren, — overtuigd zynde dat dit boek in de hand van een bekwaam leermeester, door dezen vorm, niets van zyne bruikbaarheid verliezen zal.

De vorm van ſamenſpraaken is grootendeels Socra-

(*) Deze verdediging der Wysgeerte, wilde ik in het begin agterwege laaten, om dat ik met het omzetten van dit werk in onze Nederduitſche taal, nimmer dat *byzonder* doel des Schryvers beoogd hebbe. Daar dezelve echter veel algemeen goeds in zich bevat, oordeelde ik beter ze zoo te leeveren, als ze in het oorſpronglyke gevonden wordt. — Vert.

cratisch. — Echter met dit onderſcheid dat ik denzelven, om niet te veel van de kortheid der paragraphen aftewyken, zoo veel als mooglyk was, heb zoeken te bekorten. Het was my ſlechts daarom te doen, zulk eene proeve, in den vorm eener Socratiſche dialogue over de ſtof welke ik afgehandeld hebbe, te ontwerpen, welke den leeraar, by de geſprekken met zyne leerlingen, tot eenen leiddraad verſtrekken konden. — PYTHIAS is daarom niet geheel ongeoefend in het denken, en geeft op de voorgelegde vraagen, zulke andwoorden, welken, by mingeoefenden, eerst door meerdere tusſchenvraagen volgen zouden.

ZIE-

ZIELENLEER.

INLEIDING.

HET ONDERSCHEID TUSSCHEN ZIEL EN LIGCHAAM.

PYTHIAS.

Ik kan my dan maar in het geheel niet in tweë deelen verdeelen; als ik my in den ſpiegel bezie, dan veronderſtel ik, dat ik my *gehèel* aanſchouwe, en 'er nog iets by te denken, dat van myn *ligchaam* geheel onderſcheiden is, koomt my onmooglyk voor; of men moest daardoor, dat gene, wat *in* myn *ligchaam* is, en dat ik niet zien kan, verſtaan; by voorbeeld, de herſſenen, die zich in myn hoofd bevinden? of het bloed, dat door myne aderen vloeit?

HEGIO.

Ik begeer niet dat gy uzelven in tweeën verdeelen zult, zo als ik, by voorbeeld, deze doos, door het afneemen van het dekſel, en het nederleggen daarvan op de tafel, verdeel. — Deze afzondering van *ziel* en *ligchaam* moet ſlegts in onze gedachten geſchieden, even als ik my het dekſel, afgezonderd van deze doos, denken kan, zonder dat ik de doos aanraake. —

PYTHIAS.

My het dekfel, afgezonderd van deze doos, voortestellen, is zeer gemaklyk, dewyl ik beiden met myne oogen aanschouw, maar de *ziel* aftezonderen van het *ligchaam* is geheel iets anders; hier toch moet ik twee dingen van elkanderen onderscheiden, waarvan het eene in het geheel niet tegenwoordig is; immers al betracht ik myzelv' van het hoofd tot de voeten, zo kan ik echter, met geene mooglykheid, iets aan my vinden, dat myne *ziel* zyn kan; — zo gy my echter wilt toestaan dat ik my myn hoofd, als myne *ziel*, voorstelle, of ten minste het hoofd als heure zitplaats denke; — misschien zal my dan deze onderscheiding, welke my thands zo moeilyk is, gemaklyker worden.

HEGIO.

U de *ziel*, *even zo* tegenwoordig, of aanwezig, voortestellen, als uw hoofd, zoude eene dwaaling zyn waarvoor ik u ten ernstigsten waarschuwen moet. — De onderscheiding van *ziel* en *ligchaam* koomt u daarom zo moeilyk voor, om dat gy u *de ziel* volstrekt niet als iets zinlyks, als iets *ligchaamlyks*, moet voorstellen; en iets, dat niet zinlyk, en dus nergens is, van iets anders te onderscheiden, dat wy met onze zinnen kunnen waarneemen, is ten hoogsten moeilyk. —

Gy kunt u dus daarom nog geen onderscheid tusschen *ziel* en *ligchaam* voorstellen: — dewyl gy, over 't algemeen, nog geene kentekenen weet, welken gy u by het woord *ziel* voorstelt. Wy onderscheiden twee dingen door hunne byzondere eigenschappen van el-

elkander ; zo dezen echter by beiden volmaakt overëenstemmen ; is alle onderscheiding onmooglyk. Willen wy dus *de ziel* van het *ligchaam* onderscheiden , zo moet , en kan , dit alleen door beider byzondere eigenschappen geschieden. — Laat ons dan thands eens bepaalen wat wy ons by het woord *ziel* voorstellen ; zo rasch u dit duidelyk wordt , zal de onderscheiding tusschen *ziel* en *ligchaam* u niet meer zo moeilyk voorkoomen. Hebt gy in het geheel geene klaare voorstelling , als gy het woord *ziel* uitspreekt ?

PYTHIAS.

Ja , ik denk zeeker *iets* daarby ; maar om juist te bepaalen *wat* ik als dan denk , is my niet wel doenlyk ; het gaat my hier even zo als met de woorden *geest* , *gemoed* , welken , zo ik my niet bedriege , dezelfde betekenis als het woord *ziel* hebben.

HEGIO.

De gemaklykste wyze om ons een begrip van een woord te vormen , dat is dat gene te kennen , wat wy by het uitspreeken van een woord denken , is , dat wy dat woord met het tegenovergestelde begrip , naamentlyk met dat woord vergelyken , waarmede wy gewoon zyn het tegenovergestelde uittedrukken. Welk woord nu wordt deze drie onverstaanbaare woorden , *ziel* , *geest* en *gemoed* , tegenovergesteld ?

PYTHIAS.

Tegen over het woord *geest* stelt men het woord *ligchaam.*

HEGIO.

Wat verstaat gy door het woord *ligchaam* ?

PYTHIAS.

Alles wat ik zien en voelen — alles wat ik door myne vyf zinnen waarneemen kan.

HEGIO.

Wat beduidt nu het woord *ziel?*

PYTHIAS.

Iets, dat niet *ligchaamlyk* is; dat dus door onze zinnen niet kan waargenomen worden. Maar nu weet ik nog niet *wat de ziel is* — ik weet flegts wat zy *niet* is.

HEGIO.

'Er is reeds veel tot de bepaaling van de kentekenen eener zaak toegebragt, wanneer wy die genen kennen welken zy geheel uitfluit, en die geheel tegenftrydig met haar zyn; — de kennis dier eigenfchappen, welken zy daadlyk bezit, verkrygen wy als dan te zeekerer en te gemaklyker.

PYTHIAS.

Maar hoe is het toch mooglyk, de eigenfchappen onzer *ziel*, die geheel buiten het bereik onzer zinnen is, te kennen?

HEGIO.

De *ziel* is zeeker geen voorwerp, dat wy met onze zinnen kunnen waarneemen; neen: zy is een gewrocht van ons denkvermogen; maar men kan zeer wel iets, dat flegts in onze gedachten aanwezig is, eigenfchappen toekennen. — Want wy kunnen, of, een zeker gewrocht onzer verbeeldingskracht willeurig eenige eigenfchappen geeven, als men zich, by voorbeeld, een paard met vleugelen voorftelt, of de wyze, waardoor wy tot de gedachten op zulk een voorwerp

koo-

koomen, bepaalt ons te gelyk om dit voorwerp onder zekere kentekens en eigenſchappen te denken, gelyk dit het geval by onze *ziel* is. — Hier van nu zullen wy rasch duidelyker overtuigd worden.

PYTHIAS.

Onze *ziel* is dus ſlegts in onze gedachten aanwezig? — dit kan ik maar in het geheel niet toeſtemmen.

HEGIO.

Als de *ziel*, zo als wy naar ons ſpraakgebruik bevonden hebben, geenszins *iets* is, dat door onze zinnen kan waargenomen worden, zo is zy ſlegts iets *denkbaars*.

PYTHIAS.

Ja, maar het denkbaare is toch iets, dat wezentlyk beſtaat?

HEGIO.

In onze gedachten, ja, maar niet buiten dezelven. Als ik een ſtuk yzer by een' magneet plaats, dan overtuigen u uwe zinnen, dat de magneet het yzer tot zich trekt; maar, van waar koomt dat aantrekken van het yzer?

PYTHIAS.

Dat weet ik niet.

HEGIO.

In een' eigentlyken zin zoude ik ook moeten zeggen: ik weet het niet; maar gy zult 'er toch wel iets by denken?

PYTHIAS.

Neen; ten minsten ik kan my niet duidelyk voorſtellen wat ik daar by denk.

HEGIO.

Ik denk, de magneet moet eene kracht bezitten, om het yzer tot zich te trekken.

PYTHIAS.

Ja, dat *zien* wy.

HEGIO.

Neen, wy zien slegts dat de magneet het yzer tot zich trekt; maar de kracht, waar door dit geschiedt, of geschieden kan, *zien* wy niet, maar deze *denken* wy 'er by, zy is dus slegts in onze gedachten aanwezig; deze kracht zelve kunnen wy door onze zinnen niet waarneemen; 't is alleen *heure* werking, welke wy gewaar worden. Men kan dus alle dingen onder deze twee klassen rangschikken, *zinlyken* en *denkbaaren*.

PYTHIAS.

Maar waartoe deze onderscheiding?

HEGIO.

Om de waarde en zeekerheid van al ons *weeten* juist te kunnen beoordeelen, en dat gene, wat slegts *denkbaar* is, te onderscheiden van dat gene, wat men *weet*.

PYTHIAS.

Ik *denk* iets, en ik *weet* iets, zyn dit dan twee spreekwyzen van geheel verschillende betekenis?

HEGIO.

Juist; ons *weeten* heeft deszelfs betrekking alleen op zinlyke waarneeming. Slegts die zaaken, welken wy door onze vyf zinnen kunnen waarneemen, kunnen wy *weeten*; maar dat gene, wat door onze zinnen niet te onderscheiden is, is of *niets*, of slegts iets *denkbaars*.

PY-

PYTHIAS.

Ja, maar dat *denkbaare* koomt my toch, met betrekking tot deszelfs werklykheid, zeer verdacht voor. Het schynt my veeleer waarschynlyk, dat onze zinlyke waarneemingen alleen eenige waarheid in zich bevatten; want als ik een paard met vleugelen denk, zo is in deze gedachte echter geene de minste waarheid gelegen. Zo onze *ziel* dus slegts iets *denkbaars* is, zo is het misschien wel mooglyk, dat wy in het geheel geene ziel hebben.

HEGIO.

Dat gene, wat slegts iets *denkbaars* is, heeft zeeker geenszins zulk eene overtuigende zeekerheid, als dat gene, wat wy met onze oogen zien, en onze ooren hooren. Intusschen is de zaak toch zo erg niet als gy u dezelve voorstelt. — Houdt gy de gedachte van eene kracht, waar door de magneet het yzer tot zich trekt, en die van een gevleugeld paard, even waarschynlyk?

PYTHIAS.

Neen, want het aantrekken van het yzer, dat ik werklyk *zie*, is oorzaak dat ik ook eene kracht denke, waar door deze aantrekking geschiedt; maar een gevleugeld paard is slegts een gewrocht van myne verbeeldingskracht.

HEGIO.

Dit onderscheid is zeeker merkwaardig; — voortbrengsels onzer verbeeldingskracht noemt men ook wel hersenschimmen, en dezen nu zyn van alle waarheid ontbloot; geheel iets anders is het echter, wanneer wy door iets zinlyks, of door eene andere oorzaak

 be-

bepaald worden, een boven zinlyk, alleen *denkbaar* voorwerp te denken; hier worden wy ten minsten gedrongen, aan de waarheid van zulk een voorwerp te *gelooven.* — Wat nu waarborgt u dat de magneet eene werklyke kracht bezitte? of liever, op welke gronden *geloofst* gy, dat de magneet eene kracht hebbe, om het yzer tot zich te trekken?

PYTHIAS.

Daar ik hier eene daadelyke uitwerking (het aantrekken van het yzer) zie, zo geeft my dit het recht, eene kracht te denken, waardoor die werking veroorzaakt wordt.

HEGIO.

Misschien is dit nu het zelfdo geval met onze *ziel?* zo ja? wel nu, dan moet ook uwe vrees, dat wy misschien geene *ziel* hebben, geheel wegvallen. — Laat ons dan thands eens onderzoeken, of het begrip *ziel*, even als dat van een paard met vleugelen, slegts een wilkeurig begrip zy, — dan of het zelve eenen grond in de ervaring hebbe, of wy reden hebben even zo zeer aan heur aanwezen, als aan de waarheid van de magnetische kracht, te gelooven. — Waarin bestaat de overëenkomst tusschen een uurwerk, (dat door een' gespannen veêr, en een kunstig samengesteld raderwerk, in beweging gehouden wordt,) en ons *ligchaam?*

PYTHIAS.

In de beweging.

HEGIO.

Zyn echter het uurwerk en ons *ligchaam*, met betrekking tot deze hunne beweging, niet van elkander

der onderscheiden? — Wat moet 'er gebeuren, zullen de raderen in het uurwerk hunne bestendige beweging behouden?

PYTHIAS.

De veêr moet, alle dagen, gespannen (opgewonden) worden.

HEGIO.

Bewegen zich de raderen naar onderscheidene richtingén, zoo dat een derzelven, welke zich voor weinige oogenblikken naar de regterzyde draaide, dit thands naar de tegenövergestelde zyde doen kan; of gaat de beweging onveränderlyk naar die zyde voort, welke, by de tesamenstelling van het uurwerk, bepaald werd?

PYTHIAS.

De beweging der raderen volgt altoos dezelfde richting.

HEGIO.

Wanneer nu dit uurwerk eenmaal opgewonden is, kan 'er dan wel, zo geen sterkere kracht den gespannen veêr tegenstand biedt, rust of stilstand veroorzaakt worden?

PYTHIAS.

Neen, de voortduurende beweging der raderen moet hier van het gevolg zyn.

HEGIO.

In welk opzicht is nu de beweging van 't *menschlyk ligchaam*, en die van 't *uurwerk*, van elkanderen onderscheiden?

PYTHIAS.

De beweging van het eerstgenoemde gaat van de

eene plaats naar de andere, is niet gedwongen, maar wilkeurig, ook gaan de bewegingen van ons gantſche *ligchaam*, of een gedeelte van het zelve, by voorbeeld van de handen, voeten of 't hoofd, niet naar eenen onveranderlyken regel, naar eene en dezelfde richting; maar, zelfs in eenen korten tyd, naar tegen elkander overſtaande richtingen.

HEGIO.

Wat veroorzaakt de beweging der raderen in een uurwerk?

PYTHIAS.

De kracht van den veêr, en de werktuiglyke ſamenſtelling van het gantſche uurwerk.

HEGIO.

Welken zyn nu wel de oorzaaken der bewegingen van het menschlyk *ligchaam?*

PYTHIAS.

De oorſpronglyke ſamenſtelling van het zelve, welke misſchien veel overëenkomst met die van het uurwerk heeft.

HEGIO.

'Er zyn zeeker bewegingen in het menschlyk *ligchaam*, welker grond in de oorſpronglyke ſamenſtelling van het zelve moeten gezocht worden; — by voorbeeld, de omloop van het bloed door het gantſche *ligchaam*, — maar de wilkeurige bewegingen zyn van dezen geheel onderſcheiden, en kunnen, gelyk dit het geval by een uurwerk is, nooit uit de oorſpronglyke vastgeſtelde inrichting van 't menschlyk *ligchaam* verklaard worden.

PYTHIAS.

Wel nu, laat ons dan eene bewegende kracht in dat *ligchaam denken*, zo als wy eene aantrekkende kracht in den magneet gedacht hebben.

HEGIO.

Heel goed: — alle natuurlyke oorzaaken zyn, zo ver wy dezelven kennen, niet toereikende, om ons deze werkingen der wilkeurige beweging van 't menschlyk *ligchaam* te verklaaren. — Wy *denken* dus in dat *ligchaam* eene ons onbekende kracht, welke deze werkingen veroorzaakt; — maar, by eene aandagtige beschouwing, kunnen wy *in ons* nog meerdere werkingen ontdekken, die door geene oorzaaken, welken wy zinlyk waarneemen, te verklaaren zyn. — Wy hooren den toon, dien ik thands op dit klavier aansla; van waar ontstaat nu, in dit byzonder geval, die gewaarwording des gehoors?

PYTHIAS.

Dewyl gy de snaaren hebt aangeraakt.

HEGIO.

Wat ontdekt gy aan de snaaren, als ik dezelven aanraak?

PYTHIAS.

Eene trillende beweging.

HEGIO.

Hoe kan door deze beweging de gewaarwording van eenen *toon* ontstaan?

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Gy zoudt kunnen andwoorden: De aangeraakte snaa-

ſnaaren beweegen de lucht, deze trillende beweging maakt eenen indruk op onze werktuigen des gehoors, en hierdoor ontſtaat by ons de gewaarwording van dezen toon. — Maar dit zoude de zaak zelve niet verklaaren, want welke overëenkomst is 'er tusſchen de beweging der lucht, en de daardoor by ons voortgebragte gewaarwording des toons? zyn wy dus niet gedrongen, (zal deze gewaarwording door die beweging der lucht ontſtaan,) nog *iets*, *buiten* de werktuigen des gehoors, te *denken*, waar die indruk verder voortgezet wordt?

PYTHIAS.

Ik zie niet dat dit zoo noodzaaklyk is.

HEGIO.

Ik ſla thands op dit klavier den toon *e* heel zacht aan*, — en gy hebt eene gewaarwording daarvan. Op eenen anderen tyd, als gy een aangenaam gezelſchap by u hebt, en u met het ſpel vermaakt, ſla ik, onbemerkt, denzelfden toon niet harder noch zachter aan, dan ik thands deed, en gy hebt geene de minſte gewaarwording daarvan; ſchoon de lucht op dezelfde wyze bewogen worde, en een' gelyken indruk op uwe werktuigen des gehoors maake. Hing nu die gewaarwording geheel en alleen van den uiterlyken indruk af, zoo moest gy, ook in dit laatſte geval, dezelfde gewaarwording behouden.

PYTHIAS.

Nu zie ik duidelyk, dat tot gewaarworden nog iets anders behoort dan onze uiterlyke zintuigen, — *eene kracht, naamentlyk, om gewaar te worden:* — van daar dat meermaalen twee perſoonen, welken zich

op

op *eene* plaats bevinden, en beiden een goed gehoor hebben, de eene een' flag hoort, waarvan de andere niets gewaar wordt.

HEGIO.

Ook deze waarneeming bevestigt ons, dat 'er, buiten onze zintuigen, nog *iets* anders is, (dat wy niet verder kennen), 't welk tot gewaarworden noodzaaklyk is. — Dezelfde waarneeming nu, die wy by de gewaarwording des gehoors gemaakt hebben, kunnen wy even zo by onze overige zintuigen des gevoels, gezichts, fmaaks en reuks, ontdekken. Even zo dus, als wy, ter verklaaring der wilkeurige bewegingen van ons *ligchaam*, eene *kracht* aanneemen, die wy niet verder, dan uit heure werking, kennen; — even zo neemen wy *eene kracht* aan, waardoor wy *gewaarworden*. — Ja, eene opmerkzaame naarfpeuring van dat gene, wat *in* ons omgaat, geeft ons het recht, nog meerdere zulke onbekende krachten te denken. — Zo zyn wy, by voorbeeld, genoodzaakt, in den mensch, ook eene *denkkracht* aanteneemen.

PYTHIAS.

Hier over hebt gy my nog geen onderrigt gegeeven.

HEGIO.

Wat dunkt u, wat verftaan wy toch wel onder *denkkracht?*

PYTHIAS.

Ik geloof de kracht, waardoor wy in ftaat gefteld zyn te *denken.*

HEGIO.

Wat noemt men *denken?*

PY-

PYTHIAS.

De gewaarwordingen des gezichts, gevoels, gehoors, reuks en smaaks, zyn my door de ondervinding bekend, — maar het woord *denken* kan ik niet verklaaren.

HEGIO.

Gy kent toch de spreekwyze: *hy zit in gedachten*?

PYTHIAS.

Ja, deze uitdrukking, en derzelver betekenis, is my bekend: men gebruikt die van een' mensch, die niet hoort noch ziet wat buiten hem omgaat.

HEGIO.

Van zulk een' mensch kan men dus zeggen: *hy denkt*. — Maar welk een toestand is dit nu? Kunt gy u misschien ook erinneren, dat gy zelf eens zodanig in gedachten geweest zyt?

PYTHIAS.

Zo verre ik my erinneren kan, ben ik eenmaal in eenen toestand geweest, waarby ik van alles, wat buiten my omging, geene de minste gewaarwording had.

HEGIO.

By welk eene gelegenheid was dit?

PYTHIAS.

Als ik de tyding ontfing van het afsterven myns broeders Herman: — ik geraakte in eene sterke droefenis; — weende zeer lang; — hield my in myne gedachten met myn' afgestorven broeder bezig, — en met de genoegens, welken ik nog in zyn gezelschap had kunnen smaaken.

HEGIO.

Thands kan ik u dat gene, wat men *denken* noemt, be-

bevatlyk maaken; — was dat alles wat gy u voorſtelde tegenwoordig; werden uwe gewaarwordingen, even gelyk thans, door de zich wezentlyk buiten u bevindende en u omringende dingen veroorzaakt?

PYTHIAS.

Noch myn broeder, noch het genoegen, dat ik in zyn gezelſchap had kunnen ſmaaken, was aanwezig.

HEGIO.

Welk een algemeen kenteken kunt gy nu hier uit vastſtellen, dat by het *denken* plaats heeft?

PYTHIAS.

Men houdt zich onledig met dingen, die niet tegenwoordig zyn.

HEGIO.

Ook dit is de betekenis, welke het algemeene ſpraakgebruik aan het woord *denken* hegt, zich naamentlyk eene zaak voorteſtellen, die niet zinlyk tegenwoordig is. Ik *denk* aan mynen vriend, als hy afwezig is, of ik *denk* my deze *doos*, als ik haar niet zie, — als ik geene voorſtelling van haar door myne zinnen ontfang; men *denkt* dus dat gene, wat men zich voorſtelt, zonder dat onze zinnen daarby eenige werkzaamheid uitöefenen; zyn nu de *ligchaamlyke* krachten niet toereikende, om ons onze *zinlyke gewaarwordingen* te kunnen verklaaren, by het *denken*, zyn wy nogthands gedrongen, aan eene ons onbekende kracht te denken, waardoor wy de daadzaak, *dat wy wezentlyk denken*, verklaaren kunnen.

PYTHIAS.

Thands geloof ik te weeten, wat wy voor kentekenen by het woord *ziel* denken, — die kracht, naament-

mentlyk, die ons *ligchaam* beweegt, de *gewaarwording-* en *denkkracht*.

HEGIO.

Gy hebt het gevonden; — dan, 'er zyn nog meerdere krachten, die tot de denkkracht behooren, doch die wy op eene andere plaats nader zullen leeren kennen. Thands moet ik u nog op eene van de *gewaarwording-* en *denkkracht* geheel onderſcheidene kracht in ons opmerkzaam maaken: het is het *begeervermogen*. Weet gy wat het woord *begeeren* beduidt?

PYTHIAS.

Het koomt my voor eene gelyke betekenis te hebben met de woorden: *ik wil*.

HEGIO.

Het *willen* wordt, als men naauwkeurig ſpreekt, van het woord *begeeren* onderſcheiden; in ſommige gevallen echter ſtaan beide begrippen met elkander gelyk. Kunt gy u echter niet nog eene andere ſpreekwyze erinneren, welke eene gelyke betekenis als het woord *begeeren* heeft?

PYTHIAS.

Ik heb een ſterk verlangen naar iets.

HEGIO.

Deze ſpreekwyze zal ons miſschien op het begrip brengen, dat wy aan het woord *begeeren* hegten. — Een verlangen naar iets te hebben, wat veronderſtelt dat?

PYTHIAS.

Dat ons iets ontbreekt.

HEGIO.

Hoe zegt men ook nog, op eene andere wyze, dat ons iets ontbreekt?

PY-

PYTHIAS.

Dat wy eene behoefte hebben.

HEGIO.

Hoe noemt men dat, zich van het gebrek, dat ons drukt, te bevryden?

PYTHIAS.

Te voldoen aan zyne behoeften.

HEGIO.

Wat bedoelt nu het *begeeren?*

PYTHIAS.

De voldoening van behoeften.

HEGIO.

Onze behoeften nu zyn van tweederlei aart; namentlyk de behoeften van ons ligchaam, dat is die der zinnen, of nog andere die wy behoeften van den geest noemen zullen. Het *begeeren* nu bedoelt de voldoening onzer zinlyke behoeften, het *willen*, daarentegen, de voldoening der behoefte van onzen geest. Kunt gy my nu een voorbeeld van het *begeeren* aantoonen?

PYTHIAS.

Wanneer ik, by het gevoel van *dorst*, deze behoefte zoek te voldoen, zo kan ik van my zelven zeggen: „ *ik begeer iets...*" Als ik, door werkzaamheid vermoeid, myne verlorene krachten, door den slaap, zoek te herstellen, dan *begeer ik*.

HEGIO.

Gy ziet dus, dat wy nog meer byzondere werkingen in ons hebben, die wy niet verklaaren noch begrypen kunnen, dit geeft ons aanleiding, zo veele onbekende krachten aan te neemen, als de uitwerk-

fels, die wy niet verklaren kunnen, onderscheiden zyn.

PYTHIAS.

Zyn deze krachten zelve, ons dan *ook* onbekend?

HEGIO.

Wy kennen dezelven slechts, door heure uitwerkfels, en zo het ons mooglyk ware, een uitwerkfel, zonder eene kracht, die het zelve veröorzaakt, te denken, zo zoude deze onbekende krachten, zelfs niet eens in onze gedachte aanwezig zyn.

PYTHIAS.

Maar op welk eene wyze moeten wy ons nu onze ziel voorstellen?

HEGIO.

De ziel nu denken wy als de verëeniging van alle deze krachten, zy heeft dezelfde hoedanigheid als deze, en ontfangt heure aanwezenheid door die *wet* van ons denkvermogen, waardoor wy, by alles wat wy waarnemen, eenen grondslag denken moeten.

PYTHIAS.

Is dus het begrip van *ziel* niet willekeurig of ongegrond, als, by voorbeeld, het begrip van een paard met vleuglen?

HEGIO.

Voorzeeker neen, want deszelfs kenteekenen worden door de wyze, waarop wy tot dat begrip koomen, zelve bepaald. — Het bewegen, gewaarworden, denken en begeeren, waarvan wy eene volkomene bewustheid hebben, brengt ons op het begrip van *ziel*, en op de kenteekenen waardoor wy dezelve denken. —

Be-

Bevindt gy u thands in ſtaat geſteld om uwe *ziel* van uw *ligchaam* te onderſcheiden?

PYTHIAS.

Ja, want ik ſtel my dezelve als *iets*, afgezonderd van het ligchaam, voor, dat de mooglykheid, tot gewaar worden, denken, en begeeren in zich bevat.

HEGIO.

Eene zielenleer moet dus deze kenteekenen, die wy in het begrip der *ziel* vereenigen, nader bepaalen, en ontwikkelen.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE ZINLYKHEID — EN DE ZINLYKE GEWAARWORDINGEN.

EERSTE GEDEELTE.

VAN DE RUIMTE.

HEGIO.

Wat denkt gy wel by het woord *ruimte?*

PYTHIAS.

Dáár bevindt zich *ruimte*, waar niets is, waar ik het een of ander nederleggen, of plaatſen kan. — In eene kamer is nog *ruimte* voorhanden, als ik nog meerdere tafels, ſtoelen, of iets anders, daarin plaatſen kan.

HEGIO.

Maar, geſteld nu, 'er ware, in eene kamer, voor geen' ſtoel noch tafel eenige plaats meer voorhanden, zoude ik dan, in 't algemeen genomen, kunnen beweren: dat 'er geen *ruimte* meer overig ware?

PYTHIAS.

Neen, dat juist niet, immers 'er zoude misſchien hier of daar nog wel plaats voor eene ſtoof, enz. kunnen gevonden worden.

HEGIO.

Is dan op die plaats, waar ik, by voorbeeld, een ſchryf-

schryflezenaar geplaatst heb, geen *ruimte* meer voorhanden?

PYTHIAS.

Neen.

HEGIO.

Echter kan ik op deze schryflezenaar nog verscheidene dingen leggen of plaatzen, en gy zelf hebt immers gezegd, dat *dáár* ruimte ware, waar men iets nederleggen of plaatsen konde.

PYTHIAS.

Zoude 'er dan, ook hier, nog ruimte voorhanden zyn?

HEGIO.

Is 'er aan deze zyde van de lezenaar, waar ik niets leggen of plaatsen kan, *ruimte* overig?

PYTHIAS.

Neen, in het geheel niet.

HEGIO.

Ik hang echter aan een' kleinen spyker, welke aan deze zyde, in de lezenaar geslagen is, een lineaal, hier door kan ik dus met recht zeggen, dat 'er voor deze lineaal nog ruimte overig is.

PYTHIAS.

Dat is zoo.

HEGIO.

Gy zie dus dat gy geene juiste bepaling van het woord *ruimte* gegeeven hebt.

PYTHIAS.

Het gewoone spraakgebruik koomt echter volkomen met de gegeevene verklaring overëen. — In een glas is geene ruimte meer voorhanden, wanneer het, tot boven aan, met water gevuld is.

HEGIO.

Ja, maar het gewoone ſpraakgebruik verwart doorgaands het woord *ruimte* met het woord *plaats*; want *plaats* beduidt: eene bepaalde, begrensde ruimte. — Gy zoudt dus eigenlyk moeten zeggen: 'er is geene *plaats* meer in dit glas, want *ruimte* blyft ook nog in het gevulde glas overig.

PYTHIAS.

Dit koomt my echter onbegryplyk voor. Wat maakt dan in een gevuld glas de ruimte uit?

HEGIO.

Ik vul thands dit glas, tot boven aan, met eenige zaadkornen. Op wat wyze zyn nu deze kornen in dit glas aanwezig?

PYTHIAS.

Ik begryp deze vraag niet.

HEGIO.

Zyn deze kornen, die zich in dit glas bevinden, *in elkander* voorhanden, zo dat zy allen *een* zyn?

PYTHIAS.

Neen. Zy zyn *naast en buiten elkander*.

HEGIO.

Zie daar nu het regte begrip der *ruimte*. Daar ontdek ik *ruimte*, waar ik iets gewaar word, dat *buiten en naast elkander is*.

PYTHIAS.

Maar als ik nu dat zelfde glas met *water* gevuld heb, dan is toch in het zelve geene *ruimte* meer? want dan bevindt 'er zich niets in dat buiten en naast elkander is.

H E-

HEGIO.

Gewis. Ook *dáár*, in dat met water gevulde glas, is *ruimte* aanwezig; want de afzonderlyke druppels, die de gantsche masfa van het water, welk zich in dit glas bevindt, uitmaken, zyn buiten en naast elkander voorhanden; flechts met dit onderscheid, dat zy, zich vaster aan elkander fluitende, geene zodanige tusschenruimte overlaten, dat men dezelven van elkander onderscheiden kunne. — Even zo nu is aan alle ligchaamen, waar aan zich, van elkander onderscheidene, en naast elkander geplaatste deelen, bemerken of denken laten, *ruimte* aanwezig, en men zegt alsdan: de ligchamen bevinden zich in de *ruimte*.

PYTHIAS.

Bevindt 'er zich dan ook aan dit *boek* ruimte?

HEGIO.

Voorzeeker. Want gy kunt aan het zelve, *buiten en naast elkander zich bevindende deelen*, waarneemen.

PYTHIAS.

Dan heb ik hier eene geele en blaauwe ruimte, want *dit* boek is met een geel, en *dat andere* met een blaauw omflag ingebonden.

HEGIO.

De ruimte kan wel met ligchaamen, die ons geel of blaauw voorkomen, aangevuld zyn, maar van de ruimte zelve, kunnen wy niet zeggen, dat zy *blaauw*, *geel*, of *wit* zy.

PYTHIAS.

Maar de zich buiten elkander bevindende deelen van dit boek hebben toch eene geele kleur?

HEGIO.

Ja, dat is zoo, maar deze deelen zelve zyn de ruimte niet, *de wyze waarop zy verëenigd zyn*, dat is de ruimte; deze deelen zelve mogen gevormd zyn zo zy willen, dat verändert de *ruimte* niet, deze bestaat alleen daarin: dat de deelen, buiten en naast elkander, verëenigd zyn.

PYTHIAS.

Nu begryp ik wat de *ruimte* is. *Zy is niets wezenlyks.*

HEGIO.

Gy wilt zeggen dat zy niets ligchaamlyks maar slechts de hoedanigheid is, waarin de ligchamen van ons voorgesteld worden.

PYTHIAS.

Neen, door te zeggen dat *ruimte* niets wezenlyks is, meende ik, dat de *ruimte* alleen eene eigenschap der ligchamen is.

HEGIO.

De blaauwe kleur is óók eene eigenschap van dit boek. Maar konde dit boek ook niet eene andere kleur hebben? Konde het, by voorbeeld, niet geel ingebonden zyn?

PYTHIAS.

ô Ja, even zo goed als blaauw, konde het ook geel ingebonden zyn.

HEGIO.

Maar kunt gy de eigenschap der *ruimte* wel van hetzelve afzonderen?

PYTHIAS.

Ik kan my het begrip der *ruimte* niet meer herinneren.

HEGIO.

Ruimte is: het *buiten en naast elkander bevinden der dingen*. Aan dit boek is ruimte, of dit boek bevindt zich in de ruimte. Voor zo verre ik de deelen, *buiten en naast elkander waarneme*.

PYTHIAS.

Deze eigenſchap is zeeker onäffcheidlyk van dat boek, dewyl ik my het tegendeel onmooglyk kan voorſtellen. Dat hetzelve in plaats van eene blaauwe, eene geele kleur kan hebben, is gemaklyk te begrypen. Maar ik kan my geene hoedanigheid denken, welke dat boek zoude eigen zyn, zo het niet uitgebreid ware.

HEGIO.

Het is dus zeer merkwaardig, dat wy alle eigenſchappen van dit boek anders denken kunnen; doch de uitbreiding, onäffcheidlyk met hetzelve verbinden moeten. Hetzelfde nu wat wy by dit boek waarnemen, heeft plaats by alle andere Ligchaamen. Alle eigenſchappen der ligchaamen kunnen wy anders denken. Slechts de *ruimte*; (*het zich buiten, en naast elkander, bevindende*) is onveränderlyk, en wy zyn genoodzaakt ons alle Ligchaamen onder deze hoedanigheid voorteſtellen. Wat is hier de oorzaak van?

PYTHIAS.

Wy zyn genoodzaakt ons alle ligchaamen onder deze eigenſchap te denken, dewyl dezelve alle ligchaamen eigen is.

HEGIO.

Ja, maar waarom bezitten alle ligchaamen, by nog

zulk eene verscheidenheid hunner eigenschappen, de *ruimte* als het gemeenschaplyke kenteken? — waarom is de *ruimte* een byna algemeene vorm, waarin de dingen buiten ons, bevat worden?

PYTHIAS.

Dat weet ik niet.

HEGIO.

Als ik in een' ronden vorm, eenig gesmolten lood giet, welk eene gedaante heeft dan het lood, als het koud geworden is, aangenomen?

PYTHIAS.

'Er is een kogel van geworden.

HEGIO.

Gesteld nu, ik giet gesmolten tin, of zilver, in dezen zelfden vorm, zullen dan deze ligchaamen, die van het lood geheel onderscheiden zyn, niet, zo rasch zy koud worden, dezelfde gedaante aanneemen?

PYTHIAS.

Voorzeeker.

HEGIO.

Hangt, in dit geval, de ronde gedaante dezer, van elkander geheel onderscheidene, ligchaamen, van hunne eigene hoedanigheid af, of heeft de ronde figuur der ligchaamen heuren grond in de hoedanigheid van den vorm, waarin zy gegooten zyn?

PYTHIAS.

Zonder twyfel, is de oorzaak van de ronde gestalte dezer ligchaamen in den vorm te vinden, want te vooren hadden zy eene geheel andere gedaante.

HEGIO.

Dat alle ligchaamen, welke in dezen vorm gegooten

ten worden, eene ronde gedaante aanneemen, laat zich dus uit de oorspronglyke hoedanigheid van dezen vorm zelve verklaaren. Kunnen wy nu niet, misschien op eene gelyke wyze, de in 't oogloopende daadzaak, dat alle dingen, buiten ons, in de *ruimte* zyn, dat alle hunne overige eigenschappen anders kunnen zyn, de *ruimte* daarëntegen van de ligchaamen niet kan afgezonderd worden, verklaaren?

PYTHIAS.

Ik kan deze toepasfing nog niet maaken.

HEGIO.

Hoe ontstaat dan, in ons, de voorstelling van de dingen die *buiten* ons zyn?

PYTHIAS.

Wy *zien*, *hooren*, *ruiken*, *smaaken* of *voelen* dezelven.

HEGIO.

Wat moet 'er geschieden, als wy, by voorbeeld, een zeker voorwerp *zien*?

PYTHIAS.

Dat voorwerp moet, op eene zekere wyze, op onze oogen werkzaam zyn, en deze werking moet in onze ziel overgebragt worden.

HEGIO.

Wanneer ontstaat de gewaarwording der voorwerpen?

PYTHIAS.

Als de werking daarvan tot in onze ziel is doorgedrongen, — want het is eene daadzaak, dat voorwerpen, op onze gewaarwordingswerktuigen, werken kunnen, zonder dat daardoor eene wezentlyke gewaarwording, by ons, voortgebragt worde.

HE-

HEGIO.

Zoude nu ook misschien, de zich buiten ons bevindende voorwerpen, door de gewaarwording, die wy van dezelve hebben, eenen vorm, eene eigenschap bekomen, welke zy op zig zelven, als wy geene gewaarwording daarvan hebben, niet bezitten?

PYTHIAS.

Dat koomt my zeer waarschynlyk voor. Even zoo als het lood, dat ik in eenen ronden vorm giet, eene ronde gedaante aanneemt, even zo ontfangen misschien de voorwerpen, door de gewaarwording die wy van dezelven hebben, den vorm der *ruimte*.

HEGIO.

Dit is niet alleen waarschynlyk, maar volkoomen zeeker, want het is alleen door de onderstelling: dat de *ruimte* de gemeenschaplyke vorm is, waaronder wy genoodzaakt zyn, de dingen buiten ons, (door de inrichting van ons gewaarwordingsvermogen), ons voorteftellen, dat de daadzaak begryplyk wordt, dat alle dingen buiten ons, deze eigenschappen hebben, en wy ons dus alle hunne overige eigenschappen anders kunnen voorstellen, de *ruimte*, daarëntegen, van hun niet kan afgezonderd worden.

PYTHIAS.

Het behoort dus tot de oorspronglyke inrichting van het menschlyk gemoed, dat het zich dingen, die buiten het zelve aanwezig zyn, in de *ruimte* voorstellen moet.

TWEE-

TWEEDE GEDEELTE.

VAN DEN TYD.

HEGIO.

Ruimte is dus (zo als wy gezien hebben) iets, dat wy by alle menfcnen vastftellen moeten, dewyl zy genoegzaam eene eigenfchap der menschlyke natuur, en daardoor eene noodwendige eigenfchap der dingen buiten ons is, vermids wy ons dezelve flechts onder dien vorm kunnen voorftellen. Maar hoe koomen nu de voorftellingen van dingen buiten ons tot ons bewust zyn? — Kunnen wy ons onderfcheidene dingen, by voorbeeld: *die tafel, dat boek*, of *die kagchel, op eens* voorftellen? of ontftaan deze voorftellingen, in eene opvolging, na elkander, in ons gemoed?

PYTHIAS.

Wy ftellen ons de voorwerpen na elkander voor.

HEGIO.

Dit nu is het regte begrip van *den tyd*, hy beftaat *in een voor- en na elkander zyn.*

PYTHIAS.

Wordt dus de *tyd* ook, door de inrichting van ons gemoed voortgebragt?

HEGIO.

Zonder twyfel: dit bevestigt ook het fpraakgebruik, wy zeggen alsdan: *'er 'is tyd vervlogen.* Wanneer onderfcheidene voorftellingen en veranderingen van ons gemoed op elkander gevolgd zyn. Het ftaat thands

thands *één* uur, wy hebben eene voorstelling daarvan, — 'er wordt daardoor eene verandering in ons gemoed veroorzaakt, — wy hooren daarna de klok twee uur slaan, vergelyken deze beide veranderingen tegen elkander, en zeggen: *'er is tyd vervloogen.*

PYTHIAS.

De *tyd* wordt dus door ons gemoed voortgebragt? hy ontstaat dus door die oorspronglyke inrichting van ons gewaarwordingsvermogen, waardoor wy ons alles, slechts *voor en na elkander* kunnen voorstellen? De oorzaak waarom wy thands *een*, en daarna *twee* uur hooren slaan, moet dus van ons gemoed afhangen? dit koomt my zeer onnatuurlyk voor, ten minsten ik ben daar nog maar in het geheel niet van overtuigd.

HEGIO.

Gy moet een onderscheid maaken tusschen den *tyd*, in *het algemeen* genoomen, en tusschen een *bepaalden tyd.* — De bepaalde tyd van *een* tot *twee* uur, dien wy den naam geeven van *uur*, is zeeker iets willekeurigs, dat door dingen buiten ons bepaald wordt, maar dat 'er, in 't algemeen genoomen, *tyd* bestaat, is een gevolg van de inrichting onzes gemoeds, dat slechts voor *op elkander volgende* voorstellingen vatbaarheid heeft.

PYTHIAS.

Maar als nu *ruimte* en *tyd*, door ons gemoed aan de ons omringende dingen wordt aangebragt, zo hebben deze immers op zich zelve, als wy ons dezelve niet voorstellen, eene andere gedaante?

HEGIO.

De dingen zyn, zo als wy dezelven kennen, flechts in zoo verre aanwezig, als wy eene daadelyke gewaarwording van dezelven hebben, zo niemand ooit van een onderaardsch vuur, eenige voorftelling gehad had, was dit geen ding, zelfs niet eens iets denkbaars. Wy kunnen daarom nooit van de hoedanigheden, *welken de dingen op zich zelven hebben*, fpreeken, dewyl in een' eigentlyken zin, *dingen op zich zelve*, dingen die zich geen ziel voorftelt, die geen oog gezien geen oor gehoord heeft, geen *dingen zyn*.

PYTHIAS.

Dus zyn *alle dingen*, zelfs by voorbeeld de ftoel, waar ik thands op zit, flechts in myne gedachte, of voorftelling, aanwezig.

HEGIO.

Dat niet. Als ik beweer, dat deze ftoel flechts in zo verre voorhanden is, als ik eene gewaarwording van dezelve hebbe, zo wilde ik daarmede niet ftaande houden, dat zy, in myne voorftelling, *alleen* aanwezig, en dus niets buiten my is. 'Er kan zeer wel *iets* buiten my zyn, — maar *dat* is, wanneer ik geene gewaarwording daarvan hebbe, *voor my*, even zo veel als o. Maar, gefteld nu ook, dat de dingen *op zich zelve*, buiten ons, een wezenlyk beftaan hebben, zo kunnen wy echter van derzelver hoedanigheeden niets weeten, dewyl zy, door ons, alleen onder de bepaalde eigenfchappen van *ruimte* en *tyd* kunnen waargenomen worden. Men erkent daarom in de ziel, een bepaald vermogen, om de ons omrin-

ringende dingen gewaar te worden en ons voor te ſtellen, — dit vermoogen nu noemt men *zinlykheid*, en de zinlyke gewaarwordingen *aanſchouwingen*.

PYTHIAS.

Is dan de *zinlykheid* iets, dat van de vyf zinnen moet onderſcheiden worden?

HEGIO.

De oorzaak waarom wy de vyf zinnen van elkander onderſcheiden, moet in de verſchillende gedaante der ligchaamlyke gewaarwordingswerktuigen, waardoor de ziel heure aanſchouwingen bekoomt, gezocht worden. Maar onder de *zinlykheid* verſtaat men niet alleen het vermoogen tot gewaarworden door de vyf zinnen, maar ook dat vermoogen, waardoor alle onze gewaarwordingen, door de zinnen, den gemeenſchaplyken vorm van *ruimte* en *tyd* bekoomen. — Men verdeelt dit zielvermoogen in tweeën, naamenlyk, in eenen *uitwendigen* en *inwendigen* zin; door *uitwendigen zin* verſtaat men het vermoogen, tot zinlyke voorſtellingen in *ruimte*, *en door den inwendigen zin:* de geſchiktheid tot voorſtellingen in den *tyd*. — 't Is door den *uitwendigen* zin dat wy de ons omringende dingen waarneemen, — en de *inwendige* zin geeft ons de gewaarwording van de onderſcheidene veranderingen onzes gemoeds.

PYTHIAS.

De werkzaamheid van den uitwendigen zin begryp ik zeer wel, maar de *inwendige zin* is my geheel onbegryplyk. Als de veranderingen des gemoeds, in den inwendigen zin bevat worden, zo moeten immers ook de voorſtellingen van den uitwendigen zin, welke doch

doch ook veranderingen des gemoeds veroorzaaken, in den *inwendigen* zin voorgesteld worden.

HEGIO.

Gewis. De inwendige zin bevat de gewaarwording van het gene wat wy *in ons* waarneemen. Elke gemoedsverandering wordt door den inwendigen zin voorgesteld; om deze rede moeten alle voorstellingen des uitwendigen zins, dewyl zy eene verandering des gemoeds veroorzaaken, in den inwendigen zin bevat worden.

PYTHIAS.

Maar waar door zyn nu de voorstellingen des *uit-* en *inwendigen* zins van elkander onderscheiden?

HEGIO.

Door heuren onderscheidenen vorm; — de zinlyke voorstellingen behooren tot den uitwendigen zin, als zy voorwerpen, die in *ruimte* zyn, daarstellen; — en tot den inwendigen zin, in zo verre door deze voorwerpen in *den tyd* voorgesteld worden. — Alle voorstellingen des uitwendigen zins behooren daarom ook tot den inwendigen zin, vermits door den inwendigen zin alle voorstellingen tot bewustzyn koomen. — Van daar dat alle voorstellingen der voorwerpen in *ruimte*, slechts in *den tyd*, in *een voor en na elkander zyn*, kunnen voorkomen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN HET VERSTAND.

EERSTE GEDEELTE.

VAN HET VERSTAND, ALS HET VERMOOGEN TOT HET VORMEN VAN ERVARINGS-BEGRIPPEN.

HEGIO.

Wat verſtaat men door het woord *begrip?*

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Van welk woord is het woord *begrip* afgeleid?

PYTHIAS.

Van het woord *begrypen.*

HEGIO.

Wat verſtaat gy door het woord begrypen?

PYTHIAS.

Begrypen is zo veel als *inzien.* Eene zaak *begrypen* wil zeggen, eene zaak *inzien, verſtaan.*

HEGIO.

Zeer goed. Maar weet gy niet nog een ander woord, dat dezelfde betekenis, als het woord *begrypen*, heeft?

PY-

PYTHIAS.

Misschien verstaat men door het woord *begrypen* nog zoo veel als *te samen vatten.*

HEGIO.

Volkomen goed; — maar het *begrypen* kan slechts van eene byzondere wyze der te famenvatting gebruikt worden. Van *ligchaamlyke dingen*, die men te samen vat, kan men het woord *begrypen* niet gebruiken; 't is slechts van *gedachten*, die in éénen te samen gevat of begreepen worden, dat dit *begrypen* mooglyk is. Deze afleiding brengt ons op de beteekenis van het woord *begrip*. Als iets zal *begreepen* worden, zo moet het iets *menigvuldigs* zyn. Wat beduidt dus het woord *begrip?*

PYTHIAS.

Daar het woord *begrip* eene gedachte of voorstelling aanduidt, zo moet dat zulk eene voorstelling zyn, die meerdere voorstellingen *begrypt* en in zich bevat.

HEGIO.

Goed. Kunt gy my een voorbeeld van zulk eene voorstelling geeven?

PYTHIAS.

De voorstelling: *Mensch.*

HEGIO.

Wat zyn de kenteekenen, welke dit begrip in zich bevat? of welke zyn de meerdere voorstellingen welken dit begrip te samenvat of begrypt?

PYTHIAS.

Onder het begrip *mensch*, denkt men alle eigenschappen en kenmerken die het begrip *dier* in

zich bevat, vereenigd met de kenmerken *des verſtands.*

HEGIO.

Een *begrip* heeft dus menigvuldige kenmerken, welke deszelfs beſtaan uitmaaken. Deze menigvuldige kenmerken nu, waaruit een begrip wordt te ſamen gevat, noemt men *den inhoud* (*Comprehenſio*) van dat begrip. Maar op welk eene wyze komen wy nu tot begrippen?

PYTHIAS.

Door waarneeming en ervaring. — Dat is door ontdekking der voorwerpen en heure Eigenſchappen; hier door ontſtaan in ons die voorſtellingen der dingen, die wy *begrippen* noemen.

HEGIO.

Gy gelooft dus dat *begrippen* de gewrochten der waarneeming en ervaring *op zich zelven* zyn? — ik zal u ſpoedig overtuigen dat de waarneeming, op zich zelve, niet toereikende is, om het ontſtaan der *begrippen* te verklaaren. — Ik heb hier op deze tafel *een' vierhoek*, *een' zeshoek*, *een' driehoek*, en *een' cirkel* geteekend; — is u nu ook een begrip bekend dat op alle deze teekeningen kan toegepast worden?

PYTHIAS.

Ik verſtaa deze vraag niet.

HEGIO.

Is u een woord bekend, dat tegelyk *een' driehoek*, *zeshoek*, *vierhoek* en *cirkel* beduiden kan? een woord dat een hooger begrip beteekent, onder welk de mindere begrippen, *driehoek*, *zeshoek*, enz. bevat worden?

PY-

PYTHIAS.

Ik weet in het geheel niet wat *hoogere begrippen* zyn.

HEGIO.

Het *hoogere begrip* heeft een' geringeren inhoud dan het *mindere*, maar even daarom eenen grooteren omtrek, of uitgebreidheid, (*extensio*). De omtrek of uitgebreidheid heeft betrekking op die voorwerpen, op welken dat begrip kan toegepast worden; by voorbeeld: het begrip *Mensch* kan op u, my, uwe zuster, enz. toegepast worden; het heeft eene grootere uitgebreidheid, dan het begrip *jongeling*, waaronder uwe zuster niet begreepen is. Is u nu zulk een begrip bekend, dat een' *vierhoek*, *zeshoek*, enz. beteekenen kan?

PYTHIAS.

Het begrip *figuur*.

HEGIO.

Van waar ontstaat het begrip *figuur?*

PYTHIAS.

Door waarneeming. — Ik *zie* deze figuuren op de tafel.

HEGIO.

Als ik u gevraagd hadde: hoe koom ik op het begrip van eenen *driehoek*, enz. zo zoudet gy my nog met eenigen schyn van waarheid hebben kunnen antwoorden: de waarneeming van den driehoek op de tafel, heeft my dit begrip geleerd. Maar waar is het voorwerp van het begrip *figuur?* noch het aanschouwen van den *driehoek*, noch van den *zeshoek*, geeft ons het zuivere begrip *figuur*.

PYTHIAS.

Een *driehoek* is echter eene *figuur*; de waarneeming van den driehoek geeft dus het begrip *figuur*.

HEGIO.

Zoude gy op het begrip *figuur* gekoomen zyn, zoo het flechts mooglyk ware, een eenig foort van figuuren, by voorbeeld, flechts *driehoeken* te teekenen?

PYTHIAS.

Het zoude alsdan onnoodig zyn het begrip *figuur* te vormen, vermids dit gelyk zoude zyn met het begrip *driehoek*.

HEGIO.

Gy zoudt dus het begrip *figuur* in het geheel niet hebben kunnen vormen, dewyl dat van den driehoek in niets konde onderfcheiden worden, maar gelyke kenteekenen met het begrip *driehoek* gehad zoude hebben.

PYTHIAS.

Dit maakt my de zaak duidlyker.

HEGIO.

Door de bloote aanfchouwing des driehoeks is dus het begrip *figuur* niet ontftaan; — maar op welk eene wyze moeten wy nu het ontftaan van dit begrip verklaaren?

PYTHIAS.

De waarneeming van alle afbeeldingen, te famen genomen, heeft dit begrip voortgebragt.

HEGIO.

Welke kenteekenen bevat het begrip *figuur*?

PYTHIAS.

Eene *figuur* is elke *ruimte*, welke in grenzen ingefloten is.

HE-

HEGIO.

Het koomt by het begrip *figuur* dus niet aan op de byzondere wyze der begrenzing, of die door *drie* of *vier* zyden gefchiede, maar 'er worden flechts grenzen in het algemeen genoomen, gevorderd. — De waarneeming nu op zich zelve doet ons, in dit geval, flechts *byzonder bepaalde grenzen* der *ruimte* zien; het is eene *ruimte* door *drie* of *vier* zyden ingeflooten, enz.; het begrip *figuur* kan dus nimmer door de bloote waarneeming van alle afbeeldingen ontftaan, want die waarneeming bevat flechts, of eene *ruimte* die door *vier*, of eene die door *zes zyden* ingefloten is.

PYTHIAS.

Dit is my duidelyk; maar op welk eene andere wyze ontftaat dan dat begrip?

HEGIO.

Als, in het algemeen genomen, door de waarneeming op zich zelve, begrippen in ons ontftaan konden, dan nog zoude, in dit geval, het begrip *figuur* niet door de waarneeming ontftaan kunnen, want zy bevat *minder* dan de waarneeming; — deze leert ons eene *ruimte* die door *bepaalde* grenzen ingeflooten is, en in het begrip *figuur* denkt men zich flechts eene, door *grenzen ingeflootene ruimte*; — 'er moet dus nog een ander vermoogen voorhanden zyn, dat van het vermoogen der zinlykheid onderfcheiden is, en dat uit de waarneemingen *begrippen* vormt; — dit vermoogen nu noemen wy *het verftand*. Uit de natuur nu onzer voorftellingen, die wy *begrip* noemen, kunnen wy de handelwyze (*functio*) van het

verstand, by het vormen der begrippen, verklaaren. Uit de onderscheidene afbeeldingen op deze tafel; by voorbeeld, heeft ons verstand het begrip *figuur* gevormd, wat nu moet ons verstand doen, om tot dit begrip te koomen?

PYTHIAS.

Daar 'er in het begrip *figuur* slechts eene ruimte gedacht wordt, die door grenzen ingeslooten is, en in de waarneeming slechts *bepaalde* grenzen waargenoomen worden, zo moet het verstand, om het begrip *figuur* te verkrygen, *de bepaalde* grenzen, van *drie*, *vier* of *zes* hoeken, weg denken. 'Er moet alzo iets van de waarneeming afgescheiden worden.

HEGIO.

Zeer goed! Het verstand moet, als het uit waarneemingen begrippen vormt, iets in die waarneeming *afscheiden*. Maar daar door dat de byzondere grenzen, die elk van deze afbeeldingen bezit, weggedacht worden, wordt het begrip *figuur* nog niet gevormd. Waar door zyn deze figuuren van elkander onderscheiden?

PYTHIAS.

Door de byzondere wyze der grenzen, waar door by ieder derzelven de *ruimte* ingeslooten is; by den *driehoek* is de *ruimte* door *drie*, en by den *zeshoek* door *zes* zyden ingeslooten.

HEGIO.

Als men nu dat gene, waar door deze figuuren van elkander onderscheiden zyn, wegdenkt, wat blyft dan overig?

PYTHIAS.

Iets, wat alle met elkander gemeen hebben, en wat het begrip *figuur* uitmaakt.

HEGIO.

Als nu het verſtand dat onderſcheidene afgeſcheiden heeft, kunt gy dan, door de waarneeming van dat gemeenſchaplyke, dat begrip ſamenſtellen, of moet 'er niet nog eene andere handelwyze (*functio*) des verſtands bykoomen, om dat begrip te vormen?

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Wat bevat het begrip *figuur*? wat is *door*, en *in* hetzelve vereenigd?

PYTHIAS.

Dat wat alle afbeeldingen met elkander gemeen hebben; het gemeenſchaplyke moet dus vereenigd worden.

HEGIO.

Het verſtand *ſcheidt* en *verbindt* dus als het begrippen denkt. Deze *ſcheiding* en *verbinding* noemt men *abſtractio* of *afzondering;* door middel nu van dit *abſtractio vermoogen* vormt het verſtand zyne begrippen uit de waarneeming; — het *zondert* het verſcheidene af, en *verbindt* het gelykaartige.

PYTHIAS.

Dat het verſtand door *afſcheiding* en *verbinding* de begrippen uit de ervaring vormt, dat is my nog onverſtaanbaar.

HEGIO.

Om het begrip *figuur* te vormen, moet het ver-

ſtand dat gene, waardoor de *driehoek* van den *vierhoek*, en de *zeshoek* van den *cirkel*, en dat waardoor zy alle van elkander *onderſcheiden* zyn, *afzonderen*, en dat gene, wat zy allen met elkander *gemeen* hebben, *verbinden.*

TWEEDE GEDEELTE.

VAN HET VERSTAND, ALS HET VERMOOGEN OM TE OORDEELEN, OF DE OORDEELSKRACHT.

HEGIO.

Dezelfde wyze nu waardoor het verſtand begrippen vormt, ſtaat gelyk met die gene waardoor het *oordeelt*. By het vormen van *begrippen*, worden onderſcheidene *kenmerken* verbonden en geſcheiden; by het *oordeelen* ſcheidt of verbindt het verſtand onderſcheidene *begrippen.*

PYTHIAS.

Het *oordeel* onderſcheidt zich dus daar door van een *begrip*, dat in een *begrip* ſlechts *kenmerken*, en in een *oordeel*, *begrippen* verbonden zyn. Maar hoe is nu een *kenmerk* van een *begrip* te onderſcheiden?

HEGIO.

Het *kenmerk* en het *begrip* zyn even zo van elkander onderſcheiden, als de *deelen* van een *geheel.* — Een *begrip* heeft menigvuldige *kenmerken;* het is uit meerdere kenmerken te ſamen gebragt. — Het *kenmerk* is het *deel;* het *begrip* het *geheel.*

PY-

PYTHIAS.

Zyn 'er echter niet ook begrippen, waarby geene menigvuldige kenmerken te vinden zyn, maar waar een éénig kenmerk het *begrip* uitmaakt?

HEGIO.

Men ſpreekt zeeker van *eenvoudige begrippen*; by voorbeeld: het begrip der zwarte kleur; — maar by zulk een begrip is onze ſpraak ſlechts te zwak, om de byzondere kenmerken te ontleeden, en van elkander aftezonderen. In een *oordeel* worden dus menigvuldige begrippen of *verbonden*, of *geſcheiden*, waar van elk begrip zyne eigene benaaming heeft. Het hoofdbegrip in het oordeel, met het welke men een ander begrip verbindt, noemt men *ſubject*, (*onderwerp*); het begrip dat men by het ſubject voegt, of van hetzelve afzondert, noemt men *predikaat*, (het *gezegde*), en het middel waardoor deze beide begrippen in het oordeel verbonden worden, heeft men *copula*, (of *verband*), genoemd. — Kunt gy in het volgend oordeel, *koningen zyn menſchen*, het *ſubject*, het *predikaat*, en de *copula* vinden?

PYTHIAS.

Het ſubjectbegrip in dit oordeel is: *koningen*, het *predikaat*, *menſchen*; en de *copula*, *zyn*.

HEGIO.

Somwylen ziet met dat de *copula*, met het predikaatbegrip, in één woord uitgedrukt wordt; by voorbeeld: *het vuur brandt*; men kan het zelve echter zeer gemaklyk door een ontleding des woords, van het *predikaat* ſcheiden; by voorbeeld: *het vuur is brandend*. — Thands zullen wy de handelwyze des ver-

verstands by het oordeelen nog meer van naby onderzoeken. Het verstand nu, in zo verre als het oordeelt, noemt men *oordeelskracht*; maar wat nu doet het verstand by het oordeelen?

PYTHIAS.

Het verbindt met een gegeeven begrip een ander.

HEGIO.

Wat wil dat zeggen: het verbindt met een begrip een ander?

PYTHIAS.

Het bevindt of oordeelt, dat het *predikaatbegrip* overëenstemmend is met het *subjectbegrip*; dat het mindere onder het meerdere begrip bevat is.

HEGIO.

Welke is dan by het oordeel: *koningen zyn menschen*, het hoogere begrip?

PYTHIAS.

Het predikaatbegrip, *mensch*; want dat heeft een' grooteren omtrek dan het begrip *koning*.

HEGIO.

De wyze van handeling der oordeelskracht, by het oordeelen, bestaat dus daarin, dat het een *hooger begrip* als regel aanneemt, en het *mindere*, of *laagere begrip*, onder dezen *regel*, onder dat *hoogere begrip* plaatst; dat zy dus oordeelt: het *mindere* begrip is in het *hoogere* ingeslooten.

PYTHIAS.

Maar van waar weet de oordeelskracht, of een minder begrip onder een hooger staa?

HEGIO.

Door vergelyking van *den inhoud* des hoogeren en laa-

laageren begrips. Zyn alle kenmerken van het *hooger* begrip in het *minder* opgeslooten, dan staat het mindere *onder* het hoogere begrip. — Deze gaaf nu van vergelyking, waardoor de oordeelskracht heure werkzaamheid uitoefent, is eene aangeborene begaafdheid, die alleen door oefening volkomenlyk gevormd, maar nimmer door eenig onderricht, wanneer het ontbreekt, kan verkreegen worden.

PYTHIAS.

Hebben dan niet alle menschen oordeelskracht?

HEGIO.

Hélaas! niet allen; 'er komen dikwerf menschen met ligchaamlyke gebreken ter waereld. Somwylen ontbreekt het een of ander gedeelte des ligchaams; of heeft 'er een wezenlyk gebrek aan een van hetzelve plaats; even zo schynt het somwylen met de geestvermogens het geval te zyn, den eenen ontbreekt oordeelskracht, een' ander het geheugen, een' derden het verstand, een' vierden het vermoogen van aftrekking, enz.

PYTHIAS.

Ligchaamlyke gebreken echter kunnen dikwerf door de kunst verbeterd worden; zoude dit nu niet even zo ten aanzien der geestvermogens kunnen geschieden?

HEGIO.

ô Ja! *eenige* ligchaamlyke gebreken zyn door de kunst te heelen, andere daarentegen weinig, sommigen in het geheel niet. — Even zo is het met de geestvermogens; eenige kunnen door onderricht en vlyt verbeterd worden, andere daarentegen zyn, inge-

gevolge van hunnen aart en natuur, door geen vlyt en onderricht te verhelpen; dit laatste nu heeft plaats by de oordeelskracht.

PYTHIAS.

Waarom laat zich gebrek aan oordeelskracht door onderricht niet verhelpen?

HEGIO.

De rede daar van ligt in den *aart* en *natuur* der oordeelskracht. Wat is oordeelskracht?

PYTHIAS.

Door de oordeelskracht wordt een regel op een byzonder geval toegepast, wordt een minder begrip gedacht, in zo verre *dat* onder een hooger begreepen is.

HEGIO.

Gefteld nu, dat iemand het vermoogen niet bezate, een' regel op een byzonder geval toetepasfen, op welk eene wyze zoudet gy alsdan met hem te werk gaan, om hem deze bekwaamheid te doen verkrygen?

PYTHIAS.

Ik zoude hem regels, voorfchriften, geeven, waarna een regel op byzondere gevallen toetepasfen is.

HEGIO.

Dat zoude echter geheel vruchtloos zyn; want hy, die geene oordeelskracht bezit, zoude ook die regels, waarnaar hy dezelve verkrygen konde, niet op zich zelven kunnen toepasfen; daarom is die geen, welke de natuur de oordeelskracht onthouden heeft, door haar voor altoos tot een' bekrompen denker gevormd.

DER-

DERDE GEDEELTE.

VAN HET GEHEUGEN.

HEGIO.

Als de oordeelskracht een oordeel vormt, zoo wordt een nieuw begrip, met een, reeds in het verſtand aanweezig, verbonden; 'er moet dus een vermoogen in het menschlyk gemoed gevonden worden, dat de begrippen, welke reeds gedacht zyn, in onze ziel bewaart. Dit zielenvermoogen nu, dat het verſtand by deszelfs handelwyze volſtrekt noodig heeft, noemt men *het geheugen*.

PYTHIAS.

Als het *geheugen* zoo naauw met de *oordeelskracht* verbonden is, dan begryp ik niet hoe deze beide krachten der ziel elkander zoo dikwerf tegenovergeſteld kunnen worden. Menigmaal heb ik de ſpreekwyze gehoord: hy heeft een goed *geheugen*, maar hem ontbreekt *oordeelskracht*; en, omgekeerd, hy heeft eene goede *oordeelskracht*, maar geen *geheugen*. Als nu de *oordeelskracht* het *geheugen* by heure handelwyze behoeft, zo kan immers niemand, die *oordeelskracht* bezit, gebrek aan *geheugen* hebben.

HEGIO.

Een volkoomen gebrek aan geheugen zoude zeeker een gemis van alle oordeelskracht ten gevolge hebben; de ſpreekwyze: *hy heeft eene goede oordeelskracht, maar geen geheugen*, kan daarom ſlechts de-

deze betekenis hebben: hy heeft geen *goed* geheugen. — De ondervinding leert ons, dat deze beide zielenkrachten, *oordeelskracht* en *geheugen*, zeldzaam in eene buitengewoone sterkte te saam vereenigd gevonden worden; maar dat met een uitsteekend goed geheugen doorgaans eene zwakke oordeelskracht verbonden is.

PYTHIAS.

Als deze aanmerking door geene dwaling ontstaan is, zo moet de oorzaak van dit verschynsel toch verklaard kunnen worden.

HEGIO.

Misschien is de verklaaring dezer daadzaak in de onderscheidene natuur dezer beide zielenkrachten zelve te vinden. De oordeelskracht is eene *werkzaame* kracht, zy vormt nieuwe begrippen, en brengt nieuwe te samenstellingen van begrippen voort; het geheugen daarentegen bewyst zyne werkzaamheid slechts door het opvatten en bewaaren van begrippen; zyne werkzaamheid bestaat alleen in een ontvangen en vasthouden. Geheugen en oordeelskracht staan dus wezentlyk, met betrekking tot hunne handelwyzen, (*functiones*), tegen elkander over; — eene uitsteekende geschiktheid onzer ziel, tot het opvatten en bewaaren van gegevene begrippen, kan daarom ten aanzien der *zelfwerkzaame vorming* van nieuwe begrippen, zeer gemaklyk eene wezenlyke zwakheid ten gevolge hebben.

PYTHIAS.

De oordeelskracht is (zo als wy gezien hebben) een aangebooren zielsvermoogen, en de ontbeering daar

daarvan kan nimmer, door vlyt noch onderrigt, verholpen worden; — heeft dit zelfde nu ook plaats by het geheugen?

HEGIO.

Een uitsteekend goed geheugen veronderstelt altoos, zo als by alle krachten der ziel, een' aanleg van de natuur; maar het geheugen is ook door oefening te verbeteren; ja, men gelooft zelfs dat dit door ligchaamlyke middelen kan geschieden. Het geheugen nu is nog op de volgende wyze te onderscheiden, het *woordgeheugen* onderscheidt zich daardoor van het *zaakgeheugen*, dat men aan het eerste de bewaaring der teekenen, en aan het laatste de bewaaring der beteekende zaak toekent. Het *herinneringsvermoogen*, beteekent een geheugen, dat gegeeven begrippen, met bewustheid van tyd en plaats, waar zy ons gegeeven werden, bewaart; de *verbeeldingskracht*, (*phantasie*,) staat in verband met het *woordgeheugen*; zy is dat vermogen der ziele, om, voor gegeevene begrippen, teekenen te vinden.

VIERDE GEDEELTE.

VAN HET VERSTAND, ALS HET VERMOOGEN TOT HET VORMEN DER ZOOGENAAMDE CATEGORIEN, OF ZUIVERE BEGRIPPEN, WELKEN ONS GEMOED IN DE ERVAARING OVERBRENGT.

HEGIO.

Door onze zinlykheid wordt (zo als wy gezien hebben) onze kennis van de dingen buiten ons, door

ruimte en *tyd* bepaald. De byzondere hoedanigheid van het vermoogen onzer ziel, waardoor wy, by voorbeeld, ons ligchaam, en alle andere dingen buiten ons, waarneemen, is de grond waarom alle dingen, uitgebreid, en in de ruimte zyn. Maar wanneer wy onze opmerkzaamheid op die hoedanigheid vestigen, *hoe* alle dingen buiten ons *in onze ziele* voorkomen, zo zullen wy rasch zien, dat 'er nog meer optemerken is, dan de eigenschappen, dat zy in *ruimte* en *tyd* zyn. Eene der in het oogloopendste opmerkingen is deze: dat de dingen in onze ziel, van *elkander gescheiden*, voorkomen; wy onderscheiden de *tafel* van den *stoel*, en het *vengster* van den *kagchel*, enz. — Door de waarneming der dingen, door de zinlykheid op zich zelve, kan deze onderscheiding der voorwerpen nog niet verklaard worden, want het is eene wet onzer zinlykheid, (zo als wy in het eerste Hoofdstuk gezien hebben,) dat de dingen slechts in eene opvolging, na elkander, (in den *tyd*,) kunnen waargenoomen worden. Maar zullen nu dingen van elkander onderscheiden worden, zoo moet ten minsten de gedachte, van dat gene wat reeds waargenomen is, voortduuren, zal het van dat gene, wat in opvolging waargenomen wordt, onderscheiden worden: want anders ware geene vergelyking, der beide dingen, welken onderscheiden zullen worden, mooglyk; eene vergelyking, welke tot de onderscheiding der beide dingen onontbeerlyk is. — 'Er moet dus aan onze ziel eene *byzondere kracht*, *om de verkreegene begrippen te bewaren*, en *een byzondere kracht*, *om die te kunnen vergelyken*: krachten,

wel-

welke gelyke en onderfcheidene kenmerken van twee dingen kunnen opmerken, toegekend worden, zullen wy de onderfcheiding van verfchillende dingen verklaren kunnen.

Menigvuldige dingen kunnen daar door alleen van elkander onderfcheiden worden, dat wy dezelven onder kenmerken en eigenfchappen, die geheel van elkander onderfcheiden zyn, denken. Zo, by voorbeeld: onderfcheiden wy den *kagchel* van het *vengfter*, door optemerken, dat de eerste het vertrek verwarmt, de laatste hetzelve verlicht.

PYTHIAS.

Het is immers de zinlyke waarneming van deze beide dingen, welke ons dit onderfcheid leert; — wy neemen zinlyk waar, dat de kamer door het vengster *licht*, en door den kagchel *warmte* ontfangt.

HEGIO.

Dat fchynt zeeker zoo, maar, by eene naauwkeurige onderzoeking van dat gene, wat wy, by deze beide aanfchouwingen, door de zinlykheid ontfangen, zullen wy rasch overtuigd zyn, dat 'er nog eene andere kracht der ziel moet werkzaam zyn.

I.

VAN HET BEGRIP EENES VOORWERPS, (OBJECTS,) EENS DINGS IN HET ALGEMEEN, EN DESZELFS OORSPRONG.

HEGIO.

Waarom geeven wy dit zwarte ligchaam, dat wy in de aanfchouwing waarneemen, eene byzondere benaaming?

PYTHIAS.

Om het zelve van andere dingen te onderfcheiden.

HEGIO.

Hoe nu wordt het door het woord *kagchel* van andere ligchaamen onderfcheiden?

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Wat denkt gy als ik het woord *kagchel* uitfpreek?

PYTHIAS.

Ik denk als dan aan den *kagchel*, aan dat ligchaam van deze bepaalde grootte, figuur, en hoedanigheid, zo als ik het zelve hier thans aanfchouw.

HEGIO.

Waarom onderfcheiden wy dit ligchaam van andere die met het zelve in verband ftaan, by voorbeeld: van den wand, waarmede het zo naauw verbonden is?

PYTHIAS.

De kagchel heeft eene andere gedaante en kleur dan de wand.

HE-

HEGIO.

Waar door wordt dus de kagchel, tot een byzonder iets, dat van alle overige *dingen of voorwerpen* onderſcheiden is?

PYTHIAS.

Dat wy ons deszelfs byzondere, van al het overige wat wy waarneemen onderſcheidene, eigenſchappen denken.

HEGIO.

Wat moet 'er gebeuren, als wy waarneemen zullen, dat deze kagchel eigenſchappen heeft, welken hem van al het overige wat ons omringt, onderſcheiden?

PYTHIAS.

Wy moeten de eigenſchappen van dezen kagchel, met al het overige dat wy waarneemen, vergelyken.

HEGIO.

Is deze vergelyking een werk der waarneeming op zich zelve?

PYTHIAS.

Neen, daartoe wordt eene byzondere kracht der ziel vereischt.

HEGIO.

Kan dus wel, door de waarneeming op zich zelve, waar mede geene vergelyking van het verſcheidene verbonden is, de *kagchel, kagchel* zyn? kan hy door *die* waarneeming een byzonder voorwerp zyn?

PYTHIAS.

Neen.

HEGIO.

Wat wordt dus, by de bloote waarneeming des kagchels,

chels, nóg voor een kenmerk door ons bygebragt, als wy den *kagchel* denken?

PYTHIAS.

Het kenmerk *van een byzonder ding of voorwerp.*

HEGIO.

Dat is buiten allen twyfel. Het kenmerk eenes dings vinden wy in geene waarneeming; — daar 'er nu echter buiten ons dingen zyn, zoo moet ons gemoed deze dingen, even als *ruimte* en *tyd*, daargesteld hebben.

PYTHIAS.

Ik geloofde, tot dus verre, dat alle dingen door God daargesteld waren; op deze wyze echter wordt Hem dit, door ons gemoed, ontzegd, en dat kan ik nog in het geheel niet begrypen.

HEGIO.

Als wy bewezen hebben, dat ons gemoed het kenmerk eens dings voortbrengt, en dus de voorwerpen buiten ons daarstelt, zo moet, indien deze waarheid met een ouder geloof in tweestryd koomt, dit slechts aanleiding geven, om de gronden, waarop deze waarheid rust, nog eenmaal te onderzoeken; vinden wy nu, dat, by een herhaald onderzoek, deze gronden volkomen stand houden, dan moet het ouder geloof voor de ontdekte waarheid wyken. Maar hier in dit geval, behoeft de grondstelling, dat ons gemoed de dingen in de zinnenwereld daarstelt of vormt, als of het eene ontëering der Godheid ware, ons niet doen te rug deinzen; want het woord *ding*, of *voorwerp*, is slechts een ledige vorm; om een looden kogel te vormen, moet 'er waarlyk *lood* in

dien

dien vorm gegooten worden; zullen wezentlyke dingen in de zinnenwereld voorhanden zyn; zo moet *iets*, dat ons gemoed, als *ding* of *voorwerp* denkt, waargenomen worden; zonder *iets* buiten ons, dat van ons onafhanglyk is, zouden 'er geene dingen zyn.

PYTHIAS.

Maar wat is nu dat *iets*, dat buiten ons is, en dat door ons gemoed den vorm eenes dings ontfangt.

HEGIO.

Het zijn geen *dingen* of voorwerpen, want deze vorm wordt door ons gemoed in de zinnenwaereld gebragt.

PYTHIAS.

Dan moet het iets gedaanteloos, iets zonder eenigen vorm zyn.

HEGIO.

Het is zeeker iets, waarvan wy niets denken noch fpreeken kunnen, want onze fpraak heeft altoos betrekking op de zinnenwereld; het woord *ding* of *voorwerp* is reeds niet toepaslyk op dat onbekende iets, dat wy *dingen op zich zelven* noemen. Wy willen ons thans niet langer by dat onbekende ophouden, maar veel meer dat gene zoeken te ontdekken, wat onze ziel, by ons kennen, gewerkt en voortgebragt heeft. Door het vermoogen der zinlykheid, wordt *ruimte* en *tyd* tot onze kennis gebragt; wy hebben thans gezien dat het kenmerk *ding* ook een voortbrengfel van ons gemoed is; misfchien kunnen wy aan de dingen nog meerdere kenmerken ontdekken, die zy van ons gemoed ontfangen.

2.

VAN DE BEGRIPPEN, VEELHEID, EENHEID EN ALHEID.

HEGIO.

Niet waar, gy ziet in deze kamer meerdere stoelen, en gy denkt deze stoelen onder het kenmerk van *veelheid*?

PYTHIAS.

Dat 'er niet één, maar véél stoelen zyn, dat *zie* ik.

HEGIO.

De waarneeming bepaalt u zeeker, dat gy het kenmerk *veelheid* op deze stoelen toepast, en niet zegt, 'er is slechts één stoel; maar, by een nauwkeuriger onderzoek, zullen wy zien, dat het kenmerk *veelheid*, door de waarneeming, (gelyk, by voorbeeld, de bruine kleur dezer stoelen,) niet ontstaan is, maar dat het zynen oorsprong in de inrigting onzer ziele heeft, wat wilt gy eigentlyk daar-mede zeggen: 'er zyn *veele* stoelen?

PYTHIAS.

Ik stel de *meerderheid* tegen over de *eenheid*; het is geen één stoel.

HEGIO.

Zoudt gy dus, zonder het kenmerk der *eenheid*, deze stoelen thans dat der *veelheid* kunnen toevoegen?

PYTHIAS.

Neen, want de *meerderheid* rust op de *eenheid*.

HEGIO.

Leert u uwe tegenswoordige waarneeming *de eenheid en veelheid* te gelyk?

PY-

PYTHIAS.

Neen; maar by eene andere gelegenheid heb ik het kenmerk der eenheid door de waarneeming ontfangen; gisteren, by voorbeeld, was 'er flechts één ftoel in de kamer.

HEGIO.

Hier uit ziet gy toch, dat gy, tot waarneeming der *veelheid*, het kenmerk der *eenheid* noodig hebt?

PYTHIAS.

Ontwyfelbaar.

HEGIO.

Maar wat wildet gy daar mede zeggen: gisteren was 'er flechts één eenige ftoel in de kamer.

PYTHIAS.

Ik ftelde dezen *éénen* tegen over *meerdere* ftoelen, en maakte daaruit het befluit op: 'er zyn geen meerdere ftoelen in de kamer.

HEGIO.

Hebt gy dus, ter waarneeming der veelheid, het kenmerk der *eenheid* noodig?

PYTHIAS.

Voorzeeker.

HEGIO.

Hier uit volgt nu, dat noch *eenheid* noch *veelheid* door de waarneeming ontftaan kunnen, want, ter waarneeming der *veelheid*, hebt gy het kenmerk *eenheid*, en ter waarneeming der *eenheid*, dat der *veelheid* noodig; daar nu het een het ander uitfluit, kan de waarneeming beide te gelyk niet geeven, geen van beiden kan dus door de waarneeming in ons ontftaan.

 PY-

PYTHIAS.

Dat begryp ik; maar deze kenmerken, *eenheid* en *veelheid*, koomen toch in de waarneeming voor.

HEGIO.

Dat is waar; doch zy worden niet door de waarneeming voortgebragt, maar zyn reeds, *vóór alle waarneeming*, in ons gemoed voorhanden; zy worden dus door ons gemoed by de waarneeming bygebragt; de waarneeming bekoomt door *haar* een' vorm en gedaante. Ook het kenmerk der *alheid*, wordt door de waarneeming niet voortgebragt, maar is als een vorm der waarneeming in ons gemoed voorhanden.

PYTHIAS.

Het woord *alheid* verſtaa ik nog niet.

HEGIO.

Alle ſtoelen in deze kamer hebben een bruine kleur, hier denkt men dus alle deze ſtoelen als één geheel, aan 't welke ééne eigenſchap, de bruine kleur, toebehoort; van daar nu het ontſtaan van het kenmerk *alheid*. Zo gy nu het voorgaande goed begreepen hebt, zo moet u de waarheid, dat ook dit kenmerk der dingen niet door de waarneeming ontſtaat, zeer begrypelyk zyn; — reeds maakt de beteekenis van het woord *alheid* het bewys hier voor zeer gemaklyk, want men denkt daar by, *eenheid* met *veelheid* verbonden; — 'er zyn meerdere ſtoelen, maar die, met betrekking tot de bruine kleur, als *een* beſchouwd worden. Kunt gy nu wel het bewys opmaaken, dat het kenmerk der *alheid* geenszins zynen oorſprong in de waarneeming heeft?

PY-

PYTHIAS.

Alheid is de te famenvatting der *eenheid* en *veelheid*; maar daar noch *eenheid* noch *veelheid* hunnen grond in de waarneeming hebben, zo kan nog veel minder *alheid* een kenmerk der dingen zyn, die flechts in de waarneeming op zich zelve voorkoomen.

HEGIO.

Langs denzelfden weg nu, waar op wy overtuigd zyn geworden, dat, met betrekking tot hunnen oorfprong, de kenmerken *eenheid*, *veelheid* en *alheid*, tot ons gemoed behooren, kunnen wy ook den gelyken oorfprong van nog meerdere kenmerken der dingen ontdekken.

3.

VAN DE BEGRIPPEN, REALITEIT, (WERKLYKHEID), *NEGATIE*, (ONTKENNING), *EN LIMITATIE*, (BEPERKING).

HEGIO.

Herinnert gy u niet dat 'er, voor eenige dagen, twee fpiegels in deze kamer waren, thands zyn zy 'er niet meer tegenswoordig; — hoe noemt men dat?

PYTHIAS.

Zy ontbreeken; 'er is gebrek aan fpiegels.

HEGIO.

Maar, gefteld nu, dat ik dezelve weder in deze kamer brenge, en den eenen aan deze, den anderen aan de tegenovergeftelde zyde hange, zal daar door deze kamer in volkomenheid toeneemen?

PYTHIAS.

Voorzeeker.

HEGIO.

Waarin beſtaat nu deze volkomenheid? — op welk eene wyze wordt nu deze kamer, door die ſpiegels, beter en volkomener?

PYTHIAS.

Dewyl wy ons in deze ſpiegels bezien kunnen.

HEGIO.

De volkomenheid heeft dus eene betrekking op ons; deze kamer ontfangt, door heure betrekking op ons, eene volkomenheid; of wanneer eene eigenſchap derzelve, by voorbeeld heure witte kleur, ons onaangenaam is, eene onvolkomenheid (*). Volkomenheid en onvolkomenheid kan dus door geene waarneeming ontſtaan, dewyl deze kenmerken alleen door de betrekking der waarneeming op ons gewaarwordingsvermoogen tot de waarneeming bygebragt worden.

PYTHIAS.

Ik verſtaa u nog niet geheel.

HEGIO.

Gy voegt deze kamer eene volkomenheid door den ſpiegel toe, en zegt dat de rede daarvan hierin beſtaat: dewyl men zich in ſpiegels bezien kan; maar als nu in dezelfde ſchoone vergulden lyst ſlechts gewoon glas bevat ware, zo zoude de uiterlyke waarneeming dezelfde zyn, ſchoon de genoemde volkomen-

(*) De kunsttaal bedient zich voor de beide begrippen, volkomenheid en onvolkomenheid, te ſamen genomen, van het woord *Realiteit*, en verſtaat daar door al dat gene, wat in de verſchynſelen by ons eene gewaarwording veroorzaakt.

menheid geheel verdweenen ware. — Van daar dus dat het kenmerk van volkomenheid door geene waarneeming ontstaan kan; want zonder de betrekking van het zelve, op de bereiking van eenig byzonder doel, zoude dit kenmerk in het geheel niet ontstaan.

PYTHIAS.

Deze volkomenheid bevindt zich echter toch aan de voorwerpen buiten ons, — en het is my geheel onbegrypelyk, hoe dezelve eerst door ons gemoed in de waarneeming koomen zoude.

HEGIO.

Dat wy aan dezen spiegel, buiten ons, deze volkomenheid opmerken, is buiten allen twyfel, maar daar wy het voorwerp, als voorwerp (zo als ik u voor eenigen tyd bewezen hebbe) vormen, zo is het zeer gemaklyk te begrypen, hoe door ons gemoed aan dat voorwerp eene eigenschap kan gevormd worden. De spiegel ontfangt immers, door zyne betrekking *op ons*, deze volkomenheid. — Wy zouden van deze volkomenheid in het geheel niet spreeken kunnen, zo wy in dezen spiegel ons beeld niet waargenomen hadden.

PYTHIAS.

Waargenomen hadden? dus is deze eigenschap toch op de waarneeming gegrond.

HEGIO.

De eigenschap of het kenmerk des spiegels, *beelden van voorwerpen daartestellen*, is voorzeeker op de waarneeming gegrond; maar dat wy de kamer door deze waarneeming eene volkomenheid toevoegen, hangt van geene waarneeming af. — Zo ook in tegendeel, als iets in de waarneeming ons bepaalt,

het,

het, tegen de volkomenheid overstaande, begrip, op hetzelve toetepassen, dan wordt ook dat begrip, dat wy onvolkomenheid noemen, geenszins door de waarneeming voortgebragt.

PYTHIAS.

Nu verstaa ik u, dat de dingen buiten ons, op eene bepaalde wyze, voorstellingen in ons opwekken, dat dit geene leedige voorstellingen zyn, maar zich door ons gewaarwordingsvermoogen, op eene bepaalde wyze aankondigen; dit nu wordt door iets in ons gemoed bepaald, dat van de waarneeming onafhangelyk is; want de waarneeming bevat alleen de ruwe stof in zich.

HEGIO.

Volkomen goed; — maar tot de kenmerken en begrippen, die niet door de waarneeming in ons ontstaan, behoort ook het kenmerk van *negatie*, of *ontkenning*.

PYTHIAS.

Het begrip van *ontkenning*, (negatie), is my geheel onbekend.

HEGIO.

Het beteekent het *niet zyn* eens dings, in eenen tyd.

PYTHIAS.

Het *niet zyn* kan immers in geenen tyd voorkomen?

HEGIO.

Zeer juist; want dat gene, wat niet is, kan geenen indruk op ons maaken, 'er kan daar door geen verandering in ons gemoed ontstaan, waar door de tyd vervuld wordt. Als wy dus een gebrek, eene *ontkenning*, (negatie), in de ervaring waarneemen,

zo moet dit begrip, ontwyfelbaar, door ons gemoed, in de ervaring komen, dewyl dit begrip, door geenen indruk van dingen buiten ons, kan gevormd worden, daar toch *het niet* geenen indruk maaken kan.

PYTHIAS.

Ik kan my *de ontkenning*, (negatie), nog geenszins als een zuiver verstandsbegrip voorstellen. Ik begryp zeer wel dat wy dit begrip in geene waarneeming vinden kunnen, maar, als een zuiver verstandsbegrip, kan ik my het zelve insgelyks niet denken; want volgends dat gene wat ik reeds van de zuivere vormen der zinlykheid, van *ruimte* en *tyd* weet, en hoe ik my de zuivere begrippen des verstands, *eenheid*, *veelheid* en *alheid*, voorstelle, denke ik onder een zuiver verstandsbegrip; eenen in het verstand voorhanden zynden vorm, waardoor de dingen buiten ons voorgesteld worden; maar nu is *ontkenning*, (negatie), geen vorm, onder welken voorwerpen in de ervaring gedacht kunnen worden; — want een voorwerp in de ervaring, welke onder het begrip van *ontkenning*, (negatie), voorkomen moest, zoude eene tegenstrydigheid zyn.

HEGIO.

De zuivere verstandsbegrippen zyn voorzeeker vormen, waardoor het verstand de dingen denkt en voorstelt; maar het verstand *denkt* de dingen slechts onder deze vormen, het aanschouwt dezelve niet. — Een voorwerp onder den vorm der *ontkenning* (negatie) te aanschouwen en gewaar te worden, zoude voorzeeker eene tegenstrydigheid zyn; maar een voorwerp onder het begrip van negatie *te denken*, bevat niets

niets tegenstrydigs in zich, het zegt niets meer, als: myn verstand denkt zich een voorwerp, dat in geenen tyd noch aanschouwing bevat is. — Het is nu zeer gemaklyk te begrypen, dat ook dat begrip, welk uit dat der *realiteit* en *negatie* is te samengesteld, een zuiver verstandsbegrip is, daar noch de *negatie*, noch de *realiteit* door de ervaring gevormd wordt. — Als gy de beide kenmerken, *realiteit* en *negatie*, vereenigt, wat voor een begrip ontstaat 'er dan?

PYTHIAS.

Het begrip van *beperking*, (limitatie), want door de realiteit wordt iets bepaald, en door de negatie wordt iets ontkend; 'er is, om zo te spreeken, op de eene zyde een overvloed, en op de andere een gebrek; — beide begrippen geven het begrip van *beperking*, van *grenzen*, van *limitatie*.

4.

VAN DE ZUIVERE BEGRIPPEN, SUBSTANTIA, (ZELFSTANDIGHEID), *EN ACCIDENTIA,* (TOEVALLIGHEID.)

HEGIO.

Welke eigenschappen ontdekt gy aan dit boek?

PYTHIAS.

Het heeft een' blauwen band, eene bepaalde dikte, en een' byzonderen inhoud.

HEGIO.

Maaken deze eigenschappen, op zich zelve alleen, dat

dat boek uit, of moet 'er niet nog iets voorhanden zyn, welke deze eigenschappen toebehooren?

PYTHIAS.

Als ik de blauwe band, de bepaalde dikte, en den byzonderen inhoud als eigenschappen denke, zo moet 'er zeeker nog iets aan dat boek aanwezig zyn, dat deze eigenschappen toekoomt.

HEGIO.

Waardoor zoude nu wel dat gene wat deze eigenschappen toekoomt, van deze eigenschappen zelven onderscheiden zyn?

PYTHIAS.

Dat is my onbekend; want ik bemerk aan dat boek slechts eigenschappen; maar dat gene wat deze eigenschappen toekoomt kan ik nergens ontdekken. Ik geloof dus dat de eigenschappen, welken ik aan dat boek ontdek, het boek zelf uitmaaken, en dat daarom dat *iets*, 't welk deze eigenschappen zoude toekomen, in het geheel niet aanwezig is.

HEGIO.

Dit kan echter zo niet zyn, want ik kan my deze eigenschappen veranderd denken, zonder dat daardoor het begrip van het boek vernietigd worde. — In plaats van eene *blaauwe* konde het eene *geele* band hebben; de inhoud en sterkte konden anders zyn, dan het thands is; de kenmerken van het begrip worden dus slechts veranderd, doch geenszins het begrip zelf vernietigt.

PYTHIAS.

'Er moet dus, buiten deze veranderlyke eigenschappen, iets duurzaams en zelfstandigs aan dat boek

voorhanden zyn; maar dit zelfſtandige en duurzaame kan ik in het geheel niet ontdekken.

HEGIO.

Het duurzaame en blyvende, dat men het *ſubſtant* in de verſchynſelen noemt, laat zich, zeeker, niet afgeſcheiden van de veranderlyke eigenſchappen, waarneemen, maar het is te gelyk met het *accident* gegeeven. — Wy zouden het *accident*, zonder het *ſubſtant*, niet kunnen waarneemen; — want iets veranderlyks laat zich ſlechts aan dat gene wat blyft, en niet verandert, waarneemen.

PYTHIAS.

Het ſubſtant kan dus, alleen in onze begrippen, van het accident onderſcheiden worden?

HEGIO.

Juist; — maar hoe nu wordt het ſubſtant, van het verſchynſel, van het accident, in onze begrippen onderſcheiden?

PYTHIAS.

Door het ſubſtant verſtaat men het *blyvende* en *duurzaame* in de verſchynſelen; — het accident is dat gene in de verſchynſelen, wat zich *verandert*.

HEGIO.

Maar nu is de vraag: hoe komen wy tot de begrippen van ſubſtant en accident? Gy hebt veronderſteld, het ſubſtant kan alleen in onze begrippen van het accident onderſcheiden worden. Wat verſtaat gy daar door?

PYTHIAS.

By de waarneeming der verſchynſelen, kan men nimmer het accidenteele van het ſubſtantieele onder-

derscheiden. Men kan niet zeggen: het kenmerk *A* behoort tot het substant, want alles wat zich aan het verschynsel waarneemen laat, behoort tot het accident; maar daar een accident, zonder een substant niet denkbaar is, zo is, door de aanschouwing van het accident, tegelyk het substant gegeeven. Intusschen ben ik nog niet volkomen zeeker van de stelling, dat geen accident zonder een substant waarteneemen is, overtuigd. Is niet misschien het eene accident het accident van het andere?

HEGIO.

Als *A.* het accident van *B.* is, zo laat zich *A.* zonder *B.* niet denken; want *A.* (het veranderlyke) kan slechts aan iets anders wat blyft, waargenoomen worden; zo nu *B.* ook een accident ware, zo moest 'er nog een derde, waarvan het als dan een accident ware, voorhanden zyn; en men zoude dan toch ten laatsten op iets koomen, dat *op zich zelv'* denkbaar en duurzaam is. Als nu het voorwerp van het begrip *substant*, in geene aanschouwing waarteneemen is, zo spreekt het van zelve, dat dit begrip een' hoogeren oorsprong dan de ervaring hebben moet, en dus tot de zuivere begrippen behoort, welken ons verstand tot de waarneeming bybrengt.

PYTHIAS.

Maar het begrip *accident* is door de waarneeming gevormd.

HEGIO.

Het begrip *accident* is alleen door het begrip *substant* denkbaar; want het veranderlyke is zonder het on-

onveranderlyke niet mooglyk. Is nu het begrip *fubftant* door geene waarneeming gevormd geworden, zo kan immers het begrip *accident*, dat met het begrip *fubftant* zo onaffcheidelyk te famen hangt, door geene waarneeming gevormd zyn.

5.

OORZAAK EN GEWROCHT.

HEGIO.

Wat veroorzaakt den dag?

PYTHIAS.

De zon.

HEGIO.

Wat is de zon, in betrekking tot den dag?

PYTHIAS.

Zy is de oorzaak van den dag.

HEGIO.

De zon wordt dus door ons onder het begrip *oorzaak* gedacht; wat denkt gy by het begrip *oorzaak*?

PYTHIAS.

Het begrip *oorzaak* verftaa ik zeer wel, en desniettegenftaande kan ik hetzelve niet verder verklaaren.

HEGIO.

Zoude het wel dag zyn, als de zon in het geheel niet aanwezig ware?

PYTHIAS.

Als de zon de oorzaak des dags is, zo zoude zeekerlyk, met de wegneming der zon, de dag wegvallen.

HE-

HEGIO.

Maar zoude nu wel de zon aanwezig kunnen zyn, en desniettegenstaande de dag wegvallen?

PYTHIAS.

Neen, want met de zon is ook de dag gegeeven; — de *dag* is een noodwendig gevolg van de *zon*.

HEGIO.

Als dus de zon, als oorzaak van den dag gedacht wordt, zo is de zon de voorwaarde, onder welke het dag worden moet. Welk eene betekenis heeft dus het begrip *oorzaak?*

PYTHIAS.

Het begrip *oorzaak* wyst op een *gevolg*, dat onder eene zekere voorwaarde noodwendig wordt. — Men denkt, by het begrip oorzaak, aan iets, dat de voorwaarden, dat iets anders noodwendig volgt, in zich bevat.

HEGIO.

Kan nu wel dit begrip uit de ervaring gevormd zyn?

PYTHIAS.

a Priori, vóór alle ervaring, kan men niet weeten dat de zon, den dag veroorzaakt; — wy nemen de zon waar, en *zien* den dag als een gevolg van de zon; hier door vormen wy dus het begrip van *oorzaak*.

HEGIO.

Zon en *dag* zyn zeeker voorwerpen, die in de waarneeming gegeeven zyn, en die dus geenszins, *a Priori*, gekend kunnen worden; maar dat deze beide verschynsels in zulk eene betrekking tot elkander gekend worden, dat de eene de voorwaarde is, on-

der welke de andere noodwendig volgen moet, dat bewerkt de waarneeming niet, dat *kan zy* niet bewerken. In de waarneeming komen deze beide verschynsels in eene opvolging naa elkander voor; — maar dat de zon als *oorzaak*, en de dag als *gewrocht*, gedacht wordt, dat hangt van de betrekking af, in welke deze beide verschynsels, door het verstand, voorgesteld worden. — Eene betrekking van twee dingen op elkander kan niet waargenomen worden, zy vordert eene zelfwerkzaamheid van het verstand. Het begrip van *oorzaak* nu beteekent zulk eene betrekking der verschynselen, waardoor de eene als voorwaarde, de anderen als noodwendige gevolgen dezer voorwaarden gedacht worden. — Het begrip van *oorzaak* is dus een begrip dat, *a Priori*, in het verstand voorhanden is; — even zoo ook is het met het begrip van *gewrocht*, dit is zonder het begrip van oorzaak niet denkbaar, en moet dus, even zo als het eerste, *a Priori*, zyn.

6.

GEMEENSCHAP, OF WEDERKEERIGE WERKING.

HEGIO.

Als twee dingen in zulk eene betrekking tot elkander staan, dat het eene, *A.* veranderingen in *B.* voortbrengt, en, omgekeerd, *B.* werkzaamheid op *A.* heeft, zo zegt men; deze beiden dingen staan in gemeenschap, of wederkeerige werking tot elkander.

der. — Kunt gy my een voorbeeld van zulk een begrip geeven?

PYTHIAS.

Als ik een' fteen in de lucht werp, zo wordt de lucht door dezen fteen bewoogen, hy veroorzaakt dus eene verandering in de lucht; maar nu werkt ook wederkeerig de lucht op den fteen; zy veroorzaakt, door heure drukking en tegenftand, dat de fteen fpoediger weder op de aarde nedervalle, dan dit door zyne eigene zwaarte zoude gefchied zyn.

HEGIO.

Dit begrip nu van wederkeerige werking, of gemeenfchap, wordt door het begrip van oorzaak, en het begrip van fubftant, (zelfftandigheid), mooglyk; want daar dit begrip eene beurtelingfche verandering, die tusfchen de dingen voortgebragt wordt, influit, en deze verandering flechts door een *oorzaak*, en aan een *fubftant*, (zelfftandigheid), voortgebragt kan worden, (zie bladz. 68, over het begrip van *fubftant*), zo volgt hier uit, dat het begrip van *gemeenfchap*, door de begrippen van fubftant, en oorzaak gegeeven wordt, en dus even als deze, *a Priori*, in het verftand moet voorhanden zyn.

7.

MOOGLYKHEID.

HEGIO.

Wat is mooglyk? — wat beteekent het begrip *mooglykheid?*

PYTHIAS.

Mooglyk, is al dat gene, wat niet is, maar worden kan.

HEGIO.

Wat wil dat zeggen: iets kan worden?

PYTHIAS.

Het beteekent, dat iets in de ervaring voorkoomen kan.

HEGIO.

Maar wat kan in de ervaring verschynen?

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Wat noemt gy ervaring?

PYTHIAS.

Alles wat ik door myne zinnen waarneemen en gewaarworden kan.

HEGIO.

Als ik u flechts voor eenige weinige oogenblikken in een uitgelezen kabinet van natuurlyke zeldzaamheden, waar gy geene de minfte kennis van bezat, bragt, zoude gy dan kunnen zeggen, dat gy van de daarin voorhanden zynde zeldzaamheden, eene ervaring gehad hadt?

PYTHIAS.

Neen.

HEGIO.

Waarom niet, gy hebt doch eene aanschouwing van dat kabinet van natuurlyke zeldzaamheden gehad?

PYTHIAS.

Ja, maar ik kan my niet in het byzonder aan iets

waarnemingen herinneren, en van dingen waarvan wy eene ervaring gehad hebben, moet toch eenige voorstelling in ons geheugen teruggebleven zyn.

HEGIO.

Maar wat is de oorzaak, dat gy u niets meer van dat gene, wat gy waargenomen hebt, erinneren kunt?

PYTHIAS.

De kortheid des tyds ontnam my de gelegenheid, om de onderscheidene voorwerpen, in deze verzameling, waartenemen en van elkander te onderscheiden; het was slechts een verwarde indruk, welken het geheel op my maakte, zonder dat ik my de byzondere deelen van hetzelve konde voorstellen.

HEGIO.

De bloote waarneeming eener zaak is dus niet toereikend tot eene ervaring. — Maar wat moet dan nog geschieden, als eene ervaring plaats zal hebben?

PYTHIAS.

Ik moet de onderscheidene dingen, door heure eigendomlyke kenmerken onderscheiden, en zo eene byzondere, van alle andere afgezonderde, voorstelling, van een ieder derzelven, hebben.

HEGIO.

Gy ziet dus, dat 'er eene byzondere handeling van het verstand, door welke de aanschouwingen tot begrippen verheven worden, vereischt wordt, om eene ervaring te vormen. — Het verstand nu, heeft, even zo, wetten, naar welke het begrippen vormt, als de aanschouwingen der zinlykheid aan de vormen van ruimte en tyd gebonden zyn. Gy zult nu, denk ik,

op de vraag: Wat kan in de ervaring voorkomen? nader antwoorden kunnen?

PYTHIAS.

Al dat gene kan in de ervaring voorkomen, wat overeenkomstig de vormen onzer zinlykheid, aangeschouwd, en volgens de regelen van ons verstand, onder begrippen gebragt worden kan.

HEGIO.

Hierdoor is nu ook te gelyk de vraag beantwoord: wat is mooglyk? Het mooglyke moet met de wetten der ervaring overeenstemmen. Het moet door de zinlykheid aangeschouwd, en door het verstand gedacht kunnen worden. — Is iets alleen denkbaar, en kan hetzelve in geene ruimte noch tyd verschynen, zo als by voorbeeld een geest, of een driehoek, waarvan twee zyden te samengenomen, kleinder zyn dan de derde, zo is het slechts *logisch* (redeneerkundig) *mooglyk*. — *De werklyke* mooglykheid vordert dat iets gedacht, en aanschouwd worden kan. Na dit alles is het ons nu gemaklyk te bepaalen wat *onmooglyk* is.

PYTHIAS.

Het onmooglyke strydt tegen de wetten van het denken, en van het aanschouwen; het kan niet gedacht worden, en kan ook niet verschynen.

HEGIO.

Ontfangt een voorwerp, door het kenmerk der mooglykheid, een zodanig nieuw kenmerk, waardoor het begrip van hetzelve vermeerderd wordt?

PYTHIAS.

Voorzeeker.

HE-

HEGIO.

In het geheel niet, want het begrip van een ding, blyft zo als het is; al wordt het kenmerk der mooglykheid hetzelve toegevoegd of niet, de mooglykheid, betekent slechts de byzondere wyze, waarop het begrip van ons verstand gedacht wordt.

PYTHIAS.

Dat verstaa ik niet.

HEGIO.

Welke kenmerken bevat het begrip eens driehoeks in zich?

PYTHIAS.

Drie zyden, die eene ruimte insluiten, en daardoor drie hoeken vormen.

HEGIO.

Als gy nu zegt: de driehoek is mooglyk, — ontfangt het begrip des driehoeks daardoor een nieuw kenmerk, of hebt gy door dit bywoord de wyze bepaald, hoe zich ons gemoed den driehoek voorstelt?

PYTHIAS.

Nu begryp ik u.

8.

HET BESTAAN (EXISTENT).

HEGIO.

Wy komen thands tot een begrip dat van het grootste gewigt is, het is het begrip van *existent* of *het bestaan*; — boven de wolken zyn kleine Pygmeën, die

die eene menschlyke gedaante hebben, en met vleuglen voorzien zyn; gelooft gy aan het bestaan dezer wezens?

PYTHIAS.

Neen, ik houde dezelve voor verdigt.

HEGIO.

Waarom houdt gy dit voor een verdigtsel, en ontkent het bestaan dezer wezens?

PYTHIAS.

Dewyl ik van deze wezens niets gezien, noch gehoord hebbe.

HEGIO.

Maar, gesteld nu, ik verzeekerde u, dat *ik* dezelven gezien had?

PYTHIAS.

Dan zoude ik u voor een' logenaar, of krankzinnigen, houden.

HEGIO.

Gesteld echter, dat gy my beter kendet, en door de ervaring wist, dat ik geen van beide ware.

PYTHIAS.

In zulk een geval zoude ik aan het bestaan dezer wezens *gelooven*.

HEGIO.

Wat behoort 'er dus toe, zullen wy een voorwerp het bestaan toeschryven?

PYTHIAS.

Dat voorwerp moet in de ervaring voorkomen, het moet eene gewaarwording veroorzaakt hebben; want als ik de Pygmeën die boven de wolken zyn, zonder dat ik eene ervaring daarvan gehad hebbe, het bestaan

ſtaan toeſchryve, zo geſchiedt dit toch in de vooronderſtelling dat *gy* eene ervaring daarvan gehad hebt Maar volgens deze verklaring nu van het begrip des beſtaan, (*Exiſtent*), kunnen wy in het geheel niet over het beſtaan van hooger geesten, die in geen ruimte noch tyd voorkomen, ſpreeken?

HEGIO.

Zeeker, neen.

PYTHIAS.

Dan kunnen wy ook in het geheel niet ſpreeken, over eene bovenzinlyke wereld, en over dat gene wat daar geſchieden zal?

HEGIO.

Spreeken en denken over eene bovenzinlyke wereld moogen wy zeeker zeer wel; maar men moet daar by niet vergeeten, dat het ſlechts *geſprooken* en *gedacht* is, en dat tot de *Exiſtent* (het beſtaan) daarvan, de aanſchouwing ontbreekt.

PYTHIAS.

Maar waarom wordt tot de Exiſtent, (het beſtaan), eene wezentlyke aanſchouwing gevorderd.

HEGIO.

Om de *werklykheid* van de *mooglykheid* te onderſcheiden; wilde men ieder gedacht voorwerp het beſtaan toevoegen, dan ware de *Logiſche* (redeneerkundige) *mooglykheid*, en de *werklykheid* altijd een en hetzelfde; — het is alleen de Logiſche mooglykheid, welke zich over de grenzen der ervaring uitſtrekt. De *werklykheid* bepaalt zich alleen tot voorwerpen in de ervaring.

PYTHIAS.

Wordt nu ook door het kenmerk van het bestaan het begrip van een ding vermeerderd?

HEGIO.

Het begrip van een ding wordt niet veranderd, ofschoon ik het zelve, de Existent, (het bestaan), toevoege. De Keizer van Marocco blyft de gene die hy is, of ik hem de Existent toevoege of niet. Door het begrip *des bestaans* wordt slechts de betrekking aangeduid, waarin een voorwerp tot myn verstand staat; de wyze wordt daar door bepaald, op welke myn verstand dat voorwerp denkt. De Existent, (het bestaan), is dus een kenmerk, dat geen ding, zonder eenige betrekking op een verstand, kan toegevoegd worden.

PYTHIAS.

Ik begryp dat nog niet regt.

HEGIO.

Ik beweer dat de Existent niet tot de kenmerken des begrips van een voorwerp behoort, maar dan alleen op een voorwerp wordt toegepast, als wy eene aanschouwing van het zelve hebben; kunt gy u een voorstelling van den Keizer van Marocco maaken, ofschoon hy niet voorhanden zy?

PYTHIAS.

Voorzeeker; want dat 'er werklyk een Keizer van Marocco is, geloof ik, behalven dat, op het getuigenis van anderen.

HEGIO.

Hier uit, dunkt my, moet gy nu duidelyk inzien, dat het kenmerk der Existent niet tot het begrip des Kei-

Keizers van Marocco behoort; — want, ware dit het geval, zo zoude men den Keizer van Marocco, zonder het kenmerk der Exiſtent, in het geheel niet denken kunnen.

PYTHIAS.

Nu verſtaa ik u. Tot het begrip *mensch* behoort geenzins het kenmerk der Exiſtent; het kan daarom ook geen kenmerk zyn, dat den mensch, (en zoo ook alle andere voorwerpen), op zich zelven toekoomt; — zy ontfangen dit kenmerk ſlechts in zo verre, als zy, als aangeſchouwde dingen, gedacht worden.

HEGIO.

Nu laat zich ook zeer gemaklyk de vraag beantwoorden: of het kenmerk der Exiſtent uit de ervaring gehaald, dan of het, in dezelve, ingebragt wordt? — want, is het geen kenmerk van de dingen in de ervaring, maar betekent het alleen eene byzondere betrekking, waarin het verſtand de dingen denkt, zo kan het verſtand, dit kenmerk der dingen, in de ervaring nimmer afzonderen; het behoort tot deszelfs vormen, die op de oorſpronglyke inrichting van het zelve gegrond zyn, en waaronder de voorwerpen der ervaring voorgeſteld worden. — Tegen het beſtaan nu, ſtaat het *niet* beſtaan over.

9.

NOODZAAKLYKHEID EN TOEVALLIGHEID.

HEGIO.

Wat betekent het woord *toeval?*

PYTHIAS.

Toeval ſtaat tegen over *noodzaaklykheid*, en noodzaaklyk is dat gene wat *niet anders* zyn kan. — Door *toeval* verſtaan wy dus dat gene, wat beſtaat, ook *niet* beſtaan, of ook op eene andere wyze zoude kunnen voorhanden zyn.

HEGIO.

Geef my een voorbeeld van het toeval.

PYTHIAS.

Dat wy heden helder weêr hebben is toevallig, want het konde regenen.

HEGIO.

Ik twyfel 'er echter aan, of het heden wel zoude kunnen regenen, want dan moest de hemel met dampen opgevuld zyn; — het is dus geenszins toevallig dat wy heden helder weêr hebben.

PYTHIAS.

Maar dat de hemel heden niet met regenwolken bedekt is, dit konde toch anders zyn?

HEGIO.

Ook dit ontken ik; — want dat wy heden een helderen hemel hebben, heeft zyn rede in voorafgaande verſchynſelen der natuur; want, als wy al dat geene toevallig noemen wilden, wat geenen volſtrek-

ſtrekte eerſte rede in de ervaring had, dan zoude alles toevallig zyn; — want in de ervaring ontdekt zich geen volſtrekt eerſte rede. (*Men zie verder dat gedeelte, waar gehandeld wordt over de reden, als het vermoogen tot het vormen van ideën.*)

PYTHIAS.

Maar op zulk eene wyze is het begrip *toeval* een ledig begrip, dat geene toepasſing in de ervaring heeft?

HEGIO.

Dit is zoo; — het *toeval* kunnen wy in geene ervaring vinden; want als my, by voorbeeld, een ſteen van het dak op het hoofd valt, zo heeft dat naar benedenvallen van dien ſteen eene rede, (hy hing los, en de wind wierp hem naar beneeden); en dat deze ſteen in zynen val juist op myn hoofd komen moet, heeft ook eene rede, ik wandelde dien weg, en bevond my juist onder denzelven.

PYTHIAS.

Misſchien betekent het toeval dan: een ſamenloop van gebeurtenisſen en verſchynſelen, die nergens eenige rede of oorzaak hebben; — dat de ſteen van het dak viel, had eene oorzaak, zo ook de omſtandigheid, dat gy op dien tyd ter dier plaatſe waart, wanneer en waar deze ſteen viel; maar dat nu de verſchynſelen, het afvallen des ſteens, en uw tegenwoordig zyn onder het dak, te ſamenloopen, dit is misſchien een werk des toevals?

HEGIO.

Ook dit te ſamenloopen der gebeurtenisſen heeft eene rede; want als elke omſtandigheid, door heuren

grond bepaald is, (het afvallen des fteens, naamentlyk van het dak, door den wind; en myn tegenwoordig zyn onder het dak, om dat ik langs dien weg verkoos te wandelen), zo is ook daardoor, het tefamenloopen der meerdere omftandigheden, bepaald.

PYTHIAS.

Is dan het woord toeval, in onze fpraak, een geheel onnuttig woord? — Wy fpreken toch dikwerf van het toeval, en moeten daarmede toch iets aanduiden, dat werklyk in de ervaring aantetreffen is?

HEGIO.

Als wy het fpraakgebruik van het woord *toeval* naargaan, dan zullen wy de volgende beteeknis ontdekken, men zegt: het was toeval, dat de fteen my op het hoofd viel. — Was ik nu met oogmerk onder het dak gekoomen, dat deze fteen my op het hoofd vallen zoude?

PYTHIAS.

Nu begryp ik de beteeknis van het woord *toeval*, men gebruikt hetzelve voor eene gebeurtenis, die, zonder dat dit ons oogmerk ware, eene betrekking op ons bekoomt, en 'er dus iets op onze daaden volgt, dat wy nooit bedoeld hadden. — Als ik, by voorbeeld, met een' fteen naar een' hond werp, en raak daarmede een mensch, zo zegt men: het was toevallig dat ik dat mensch getroffen had, dewyl dit, by het werpen, myn oogmerk niet was.

HEGIO.

Dit is het regte fpraakgebruik van het woord *toeval*, doch in deze beteeknis ftaat tegen het toeval, het begrip van noodzaaklykheid niet over. Het

toe-

toeval, als het tegen over de noodzaaklykheid geplaatst wordt, is een ledig begrip; het noodzaaklyke sluit dus het begrip van het toevallige uit, — doch daardoor zyn nu de wezenlyke kenmerken van deze begrippen, nog niet bepaald, — gy hebt reeds dat gene voor noodwendig verklaard, *wat niet anders zyn kan*, maar hier ontstaat eene nieuwe vraag: wat is naamentlyk dat gene, wat niet anders zyn kan?

PYTHIAS.

Als de oorzaak, waardoor iets zyn bestaan in de ervaring bekoomt, een onveranderlyke wet der ervaring zelve is, — zo *moet* dat *iets* in de ervaring voorhanden zyn, en op eene bepaalde wyze in dezelve voorkomen. —

HEGIO.

Maar bestaat nu niet alles wat in de ervaring voorkoomt, naar onveranderlyke wetten in dezelve? — Is dus niet alles wat in de ervaring is, noodzaaklyk?

PYTHIAS.

Ik schroom niet hier een gevolg te trekken.

HEGIO.

Dat gy heden in een' blaauwen rok verschynt, is dus ook noodzaaklyk.

PYTHIAS.

Ook dit verschynsel in de ervaring, heeft zyne rede, en kan niet anders zyn.

HEGIO.

Alles in de ervaring heeft zeeker zyne rede, en dus is, in zeker opzigt, alles, in zo ver naamentlyk, als voor hetzelve eene rede gegeeven is, noodzaaklyk. — Maar daar nu by veele verschynselen de re-

de anders zyn kan, zo zoude men zulke verschynselen, *onderstellend* noodzaaklijk, en dat gene daarentegen, wat door de wetten der ervaring zelven, in de ervaring werklyk wordt, *onvoorwaardelyk* noodzaaklyk kunnen noemen.

PYTHIAS.

Maar hoe wordt iets door de wetten der ervaring werklyk?

HEGIO.

Een voorbeeld zal u de zaak duidelyk maaken. — Ruimte behoort tot de voorwerpen buiten ons, om dat het een vorm onzer zinlykheid is, — 'er kan geen voorwerp buiten ons, van ons voorgesteld worden, zonder dat het den vorm des buiten en naast elkander zyn, van deszelfs deelen, door onze zinlykheid bekoomt. Het is dus eene wet der ervaring, dat alle voorwerpen buiten ons, zich in de ruimte bevinden moeten; ware deze ervaringswet niet aanwezig, zo zoude ook geenszins de ruimte in de ervaring voorkomen. — De ruimte wordt dus door eene wet der ervaring, in dezelve werklyk. Al dat gene dus, wat door de inrichting van ons denk- en gewaarwordingsvermoogen, *a Priori*, (van vooren) in de ervaring bepaald wordt, is eene wet voor dezelve, en wordt dus daardoor in de ervaring werklyk, dewyl het van de wetten in de ervaring afhangt.

VYFDE GEDEELTE.

OVER DE TOEPASSING DER ZUIVRE VERSTANDSBEGRIPPEN.

HEGIO.

De begrippen nu, welker kenmerken wy tot dus verre ontwikkeld hebben, noemt men *categoriën*, of zuivre verſtandsbegrippen.

PYTHIAS.

Waarom worden zy *zuivre* verſtandsbegrippen genoemd?

HEGIO.

De zuivre verſtandsbegrippen ſtaan tegen over de ervaringsbegrippen. — Het zyn begrippen die niets omvatten, begrippen die op zich zelve geen voorwerp voorſtellen, maar alleen de vormen bevatten, onder welken zich voorwerpen in de waarneming laten voorſtellen. — De ervaringsbegrippen daarentegen ſtellen voorwerpen uit de ervaring voor, derzelver kenmerken zyn van het verſtand uit de ervaring ontleend. Het begrip *zon*, by voorbeeld, is een ervarings begrip, deszelfs kenmerken ontdekken wy in de waarneming, en deze beteekenen een bepaald voorwerp in dezelve; het begrip *oorzaak* daarentegen, is een ledige vorm, dit heeft geene betrekking in de ervaring, op *een bepaald voorwerp op zich zelf*, maar wy kunnen onderſcheidene voorwerpen, van verſchillende ſoorten, onder dit begrip denken.

PYTHIAS.

De zogenaamde algemeene hoogere begrippen hebben ook het eigendomlyke, dat zy op geen *bepaald* voorwerp in de ervaring betrekking hebben, maar op *meerdere* voorwerpen kunnen toegepast worden, zo wordt, by voorbeeld, door het begrip *beest*, geen *bepaald* voorwerp in de ervaring daargesteld, maar het kan op onderscheidene voorwerpen toegepast worden. Hoe zyn nu deze zogenaamde algemeene begrippen, die men *soortbegrippen* noemt, van de zuivre verstandsbegrippen te onderscheiden?

HEGIO.

De algemeene begrippen zyn insgelyks slechts ledige vormen, die dan eerst eenen zin en beteeknis bekoomen, als, door de ervaring, onder dezelven, een voorwerp opgenoomen wordt; in deze betrekking staan zy dus gelyk met de zuivre verstandsbegrippen, — deze laatste zyn echter daarin van de eersten onderscheiden, dat derzelver kenmerken op alle *mooglyke* en *wezenlyke* voorwerpen, in de ervaring, kunnen toegepast worden. De algemeene begrippen kunnen zeeker op onderscheidene, maar toch slechts op een bepaald getal van voorwerpen, toegepast worden, het algemeene begrip *beest*, by voorbeeld, kan op geen levenlooze voorwerpen toegepast worden. Het begrip *eenes objects*, (voorwerp) het begrip van *eenheid*, van *oorzaak*, kan op alle voorwerpen in de ervaring toegepast worden.

PYTHIAS.

Maar als nu de categoriën, op alle voorwerpen in de ervaring kunnen toegepast worden, zo stellen zy, im-

immers, op zich zelve, zonder deze toepasfing, geene voorwerpen voor?

HEGIO.

De categoriën zyn niets meer dan ledige vormen, die op zich zelf geene voorwerpen voorftellen. — De categorie van *oorzaak*, by voorbeeld, als door dezelve geen voorwerp in de ervaring voorgefteld wordt, betekent ook geen voorwerp.

PYTHIAS.

Kan men voor deze zuivre begrippen geen voorwerpen denken, of kunnen zy alleen, op zinlyk waargenomene voorwerpen, toegepast worden?

HEGIO.

Men kan zeeker deze categoriën, met, flechts denkbare, voorwerpen verbinden; maar men moet daarby niet vergeeten, dat een, alleen denkbaar en niet zinlyk, waargenomen voorwerp, geenszins daardoor, dat men hetzelve, overeenkomstig de categoriën denkt, een wezentlyk voorwerp wordt. — De categoriën kunnen dus wel op de zogenaamde *dingen op zich zelven* toegepast worden; maar deze toepasfing is flechts een bloot gedachtenfpel, dewyl *de dingen op zich zelven*, geene wezentlyke voorwerpen zyn. — Het eigentlyk gebruik der categoriën behoort dus alleen tot het gebied der ervaring.

DERDE HOOFDSTUK.

VAN DE REDEN.

EERSTE GEDEELTE,

VAN DE REDEN, ALS HET VERMOOGEN TOT HET VORMEN VAN BESLUITEN.

HEGIO.

Als gy my over dat vermogen onzer ziel, dat wy *reden* noemen, eenig onderricht geeven zoudet, hoedanig zoude dan dat onderricht door u aangevangen worden?

PYTHIAS.

Ik zoude u, over dat ſtuk niets kunnen zeggen, want ik beken rondborstig, niet te weten, dat ik *reden* hebbe.

HEGIO.

Gy gebruikt dus dat vermoogen, zonder te weten, dat gy hetzelve bezit? Ik hoop u ſpoedig te overtuigen, dat gy *reden* bezit, en haar daaglyks gebruikt. 'Er klopt iemand aan de deur, en terſtond zegt gy, daar klopt iemand.

PYTHIAS.

Ja; want dat *hoor* ik.

HEGIO.

Gy *hoort* niets meer dan het kloppen, maar kunt gy nu door het gehoor weten, dat 'er iemand voor de deur ſtaat?

PYTHIAS.

Voorzeeker kan men dat hooren, — het kloppen van een Mensch is gemaklyk van het krabben eens honds, of van eenig ander geruisch te onderſcheiden.

HEGIO.

Volkomen goed, — maar van waar die onderſcheiding? gy hoorde thands ſlechts ééne wyze van kloppen?

PYTHIAS.

Op eenen anderen tyd, hoorde ik het krabben van een' hond.

HEGIO.

Gy hebt dus beide die zinlyke indrukſelen nog in uw geheugen bewaard. Maar behoort 'er niet nog een ander vermogen toe om de beide wyzen des geluids te vergelyken? gy kunt toch de onderſcheidene wyze van dat geluid, aan het gehoor niet toeſchryven?

PYTHIAS.

Waarom niet? — want de beide byzondere wyzen des geluids heb ik door het gehoor waargenomen.

HEGIO.

Het is geheel iets anders, twee dingen *gewaar te worden*, en geheel iets anders, twee dingen met elkander te vergelyken, gy *ziet* hier twee boeken; — doch dat is geenszins twee boeken met elkander te vergelyken. Maar wanneer gy nu de verſcheidenheid dezer beide boeken, met betrekking op derzelver

verſchillende grooten of inhoud, opmerkt, zoo hebt gy deze boeken niet ſlechts gezien, maar ook vergeleeken, — dit laatſte nu is het werk, van het verſtand. —

PYTHIAS.

Nu verſtaa ik u. — Door het gehoor op zich zelf, kan ik noch niet weten, dat 'er een mensch aan de deur geklopt heeft, — daartoe behoort nog een ander vermoogen, dat men *het verſtand* noemt.

HEGIO.

Maar als wy het oordeel: *'er klopt iemand*, nog meer van naderby onderzoeken, zoo zullen wy ontdekken dat ook het verſtand, daartoe geen' genoegzaamen grond oplevert. — Dat wy dat kloppen aan een mensch toeſchryven, dat is het werk van het verſtand. — Maar van waar koomt het, dat wy by het ontdekken van dat kloppen, nog aan iets anders, als aan dat kloppen zelf denken? — het zintuig des gehoors omvat toch niets meer dan het kloppen?

PYTHIAS.

Dat laat zich gemaklyk beantwoorden. — 'Er moet iets voor de deur zyn, dat het kloppen veroorzaakt, want van zich zelf kan het niet ontſtaan.

HEGIO.

Van waar weeten wy, dat 'er niets van zelf ontſtaan kan, maar alles, wat in de zinnenwaereld ontſtaat, iets anders veronderſtelt, waarvan het afhangt, en waardoor het veroorzaakt wordt?

PYTHIAS.

Hiervan weet ik geene andere rede te geven, als deze, dat het zoo is. — Wy hebben ons immers dikwerf

werf overtuigd, dat zo menigmaal 'er een geruisch aan de deur ontſtond, 'er iets *voor* dezelve ware, 't welk dat geruisch veroorzaakte.

HEGIO.

Ja, maar van waar weten wy, dat 'er ook thands iets voor de deur is, 't welk dat geruisch veroorzaakt heeft? Wy zyn, door het zintuig des gezigts, daarvan nog geenszins overtuigd?

PYTHIAS.

Wy weten dit, omdat het altyd zoo geweest is.

HEGIO.

Van waar toch zyn wy bevoegd, dat gene thands weder te verwachten, wat op eene andere keer geſchied is?

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Onze zinnen geven ons hiertoe de bevoegdheid niet. Want wy zyn door dezelven nog niet overtuigd dat 'er iemand voor de deur ſtaat. — Het verſtand is ook zoo nauw aan zinlyke voorſtellingen gehecht, dat het niet oordeelen kan, alvorens de zinlykheid, het zy onmiddelbaar, het zy middelbaar, door het geheugen, of de verbeeldingskracht het daartoe de ſtof gegeeven heeft. — 'Er moet dus nog een ander zielvermogen voorhanden zyn, welke ons leert, by het ontſtaan eener zinlyke voorſtelling, aan een ander voorwerp te denken, dat, ten minsten voor het tegenswoordige, geenen indruk op ons maakt. Dit vermoogen onzer ziel nu heeft men *reden* genoemd. De reden is daarom dat vermogen, om *door beſluiten* kennis te bekoomen.

PY-

PYTHIAS.

Ik begryp niet wat gy daar mede zeggen wilt; *door besluiten* kennis te bekoomen.

HEGIO.

Gy hoordet eenig gedruisch aan de deur, en hield u daar door overtuigd dat 'er iemand ware die geklopt had. — Hebben u uwe zinnen daar van overtuigd? Zyt gy werklyk buiten de deur gegaan, om de oorzaak van dat gedruisch te onderzoeken?

PYTHIAS.

Om te weten of 'er iemand voor de deur ware, hadde ik niet noodig om buiten dezelve te gaan. In de zeekere veronderstelling dat 'er iemand ware, opende ik de deur.

HEGIO.

Als gy buiten de deur gegaan waart, en uwe zinnen hadden u hier van overtuigd, zoo zoude, de kennis dat 'er iemand voor de deur ware, door de ervaring ontstaan zyn, maar thands is zy door een besluit, *a Priori*, ontstaan.

PYTHIAS.

Door een besluit, *a Priori*? daar van ben ik niets bewust; ik ten minsten heb, om tot deze kennis te geraken, geen zodanig besluit gemaakt.

HEGIO.

Gy zyt u dit besluit niet meer bewust, en echter is deze kennis, zonder dit besluit, daar gy dezelve, volgends uwe eigene bekentenis, niet onmiddelbaar uit de ervaring ontvangen hebt, niet mooglyk.

PYTHIAS.

Ik moet zeeker bekennen dat ik niet regtstreeks, door

door de ervaring, deze kennis verkreegen heb. Maar de wyze, waarop zy ontſtaan is, is my geheel onbekend.

HEGIO.

Dat laat zich gemaklyk ontwikkelen; — geſteld, gy hoort voor de eerſtemaal aan de deur kloppen, niet waar, gy zoudet terſtond buiten de deur gaan, om door de ervaring de oorzaak van dat gedruisch te leeren kennen. — Gebeurt dit meermalen, zodanig dat gy, by een gelykſoortig gedruisch, altoos dezelfde oorzaak ontdekt, zoo neemt gy de volgende ſtelling als eene waarheid aan: als 'er aan de deur geklopt wordt, zoo bevindt zich iemand, door wien dat kloppen geſchiedt, voor de deur; thands hoort gy eenig gedruisch aan de deur, en bevindt dat het eene volkoomene gelykheid heeft, met het kloppen dat gy te vooren gehoord hebt, en nu beſluit gy, volgends den aangenomen regel, dat 'er iemand voor de deur zyn moet. — Op deze wyze verkrygt gy de kennis, dat 'er iemand voor de deur is, door een beſluit. — Is u nu het eigendomlyke van een beſluit verſtaanbaar?

PYTHIAS.

Thands is 't my duidelyk, hoe men door beſluiten tot kennis, *a Priori*, zonder behulp der ervaring, komen kan; — en ik begryp dus ook zeer wel, hoe men door een beſluit bepaald worden kan, om, als 'er aan de deur geklopt wordt, dezelve terſtond te openen.

HEGIO.

Hoedanig nu wordt een beſluit gevormd?

PY-

PYTHIAS.

Men neemt eene ſtelling als eene uitgemaakte waarheid aan. — By voorbeeld, als 'er aan de deur geklopt wordt, zo is 'er iemand voor de deur die klopt; — vergelykt met deze met een bepaald geval; — by voorbeeld, 'er is thands aan de deur geklopt, en trekt daar uit dit gevolg: 'er is iemand voor de deur.

HEGIO.

Beproef eens of gy, ingevolge dit opgegeeven voorbeeld, ook een ander redenbeſluit kunt opmaaken.

PYTHIAS.

Alle menſchen moeten ſterven; koningen zyn menſchen; koningen moeten dus ſterven.

HEGIO.

Deze drie ſtellingen nu, waaruit een beſluit is te ſamengeſteld, hebben heure eigen benaaming. De ſtelling, die als eene uitgemaakte waarheid aangenomen wordt, noemt men de eerſte ſtelling, (*propoſitio major*), by voorbeeld: *alle menſchen zyn ſterflyk.* — Die ſtelling, welke met een gedeelte der eerſte ſtelling als overeenſtemmend, of als tegenſtrydig gedacht wordt, noemt men de tweede ſtelling, (*propoſitio minor*), by voorbeeld: *koningen zyn menſchen.* En de derde ſtelling, die uit de beide eerſten getrokken wordt, noemt men, by gevolgtrekking, het beſluit, (*concluſio*), by voorbeeld: *koningen zyn ſterflyk.* De kennis uit het beſluit getrokken, is dus deze: *koningen zyn ſterflyk.* — Waarop nu grondt zich deze kennis, in dit beſluit?

PYTHIAS.

Op de ſtelling: dat koningen menſchen zyn, en dat alle menſchen ſterven moeten.

HE-

HEGIO.

Maar waar door bekoom ik het recht, om, door eene gevolgtrekking, te zeggen: *koningen zyn sterflyk?*

PYTHIAS.

Om dat de koningen menschen zyn.

HEGIO.

Hoe volgt daar uit, dat koningen sterflyk zyn?

PYTHIAS.

Dewyl alle menschen sterven moeten.

HEGIO.

Wat hebt gy dus gedaan, om in die gevolgtrekking, de koningen, het kenmerk van sterflykheid te kunnen toevoegen?

PYTHIAS.

Ik heb de koningen onder het kenmerk *mensch* gedacht, vervolgends het begrip *koning*, overeenstemmend bevonden met het begrip *mensch*. Ook heb ik insgelyks bevonden, dat het begrip der *sterflykheid* op den mensch kan toegepast worden, en hier uit volgt dus dat koningen sterflyk zyn.

HEGIO.

Kunt gy nu ook, uit deze handelwyze, den regel opmaaken, waar naar dit besluit gevormd wordt?

PYTHIAS.

Ik versta u niet.

HEGIO.

Gy hebt daarom verondersteld, dat koningen menschen zyn, dewyl gy de beide begrippen, *koningen* en *sterflykheid*, met een derde, naamentlyk met het begrip *mensch*, overeenstemmend bevonden hebt. Wat hebt gy dus by dit besluit gedaan?

PY-

PYTHIAS.

Ik heb twee begrippen met een derde te ſamengeſteld, en by deze te ſamenſtelling eene gelykheid der beide begrippen met eene derde gevonden, en daaruit het gevolg getrokken, dat zy beide *onder elkander* gelyk zyn.

HEGIO.

Volkomen goed! De algemeene regel, waar op de waarheid van een beſluit ruſt, is daarom deze: *als twee dingen aan een derde gelyk zyn, zoo zyn zy onder elkander gelyk.*

PYTHIAS.

Hoe moet ik dat verſtaan? *Sterflykheid* is toch niet gelyk aan het begrip *mensch*? anders moest ik immers overal, waar ik het woord *mensch* gebruik, ook dat van *ſterflyk* plaatſen kunnen? — en *koningen* en *menſchen* zyn ook geene gelyke begrippen; want anders moesten immers alle menſchen koningen zyn?

HEGIO.

Volkomen gelyke begrippen zyn het zeeker niet; maar eene *volkomene gelykheid* wordt ook in den aangenomen regel niet gevorderd; — het is alleen eene *betreklyke gelykheid* welke men bedoelt.

PYTHIAS.

Betreklyke gelykheid? Ik verſtaa niet wat dat zeggen wil.

HEGIO.

Weet gy ook wat *Aapen* zyn?

PYTHIAS.

Ik heb nog onlangs eenigen gezien.

HEGIO.

Hebben deze dieren niet eenige overeenkomst met den mensch?

PYTHIAS.

Voorzeeker. Het uitwendige hunnes ligchaams, nadert reeds dat van den mensch. En met betrekking tot de onderhouding hunnes ligchaams, zyn zy onderling volkomen gelyk.

HEGIO.

Maar zyn de aapen toch niet ook van de menschen onderscheiden? en zo ja, waardoor?

PYTHIAS.

Door de *reden*, zegt men, is de mensch van de aapen, en alle overige dieren onderscheiden.

HEGIO.

De mensch heeft dus slechts eene betreklyke gelykheid met aapen; en het is dus alleen, voor zo verre als de mensch een dierlyk ligchaam heeft, dat hy gezegd kan worden met de aapen gelyk te zyn. In andere betrekkingen is hy van hun geheel onderscheiden.

PYTHIAS.

Als ik nu het volgende besluit maakte:

de mensch is een dier, —
de aap is een dier, —
dus is de mensch een aap:

Zoo zoude ik toch ontwyfelbaar een valsch besluit uit deze gevolgtrekking verkrygen. Alhoewel ik by dat besluit naauwkeurig, volgens den regel, overeenkomstig welken een besluit gevormd wordt, ben te werk gegaan; want ik heb bevonden, dat *mensch* en *aap* met een derde begrip, (met dat van *dier* naa-

 ment-

mentlyk) overeenkwam, en uit deze overeenkomst, tot eene onderlinge gelykheid besloten.

HEGIO.

Gy hebt in de gevolgtrekking geene valsche kennis bekomen. Het besluit is slechts valsch, als het door u, in het algemeen, zonder betrekking op het derde begrip *dier* opgemaakt wordt. In deze betrekking heeft de kennis, uit de gevolgtrekking, *de mensch is een aap*, opgemaakt, slechts de volgende beteekenis: *de mensch is een aap, in zo verre de aap en de mensch dieren zyn.* — In de eerste stelling, *de mensch is een dier*, heeft slechts eene betreklyke gelykheid der beide begrippen *mensch en dier* plaats, zoo ook in de tweede stelling tusschen *de aapen* en *de dieren*. De kennis uit het besluit, *de mensch is een aap*, opgemaakt, kan dus alleen in *zekere*, niet in *alle* betrekking waarheid zyn. *De mensch* is in zo verre gelyk aan den *aap*, als ik my beide begrippen, onder één hooger begrip, het begrip *dier*, denke, of in zoo verre de aap gelyk is aan de dieren.

PYTHIAS.

Ik verstaa u niet; dat *de mensch een aap is*, hoe kan dat waarheid zyn?

HEGIO.

Wat is waarheid?

PYTHIAS.

Dat weet ik niet, — maar zóó veel weet ik, dat de door u gemaakte gevolgtrekking, geene waarheid is.

HEGIO.

In welk geval houdt gy eene *stelling* voor valsch?

PY-

PYTHIAS.

Als de deelen, waaruit dezelve bestaat, zich zelven tegenspreeken, by voorbeeld: *de mensch is een aap.*

HEGIO.

Waaraan weet gy, of de deelen eener stelling, het subject en het prædicaat, zich tegenspreeken?

PYTHIAS.

Dat leert my, of de ervaring, of de duidelyke voorstelling van de byzondere kenmerken eens begrips, van het subject en het prædicaat.

HEGIO.

Eén begrip heeft dus onderscheidene kenmerken. Twee van elkander geheel onderscheidene begrippen, kunnen eenige kenmerken met elkander gemeen hebben, waarvan het eene misschien alleen daardoor van het andere onderscheiden is, dat het een hooger begrip is; is, by voorbeeld, ten aanzien der beide begrippen *mensch* en *dier*, waar het eerste al de kenmerken van het tweede in zich bevat, de stelling: *de mensch is een dier*, waarheid?

PYTHIAS.

Voorzeeker, want ik vinde in het kenmerk van het begrip *dier*, niets dat het begrip *mensch* wederspreekt.

HEGIO.

Maar gy kunt toch niet, in alle opzichten, den mensch, eene gelykheid met het *dier* toevoegen; want anders zoudet gy even zoo goed zeggen kunnen: *het dier is een mensch.*

PYTHIAS.

Dat is zoo, want in het begrip *mensch*, vereeni-

gen zich nog meerdere kenmerken dan in het begrip *dier*.

HEGIO.

Gy ziet dus, dat de waarheid, die in de ſtelling: *de mensch is een dier*, gelegen is, ſlechts in eene byzondere betrekking beſtaat, waarin men zich de deelen dezer ſtelling denkt. Wierden wy door de ſtelling zelve bepaald, de beide begrippen, *mensch* en *dier*, voor volkoomen gelyk te moeten houden, zo zoude deze ſtelling geene waarheid bevatten. — De ſtelling, door u, in het beſluit: *de mensch is een aap*, opgemaakt, is dus ook alleen in eene zekere byzondere betrekking waarheid. Gy hebt, in betrekking tot de eerſte ſtelling, deze gedachte uitgedrukt: „ Alle kenmerken des diers, liggen even zoo in het „ begrip *mensch*, als in het begrip *aap*, opgeſlooten."

PYTHIAS.

Deze verklaring koomt my gedwongen en onnatuurlyk voor.

HEGIO.

Iedere ſtelling bekoomt heuren zin en beteekenis, door den ſamenhang met andere ſtellingen, en de betrekking waarin deze met andere ſtaat; en eene ſtelling zonder eenige betrekking op eene andere ſtelling, beteekent dikwyls geheel iets anders, dan dat men dezelve in betrekking op eene andere ſtelling denkt. — Onze ſtelling *de mensch is een aap*, heeft daarom, in betrekking op de beide vooraſgaande ſtellingen, eene geheel andere beteekenis, als dat men deze laatste op zich zelve neemt.

PYTHIAS.

Hier van ben ik nu wel overtuigd, maar van waar koomt het onderſcheid, dat in het eerſte beſluit, de gevolgtrekking *koningen zyn ſterflyk*, ook zonder eenige betrekking op de voorafgaande ſtellingen, waarheid in zich bevat, doch in het beſluit, de gevolgtrekking *koningen zyn menſchen*, ſlechts door deszelfs betrekking op de voorafgaande ſtellingen, eenen zin en beteekenis bekoomt.

HEGIO.

De oorzaak daarvan ligt in de ſtelling, en niet in het beſluit. By een beſluit, heeft men ſlechts noodig daarop te letten, dat men de gevolgtrekking altoos in betrekking tot de beide voorafgaande ſtellingen denke, en dus niet meer by die gevolgtrekking voege, dan zich, door vergelyking der beide eerste begrippen in het beſluit, met het derde begrip, laat opmaken.

2.

VAN DE REDEN, ALS EEN VERMOOGEN ONZER ZIEL, TOT HET VORMEN VAN IDEËN.

HEGIO.

In het vermogen der zinlykheid, zo als wy gezien hebben, ligt de grond eener zekere wyze van voorſtellingen, die wy *aanſchouwingen* genoemd hebben, terwyl het het verſtand is, 't welk de *begrippen* vormt; misſchien nu vinden wy onder de menig-

te van voorstellingen nog andere, die wy van begrippen en aanschouwingen onderscheiden, en als voortbrengselen onzer *reden* (die wy reeds als het vermoogen tot het vormen van besluiten, kennen) beschouwen moeten. — Elk begrip heeft immers, in de ervaring, deszelfs voorwerp op welke het toegepast worden kan. Schoon ook de zuivre begrippen door geene ervaring ontstaan kunnen, maar dezelve eerst mooglyk maaken, zoo hebben zy toch heure toepassing in de ervaring. Als wy dus voorstellingen ontdekken, die in het geheel op geen voorwerp in de ervaring kunnen toegepast worden, zoo moet men deze van die begrippen, welke deze toepassing gedoogen, onderscheiden, en uit een geheel ander vermoogen van het menschlyk gemoed, dan het verstand, verklaaren. — Bestaat 'er nu zulk eene soort van voorstellingen, die op geen voorwerp in de ervaring kan toegepast worden?

PYTHIAS.

Voor de voorstelling van den *Duivel* by voorbeeld, vinden wy geen voorwerp in de ervaring.

HEGIO.

Welke kenmerken bevat de voorstelling des *Duivels* in zich?

PYTHIAS.

Onder den *Duivel* stelt men zich een vry wezen voor, dat alle boosheeden in zich vereenigt, en dus den hoogsten trap van onzedelykheid bereikt heeft.

HEGIO.

Waarom koomt nu zulk een wezen in geene ervaring voor?

PY-

PYTHIAS.

Dat is my onbekend.

HEGIO.

Als ik nu echter daaraan twyfelde, — en ſtelde, de ervaring leert ons werklyk zulk een geheel bedorven wezen, dat een' onoverſtygbaaren trap van zedeloosheid bereikt heeft?

PYTHIAS.

Ik zoude dit geenszins kunnen verhinderen, of het moest te bewyzen zyn, dat, by voorbeeld, het volſtrekt onvolkoomene en *onoverſtygbaare* de begrippen der ervaring wederſpreeke.

HEGIO.

Dat is gemaklyk te bewyzen. De ervaring heeft heure eigene wetten, (*zie te rug over de begrippen der mooglykheid*), en wat in de ervaring voorkoomt moet zich deze wetten onderwerpen. Nu beſtaan de wetten der ervaring daarin, *dat zich iets in ruimte en tyd aanſchouwen en door de begrippen des verſtands denken laat*. Alles wordt dus in de ervaring door *ruimte* en *tyd*, en door de *begrippen des verſtands*, die daar op betrekking hebben, begrenst. — Het *onoverſtygbaare* kan daarom in geene ervaring gegeeven zyn.

PYTHIAS.

Dit is my geheel onverſtaanbaar.

HEGIO.

Wy zullen de zaak door een voorbeeld zoeken duidelyk te maaken. — Op welk eene wyze zoude de *Duivel* in de ervaring moeten verſchynen? hoe zoude zich, in de ervaring, een wezen kunnen openbaaren,

dat een' onoverſtygbaaren trap van zedeloosheid bereikt hadde?

PYTHIAS.

Door een' onafgebrooken reeks van ſlegte handelingen.

HEGIO.

Zal zulk een wezen, een' onoverſtygbaaren trap van zedeloosheid bereikt hebben, zoo moet de reeks van ſlegte handelingen, niet alleen onafgebrooken, maar *oneindig* zyn. Want dat een vry wezen tot dus ver onafgebrooken, niets dan zedelooze handelingen verrigt heeft, daar uit volgt nog niet dat het altoos, tot in het oneindige, even zo zal blyven handelen.

PYTHIAS.

Dat is zoo.

HEGIO.

Hier uit volgt nu, dat zulk een wezen in geene ervaring voorkoomen kan; want in de ervaring zoude de reeks der zedelooze daaden toch altoos door den tyd begrenst zyn. Eene oneindige rei van zedelooze daaden is boven alle ervaring. De Duivel kan dus door geene ervaring gegeeven zyn. — Even zoo nu is het met alle *Idéën*, zy zyn boven alle ervaring, die alleen het begrensde bevatten kan, verheven. — Eene eerſte oorzaak, by voorbeeld, ontdekken wy in geene ervaring.

PYTHIAS.

Dat het *Idée* eener eerſte oorzaak, geen voorwerp in de ervaring heeft, of dat men in de ervaring geen eerſte oorzaak ontdekken kan, daar van ben ik nog niet overtuigd.

HE-

HEGIO.

Alles wat in de ervaring voorkoomt, moet in den tyd verfchynen. — De tydöpvolging is eene noodzaaklyke voorwaarde van alle ervaring; maar eene eerfte oorzaak kan in geenen tyd zyn.

PYTHIAS.

Maar waarom kan eene eerfte oorzaak niet in den tyd zyn?

HEGIO.

Om dat eene eerfte oorzaak, en de tyd, tegen elkander aanloopen. — Wat bevat het begrip van den tyd in zich?

PYTHIAS.

Die vraag verftaa ik niet.

HEGIO.

Wanneer zegt men: 'er is tyd vervloogen?

PYTHIAS.

Als men twee verfchillende gebeurtenisfen, of verfchynfels, naa elkanderen waargenoomen heeft.

HEGIO.

Tot ontdekking van den tyd behoort dus, dat men twee verfchynfelen in eene betrekking, in eene opvolging, na elkander plaatfe?

PYTHIAS.

Ontwyfelbaar. — Als een uurwerk één, doch nimmer twéé floeg, zoude 'er ook geen tyd zyn. — Slechts daar door dat op een verfchynfel een ander volgt, wordt de tyd merkbaar.

HEGIO.

Het *volftrekt eerfte* is dus buiten den tyd, en wat niet in den tyd is, kan door ons niet waargenoomen

worden. Eene eerste oorzaak, welke in geene betrekking op een ander voorafgaand verschynsel, als gewrocht, staat, is dus in geenen tyd, en kan daarom, dewyl de tyd een vorm der ervaring is, in geene ervaring voorkoomen.

PYTHIAS.

Als nu door den tyd geen voorwerp in de ervaring gekend wordt, waartoe dienen de *Idéën* dan? — en van waar ontleenen zy hunnen oorsprong?

HEGIO.

De oorsprong der *Idéën* kan men noch door de zinlykheid, noch door het verstand, verklaaren, vermits beide die zielvermogens, door heure oorspronglyke, niet verder te verklaarene, inrichting en hoedanigheid, alleenlyk de ervaring, en de voorwerpen in dezelve zodanig vormen, als dezen zyn, en de *Idéën* geen voorwerpen in de ervaring vinden; men schryft dezelve daarom aan onze *reden* toe.

PYTHIAS.

Maar hoe kan onze reden voorstellingen voortbrengen, waartoe de ervaring, noch den inhoud, noch de gelegenheid opgeeft?

HEGIO.

Zy veroorzaakt dit door heure eigendomlyke handelwyze; zy geeft geenszins aan de voorwerpen in de ervaring hunnen vorm en gedaante, maar zy bearbeidt de, in het verstand aanwezig-zynde, *voorstellingen*, die hetzelve van de voorwerpen in de ervaring heeft. Zy voegt by de begrippen des verstands het *onvoorwaardelyke*, het *onbegrensde*, en vormt dezelven daar door tot *Idéën*. Het begrip van oorzaak,

zaak, by voorbeeld, is een ervaringsbegrip, dat is, zulk een begrip, dat zyn voorwerp in de ervaring vindt. De *reden* nu maakt hetzelve tot een *Idée*, als zy hetzelve zich *onvoorwaardelyk* voorſtelt, — als zy zich eene *volſtrekt eerſte oorzaak* denkt.

PYTHIAS.

Als 'er geene eerſte oorzaak in de ervaring kan voorkomen, met welk oogmerk denkt dan onze reden dezelve?

HEGIO.

Dewyl de *Idéën* geene voorwerpen in de ervaring voorſtellen, heeft men geloofd dat dezelve voorwerpen voorſtellen, die buiten de ervaring zyn, en tot eene andere waereld behooren; dan, dit kan niet zyn; want het gebied der voorwerpen bepaalt zich alleen binnen de grenzen der ervaring, en boven of buiten dezelve, zyn 'er voor ons geen dingen, dewyl tot het beſtaan derzelven de ervaring volſtrekt noodzaaklyk is. (*Zie het begrip der Exiſtent of het beſtaan.*)

PYTHIAS.

Maar de *Idéën* moeten toch tot eenig wezenlyk gebruik noodzaaklyk zyn?

HEGIO.

Het gebruik derzelven beſtaat in derzelver toepasſing op de ervaringskennis. De reden geeft naamentlyk, door heure *Idéën* het verſtand eenen regel, volgends welke het de ervaringskennis regelt. Het gebruik der *Idéën* in de ervaring is dus regulatief; de reden geeft door heure *Idéën* het verſtand een regelend beginſel, waar naar hetzelve de ervaringskennis regelt.

DERDE GEDEELTE.

OVER DE REDEN, ALS HET VERMOOGEN TOT ZEDELYKHEID; — OVER DE PRAKTISCHE (BEOEFENENDE) *REDEN, OF DEN WIL.*

HEGIO.

Weet gy ook op welken grondſlag het onderſcheid tusſchen goed en kwaad rust?

PYTHIAS.

Ik weet zeer wel wat goed en kwaad is; maar van de gronden waarop deze onderſcheiding rust, weet ik niets.

HEGIO.

Dan kunt gy ook nimmer de algemeene beteekenis dezer woorden verſtaan, maar weet dezelven in het gemeene leven ſlechts ſomtyds juist toetepasſen. Van Epitimeus, by voorbeeld, welke zich tot een gewoonte maakt, het gebrekkige van andere menſchen optezoeken en overal bekend te maaken, en, zelfs met opzet, deze gebreken vergroot, ja 'er nog meerdere byvoegt dan hy werklyk weet, zegt gy: hy is een ſlegt mensch; en van Agathopius, welke zich bezig houdt met hulploozen te onderſteunen en noodlydenden te helpen, ſtelt gy: hy handelt braaf en goed. — Maar hier door nu bezit gy nog geen algemeen kenteken ter onderſcheiding van goede en ſlegte daaden; en kunt nog geenszins de vraag beantwoorden: waarom noem ik het gedrag des eersten ſlegt, en dat des laatsten goed?

PY-

PYTHIAS.

Ik noem dit daarom zoo, om dat de daaden van Epitimeus flegt zyn, en het gedrag van Agathopius verdient goed genaamd te worden.

HEGIO.

Waarom erkent gy de daaden des eersten voor goed, en die des laatsten voor flegt? — 'Er moet toch een kenteken voorhanden zyn, waardoor gy deze beide handelwyzen onderfcheidt?

PYTHIAS.

Het gedrag des eersten, is door zich zelf van dat des laatsten onderfcheiden. Het is geheel iets anders te lasteren, en geheel iets anders, den armen door geld te onderfteunen.

HEGIO.

De handelwyzen van beiden, hebben dus, als zodanig, onderfcheidene kenmerken; doch het is ons thands niet te doen om deze handelingen in het algemeen van elkander te onderfcheiden, maar wy zoeken het byzonder kenteken, door welk wy dezelven, als goede en flegte daaden, van elkander onderfcheiden kunnen.

PYTHIAS.

Nu verftaa ik wat gy door de gronden van onderfcheiding tusfchen goed en kwaad, zeggen wilt. Gy wilt de gronden weeten, waarom wy de handelingen van Epitimeus flegt, — en die van Agathopius goed noemen? — Misfchien beftaan de gronden van onderfcheiding hierin, dewyl Epitimeus door zyn gedrag anderen nadeel, Agathopius daarëntegen door het zyne anderen voordeel toebrengt.

H B-

HEGIO.

Het is zeeker volkomen waar, dat Epitimeus nadeel, en Agathopius voordeel sticht. Maar de voor- of nadeelige gevolgen onzer handelingen, kunnen geenszins het kenmerk van onderscheiding, of dezelve goed of slegt zyn, uitmaaken. Want, in dit geval, als men het goede eener handeling uit heure gevolgen beoordeelen wilde, zoude het dikwerf geheel toevallig zyn, of wy slegt, dan of wy goed gehandeld hadden. En het zoude alsdan niet in onze magt staan, goed of slegt te zyn. Het is waar, onze handelingen hangen van ons, en het gebruik onzer vermoogens af. — Maar de gevolgen onzer handelingen is een werk van toevallige omstandigheeden, of zoo men wil, van eene hoögere bestuuring.

PYTHIAS.

Ik voor my geloof, dat, daar wy onze handelingen zelf volbrengen, ook de gevolgen derzelven door ons voortgebragt worden.

HEGIO.

Iedere handeling heeft voorzeeker derzelver gevolgen, en als oorzaak van deze, moeten wy ons ook als oorzaak der gevolgen aanzien. Maar dat juist *die* gevolgen uit onze handelingen ontstaan, welken wy by het verrichten derzelven bedoelden, dat zy dus by voorbeeld, andere tot voor- of tot nadeel verstrekken, dit leert de ondervinding ons, dat niet van ons afhangt. Dat, by voorbeeld, Epitimeus nadeel sticht, hangt slechts daarvan af, of hy menschen vinde, welken zyn lastertaal gelooven. Of Agathopius door zyne weldaadigheid nuttig wordt, hangt van het goed ge-

gebruik af, dat anderen van zyne weldaaden maaken.

PYTHIAS.

Epitimeus zal echter, zo veel mooglyk, flechts anderen lasteren by zulke menfchen, welken hy vertrouwt, dat zyne geloofwaardigheid in geen' twyfel trekken, en Agathopius zal voorzeeker flechts aan zulke behoeftigen, zyne weldaaden uitdeelen, waarvan hy verzeekerd is, dat zy dezelven volgends zyn oogmerken gebruiken.

HEGIO.

Gy gelooft dus, dat de gevolgen onzer handelingen, in onze magt ftaan? — Ja, zoo onze kennis, in de natuur, en den loop der dingen, onfeilbaar ware, als wy overal het waare van het valfche onderfcheiden konden, dan voorzeeker zoude het mooglyk zyn, de gevolgen van alle onze handelingen te bepaalen. Maar zyn niet, ook de verftandigfte menfchen, vatbaar voor dwaaling? Is niet alle onze kennis zeer gebrekkig en bepaald? Epitimeus en Agathopius kunnen misfchien beiden in hunne menfchenkennis dwaalen, en hierdoor de bedoelde gevolgen hunner handelingen mislukken.

PYTHIAS.

Indien het dan al waar zy, dat de gevolgen onzer handelingen niet altoos in onze magt ftaan, zoo is het toch zeeker, dat wy door dezelven of voordeel of nadeel ftichten, men zoude daarom den eersten goed, en den laatsten flegt kunnen noemen.

HEGIO.

De eerste noemt men gewoonlyk nuttig, en de laat-

laatste schadelyk. — Maar de begrippen van het goede en kwaade gronden zich op geheel iets anders, als op het voor- of nadeel, dat uit onze handelingen ontstaat. — Waarom noemt gy het gedrag van Agathopius, welke door zyn vermoogen eenen armen ondersteunt, goed?

PYTHIAS.

Ik heb u reeds myne reden gezegd: dewyl hy daardoor voor anderen nuttig is.

HEGIO.

Maar, gesteld nu, deze arme liet zich door deze weldaaden tot ledigganq verleiden, en zyn toestand wierd dus hierdoor veel erger, zoude daarom Agathopius, dewelke, door zyn vermoogen, dezen armen ondersteunde, minder aanspraak maaken op den naam van weldoener?

PYTHIAS.

Voorzeeker neen, — want hy *bedoelde* anderen nuttig te zyn.

HEGIO.

Het koomt dus, als wy onze handelingen beoordeelen willen, niet op de *uitwendige gevolgen*, maar op de *inwendige oogmerken* aan, waarmede zy verricht worden.

PYTHIAS.

Ik begryp niet, wat *uitwendige gevolgen*, en wat *inwendige oogmerken* zyn.

HEGIO.

De uitwendige gevolgen eener handeling kunnen niet alleen door hem, die handelt, maar ook van anderen waargenomen worden; maar het inwendige oogmerk,

merk, waarmede dezelve verrigt wordt, is slechts een voorwerp van kennis voor hem, welke dezelve heeft; voor den handelenden.

PYTHIAS.

Maar zoo nu de *inwendige oogmerken* alleen bepaalen kunnen of eene handeling *al* of *niet* goed genoemd moge worden, en dezen slechts van den handelenden alleen kunnen gekend worden, zoo is het immers deze alleen welke beoordeelen kan, of zyne handeling *slegt*, of *goed* zy?

HEGIO.

Schoon het waar zy, dat wy nimmer, met volkoomene zeekerheid, beoordeelen kunnen, of de Handelingen van anderen volkoomen goed verdienen genaamd te worden, zoo kunnen wy toch in de meeste gevallen van het *uitwendige* op het *inwendige* eener Handeling, een, niet geheel onzeeker, gevolg trekken. Maar wy hebben onze begrippen over het goede en kwaade nog niet afgehandeld. Wy weeten nu dat de *uitwendige gevolgen* niets afdoen om de waarde eener Handeling te bepaalen, maar dat de *inwendige oogmerken* des Handelenden, de eenige Regel zyn waarnaar zyne handelingen moeten beoordeeld worden. — Wy behoeven dus eenen Regel, naar welken wy de oogmerken en gezindheden, met welken wy eene Handeling ondernemen, beoordeelen kunnen. Ydere Handeling is namentlyk een middel om daardoor iets anders te bereiken en dat gene wat bereikt worden zal, noemt men het *doel*, het *oogmerk*. De vraag is dus: wat maakt onze oogmerken by onze Handelingen

H goed? —

goed? — Waardoor onderfcheiden wy of wy onze oogmerken *goed*, of *flegt* noemen moeten?

PYTHIAS.

Dat weet ik niet.

HEGIO.

Waarom noem ik dat hoofd, 't welk gy naar een voorfchrift getekend hebt, goed?

PYTHIAS.

Om dat het gelykend is. —

HEGIO.

Wat verftaat gy door het zeggen: het hoofd is gelykend? —

PYTHIAS.

Ik heb hetzelve volkomen overeenkomftig met het voorfchrift geteekend.

HEGIO.

Wanneer verdienen nu wel onze oogmerken by het verrigten onzer handelingen *goed* genaamd te worden?

PYTHIAS.

Als ze met de voorfchriften overeenkomen.

HEGIO.

Ons doel en oogmerk zal het *goed* genoemd worden, moet dus met een *voorfchrift* overeenkomen. Wat zoude nu dat wel voor een *voorfchrift* zyn, overeenkomftig 't welke wy onze oogmerken by alle onze Handelingen bepaalen moeten? — By elke Handeling toch kan men zich een *byzonder doel* voorftellen. Als ik, by voorbeeld, naar een gezelfchap gaa, dan heb ik een ander doel, als dat ik in myn huis myne bezigheeden verrigte. En men kan zich ook

by

by alle onze Handelingen een *algemeen oogmerk* denken; een einddoel, waartoe alle overige oogmerken by onze Handelingen slechts ten middel verstrekken.

PYTHIAS.

Dat wy by onze Handelingen een *Algemeen* en een *byzonder oogmerk* hebben, dat is my nog onverstaanbaar.

HEGIO.

Als Timophilus wenscht van alle Menschen als een geleerd man bewonderd te worden, zoo is dit zyn *einddoel*, het algemeene oogmerk welke alle zyne Handelingen bepaalt. Hy zal dus, ingevolge hiervan, boeken koopen om zich daaruit te onderrichten, en dit ware alsdan het *bijzonder doel* zyner Handeling, en hetwelk tot het *Algemeene* als *middel* verstrekken zoude. Door een algemeen doel worden dus alle overige oogmerken en handelingen bepaald, en zoo 'er nu slechts *één* voorschrift voorhanden ware, waardoor ons een *algemeen* doel by alle onze Handelingen voorgeschreeven wierd, zoo zouden daardoor ook *alle* onze Handelingen bepaald kunnen worden. Alle waren alsdan goed, in zoo verre zy middelen waren ter bevordering van het algemeene oogmerk.

PYTHIAS.

Wie nu zal ons zulk een voorschrift geeven, waarnaar wy onze gezindheden by onze Handelingen regelen kunnen?

HEGIO.

'Er zyn twee gevallen mooglyk. Dit voorschrift moet ons van een ander wezen gegeeven worden. — Of wy moeten ons zelven zulk een voorschrift geeven.

PYTHIAS.

Dit voorschrift kunnen wy ons zelv' toch niet geeven, want in dat geval zoude het aan onzen wilkeur overgelaaten zyn, welk eene gezindheid zy voor goed verklaaren wilde, en veelligt zoude zich alsdan elk mensch een afzonderlyk voorschrift geeven.

HEGIO.

Het mag voorzeeker niet aan onze wilkeur overgelaten worden, welke gezindheid wy al of niet voor goed verklaaren willen. Het is echter geen noodwendig gevolg, dat wanneer wy in de beoordeeling van het goede of kwade ons zelven den Regel voorschryven, deze Regel alsdan van onze wilkeur afhangt, want de krachten onzer ziel handelen naar onveranderlyke wetten. Het staat by voorbeeld niet in onze wilkeur 2 maal 2 voor 6 te doen doorgaan, of van den *zwarten* kagchel te gelooven dat hy *wit* zy. 'Er zoude dus ergens eene kracht in het menschlyk gemoed kunnen zyn, die volgens heure eigene, van onze wilkeur onafhanglyke wetten, ons door een voorschrift, het hoofddoel by alle onze Handelingen zonde kunnen voorschryven.

PYTHIAS.

Maar van waar weeten wy, dat 'er werklyk zulk eene kracht in ons gemoed voorhanden is?

HEGIO.

Iedere kracht in ons gemoed wordt door haare werkzaamheid, door dat gene wat door haar voortgebragt wordt, gekend, daar wy genoodzaakt zyn 2 maal 2 voor 4 te erkennen, en den zwarten kagchel voor zwart verklaaren moeten, zo veronderstellen wy, dat 'er

'er in ons gemoed eene kracht aanwezig zy, waardoor deze daadzaaken niet alleen *mooglyk* maar *werklyk* worden. Daar wy nu, overeenkomstig eenen Regel, het *goede* van het *kwaade* onderscheiden, zoo moet 'er ook in onze ziel eene kracht voorhanden zyn, die ons zulk eenen Regel voorschryft.

PYTHIAS.

Zoude deze Regel ons echter ook niet door een ander wezen kunnen gegeeven worden?

HEGIO.

Dit is zeeker niet onmooglyk, en 'er zyn een aantal menschen, welken het voorschrift waarnaar men onderscheiden zal wat *goed* en *kwaad* is, niet uit zichzelv' erkennen, maar hetzelve aanmerken als van God gegeeven. Het hoogste voorschrift voor zulke Menschen is dit: *Het hoogste einddoel van alle uwe Handelingen, zy de volbrenging van den wil der Godheid.* — Maar de daadzaak, dat wy, ook onder de volkeren, welke geenszins gelooven eene goddelyke openbaring te bezitten, begrippen van *goed* en *kwaad* vinden en eene naauwkeurige kennis van 't menschlyk gemoed, leert ons, dat 'er een vermoogen in hetzelve voorhanden is, dat ons een voorschrift voor alle onze handelingen geeft. Dit vermoogen nu heet de *Practische* (beoefenende) *Reden.* Hoedanig zoude nu wel die hoogste wet, voor alle onze handelingen, welke ons de Reden geeft, genoemd moeten worden?

PYTHIAS.

Handel zoo, als uw Reden het u beveelt. Maar hierdoor wordt nog in het geheel geene *bepaalde* handelwyze opgegeeven; want het blyft nog altoos de

vraag: wat beveelt ons de Reden? Hoedanig moet men dat voorschrift der Reden noemen welke ons een doel voorhoudt, naar 't welk wy, by alle onze Handelingen, by al ons doen en laaten streeven moeten?

HEGIO.

Wy zullen thands eene poging doen, of wy dit bepaalde voorschrift der Reden, dat voor alle onze gezindheeden geldt, ontdekken kunnen. Wy kunnen vooraf vastsiellen dat de reden, volgens noodwendige wetten, eene Handelwyze voorschryft. Hierdoor kunnen wy nog eene nieuwe Eigenschap der wet ontdekken, welke de Reden gebiedt. — Als de Reden naar onveranderlyke en noodwendige wetten, — de wet voor onze gezindheeden en Handelingen geeft, zoo moet dit eene algemeene wet voor alle menschen zyn.

PYTHIAS.

Ik begryp niet, wat gy door het zeggen, de Redenwet moet eene algemeene wet voor alle menschen zyn, verstaat.

HEGIO.

Elk mensch heeft Reden. Deze Reden is by alle menschen gelyk, zy werkt by alle menschen naar dezelfde wetten.

PYTHIAS, (*hem in de rede vallende.*)

Dat schynt toch zo niet te zyn, want de gemeene man heeft eene geheel andere Reden, als by voorbeeld de geleerde.

HEGIO.

Het onderscheid tusschen de Reden van den gemeenen man, en die des geleerden, ontstaat slechts, zo als

als ik geloof, door meerdere of mindere beschaving van dezelve, by beiden. Had de gemeene man, zo als gy dien noemt, even zo veel tyd en moeite, aan oefning en beschaving zyner zielskrachten besteed, als de geleerde, zo zoude deze verscheidenheid niet plaats vinden. Maar 'er zyn toch zekere dingen, waarover de Reden by alle Menschen op dezelfde wyze oordeelt, neem, by voorbeeld, de stelling: *alles wat ontstaat moet eene oorzaak hebben.* Hieruit besluiten wy dat de wetten, volgens welken de Reden handelt by alle menschen dezelfde zyn. Is dit nu zoo, dan volgt hier uit, dat de wet, welke de Reden de menschen voor hunne gezindheeden en handelingen voorschryft, by elk afzonderlyk mensch even zo is, als by alle anderen. — Als ik de wet die my myne Reden voorschryft, vergelyk met de wet welke uwe Reden u voorschryft, zo vinde ik eene volkomene gelykheid.

PYTHIAS.

Nu begryp ik wat men door de algemeenheid der Redenwet verstaat, — de wet welke de Reden één éénig mensch voorschryft, is eene wet voor alle menschen. Maar myn weetlust, om de Redenwet zelve te kennen, is tot dus verre nog onbevredigd gebleeven.

HEGIO.

Wy kunnen deze wet nu, uit dat gene wat wy, tot dus verre, hebben leeren kennen, gemaklyk ontdekken. — De hoogste wet der Reden schryft ons eene *gezindheid* een *doel* voor, welke wy overal bevorderen moeten. Zy bepaalt dus geenszins de Handelingen zelven, maar den *aart* en *wyze waarop* die verrigt moeten

ten worden. En het is eene eenige, algemeene wet voor alle menſchen, ingevolge hiervan nu zyn ons twee Eigenſchappen dezer wet bekend. —

1. Zy bepaalt geenszins de afzonderlyke Handelingen maar alleen de gezindheeden, het doel, dat wy by alle onze handelingen hebben moeten; de wet is niet ſtoflyk maar vormlyk.
2. Het is eene algemeene wet voor alle Menſchen.

Uit deze beide kenmerken kunnen wy nu de wet zelve ontdekken. Als de wet, ingevolge onze Eerſte bepaaling, ſlechts een einddoel voor alle handelingen bepaalt, zo toont zy ons een' *grondregel*, eene *maxime* aan waar naar wy handelen moeten. Het tweede kenmerk nu bepaalt dezen grondregel; ingevolge hiervan moet het een algemeene grondregel zyn, waartoe alle Redenlyke wezens verpligt zyn. Wy kunnen ingevolge hiervan de Redenwet dus uitdrukken: *Handel naar algemeene grondregels, of ſtel u, by alle uwe Handelingen, zulk een doel voor, 't welk een algemeen doel voor alle menſchen zyn kan.* —

PYTHIAS.

Deze wet is my onverſtaanbaar.

HEGIO.

Ik zal u de zaak duidelyker zoeken te maaken. — De Redenwet ſchryft eene Handelwyze voor, die alle menſchen, zonder elkander hinderlyk te zyn, opvolgen kunnen. — Nu kan men oogmerken denken die niet van alle menſchen kunnen bereikt worden, waarby de een, juist daardoor, dat een ander dezelfde oogmerken bereiken wil, in de bereiking van de

zy-

zynen, hinderpaalen ontmoet. — De gierigaart, by voorbeeld, welke door alle middelen zynen Rykdom zoekt te vermeerderen, kan nimmer wenfchen dat alle andere menfchen dezelfde *maxime* by hunne handelingen volgen, want juist daardoor zoude hy zelf in de bereiking van zyn einddoel verhinderd worden. — Zulk eene Handelwyze nu kan door de Reden niet voorgefchreeven zyn. Want daar de Redenwet eene wet voor alle menfchen is, zoo kan de Reden ook geenen Regel goedkeuren, waarby de menfchen, wanneer zy denzelven in hunne Handelingen volgden, onderling in tweeftryd komen moeten. De Reden zoude, in dit geval, zich zelve tegenfpreeken, 'er kan dus, dewyl de Redenwet voor alle menfchen gelyk is, geene andere Handelwyze voorgefchreeven zyn, als zulk eene, waarvan een yder welke dezelve opvolgt, wenfchen kan, dat dezelve, ook door alle andere menfchen opgevolgd wierd.

PYTHIAS.

Ik geloof dat ik den zin der Redenwet nu verftaa. De Reden naamentlyk vordert zulk eene *gezindheid*, zulk een *doel* by alle onze Handelingen, dat alle menfchen op den zelfden tyd, hebben en bereiken kunnen, nu begryp ik ook wat het zeggen wil: goed of kwaad te doen, wy handelen goed, als wy naar zulke grondftellingen handelen, waarby wy nimmer met andere menfchen, als dezen naar dezelfde grondftellingen, handelen, verfchillen, of in tweeftryd komen kunnen; wy handelen flegt, als wy, zo maar weg, zonder grondftellingen handelen, of zulken opvolgen, die ons, als andere menfchen uit de-

dezelfde beginfelen handelden, noodwendig met hun in tweeftryd zouden brengen moeten. — Maar de toepâsfingdezer Redenwet nu, fchynt my toch nog aan veele zwaarigheeden onderworpen te zyn. Men veronderftelt, by voorbeeld, daarby, dat wy ons in ftaat bevinden* deze wet onzer Reden optevolgen. —

VIERDE GEDEELTE.

VAN DE WILKEUR, EN DE VEREENIGING DER VRYHEID MET NATUURNOODWENDIGHEID.

HEGIO.

De toepasfing van de Redenwet fchynt zeeker aan zwarigheeden onderworpen te zyn. — Waarom zyn wy dikwerf nalaatig in het opvolgen der wet, welke ons de Reden geeft?

PYTHIAS.

'Er beftaat nog eene andere wet welke tegen deze Redenwet aanloopt, naamentlyk de drift om dat gene te doen wat ons aangenaam is.

HEGIO.

De drift om dat gene te doen wat ons aangenaame gewaarwordingen veroorzaakt, koomt voorzeeker dikwerf met het grondbeginfel, dat ons onze Reden voorfchryft, in tweeftryd. Maar hier uit volgt nog geenszins, dat het voor ons onmooglyk zy de Zedenwet de voorkeur te geeven. Wy bezitten een vermoogen om tusfchen het *Redenlyke* en het *aangenaame* te kunnen kiezen, 't welk men *wilkeur* noemt. —

PY-

PYTHIAS.

Zyn *wil* en *wilkeur* woorden van dezelfde beteekenis?

HEGIO.

'Er is een wezentlyk onderſcheid tusſchen den *wil* en de *wilkeur*; de *wil*, alleen ſtaat in betrekking tot de zedewet, en in deze betrekking is hy hetzelfde als de beoefenende (practiſche) Reden. Maar door de *wilkeur* verſtaan wy: *het vermoogen om tusſchen het goede en kwaade te kunnen verkiezen*. Volgends deze onderſcheiding behoort men niet te zeggen; *hy wil*, maar hy *verkiest* het kwaade.

PYTHIAS.

Maar als wy tusſchen eene goede of ſlegte handeling eene keuze doen, zo moeten 'er toch gronden voorhanden zyn die onze keus bepaalen?

HEGIO.

Zal 'er by onze handelingen, met betrekking tot derzelver zedelyke waarde, dat is met betrekking tot derzelver verdienstlyk- of ſlegtheid, eenig onderſcheid plaats vinden, zoo moet onze wilkeur door geene gronden of drangredenen bepaald worden. Want hangt hier alle keus van de ſterkte der gronden af, zoo zoude het eene dwaaling zyn, als men van de verdienſte of ſtrafwaardigheid eener handeling ſpreeken wilde.

PYTHIAS.

Als nu onze wilkeur geheel zonder gronden handelt, en dus volkomen blind is, hoe is dat overeentebrengen met de natuurwet: dat alles in de Ervaring eene oorzaak heeft?

HEGIO.

Wy kunnen elke Handeling onzer wilkeur, uit tweederlei oogpunten betragten. In zoo verre naamentlyk als zy een verschynsel in de ervaring is, staat zy onder de wetten der natuur; de stof der handeling, dat is de Handeling in zoo verre dezelve met andere verschynsels in de zinnenwaereld te samenhangt, is van ons onafhanglyk, en wordt door de andere verschynsels, welken haar voorafgaan, bepaald. Maar de vorm der Handeling, dat is de betrekking waarin die Handeling tot onze grondstellingen staat, is het werk van onze wilkeur.

PYTHIAS.

Hieruit zoude dus volgen, dat dezelfde handeling *noodzaaklyk* en *toevallig* zyn konde? en dit is toch eene openbaare tegenstrydigheid.

HEGIO.

Elke Handeling kan, in eene zekere betrekking, als *noodzaaklyk*, en in eene andere als *toevallig* gedacht worden. Met betrekking tot derzelver *stof*, is elke handeling noodzaaklyk, zy hangt met andere verschynsels des uit en inwendigen zins, volgends de wetten der natuur, te samen. Maar betrachten wy dezelfde Handeling, wat heuren *vorm* aangaat, wat aangaat heure betrekking tot het doel, en heure betrekking tot de Zedewet welke daarby plaats gevonden heeft, dan is zy *toevallig*.

PYTHIAS.

De zaak blyft my nog altoos duister. Ik kan niet begrypen, hoe eene Handeling, het gevolg myner vrije keuze zyn kan, als zy overeenkomstig vastgestelde natuurwetten volgen moet.

HEGIO.

Het hangt zeeker niet van myne wilkeur af, of eene handeling al of niet zal volbragt worden, want dit is het werk eener natuurnoodwendigheid. Maar dit is aan myne vrije keuze, overgelaaten, of ik die handeling uit zuivre achting voor de Zedewet, of uit Eigenbelang, of andere onzedelyke doeleinden onderneme, van welk laatfte toch alleen de waarde of onwaarde eener handeling afhangt.

PYTHIAS.

Zyn niet misfchien de zedelyke of onzedelyke drangredenen, die ons by de keuze onzer handelingen beftuuren, insgelyks aan eene natuurnoodwendigheid onderworpen?

HEGIO.

De drangredenen, die onze keuze, volgends noodzaaklyke natuurwetten, fchynen te bepaalen, zyn zeeker gedachten en voorftellingen, die in den inwendigen zin, onder eene noodzaaklyke opvolging, naa elkander voorkomen. — Maar de keus is eene daad der wilkeur welke met de gedachten en voorftellingen in geene oorzaakelyke verbindtenis ftaat. Het koomt geenszins in den inwendigen zin voor, in zo verre als het *gefchiedt*: maar flechts in zo verre *als het gefchied is*.

PYTHIAS.

Ik begryp de zaak nog niet geheel. Hoe heb ik noodig my tot eene Handeling te bepaalen, als ik weet dat de natuurnoodwendigheid alles voortbrengen moet, wat gefchieden zal?

HEGIO.

Was de Zedewet *materieel* (ftoflyk), wierd door dezelve zekere handelingen, in zoo verre zy in de

Er-

Ervaring voorkomen bepaald; zoo zoude de Zedewet iets overtolligs zyn, dewyl door de natuurnoodwendigheid, of het noodlot, behalven dat, reeds voortgebragt zoude worden, wat door de Zedewet geboodén wordt, doch de beoefenende (practische) Reden, gebiedt geene handelingen, maar de gezindheid by onze Handelingen. De gezindheid nu by het verrigten eener Handeling, staat met de Handeling zelve in zoo verre deze in de Ervaring voorkoomt, in geen verband. Als ik een' armen met myn vermoogen onderſteun, zoo blyft het uitwendige der handeling hetzelfde, het zy dat ik die uit hoogmoed, medelyden, of andere onzedelyke beginzelen, of uit zuivre *moraliteit* ondernomen hebbe. De *Moraliteit* of *zedelykheid* eener Handeling ſtaat in geene betrekking met heure *Legaliteit* (*wetmaatigheid*). De *Moraliteit* wordt door de wilkeur of de vryheid bepaald, — de *Legaliteit* daarentegen is het werk der natuurnoodwendigheid.

PYTHIAS.

Waardoor kan ik de *Moraliteit* en de *Legaliteit* eener Handeling onderſcheiden?

HEGIO.

Legaal is eene Handeling, als zy uitwendig met de wet overeenſtemt. *Zedelyk*, daartegen, is zy, eerst dan, als de *gezindheid*, *het oogmerk* waarmede zy ondernomen wordt, *zoo* is, als de Zedewet het gebiedt. Eene Handeling kan daarom *wetmaatig* zyn, zonder eenige *zedelykheid*, en *die* vryheid van welke de zedelykheid afhangt is aan geene natuurnoodwendigheid gebonden. —

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

OVER HET BEGEERVERMOGEN.

EERSTE GEDEELTE.

OVER DE BEGEERTEN, NEIGINGEN EN HARTSTOGTEN.

HEGIO.

Wat verstaat gy door begeerten?

PYTHIAS.

Eene begeerte, betekent een' byzonderen toestand van ons gemoed.

HEGIO.

Kunt gy my van dezen toestand des gemoeds, geene meer bepaalde beschryving geeven? Wat ontdekt gy in u, als 'er eene begeerte in u ontstaan is?

PYTHIAS.

Dat ik een verlangen naar iets gevoele.

HEGIO.

Wat verstaat gy daardoor, een verlangen naar iets te hebben?

PYTHIAS.

Ik wil iets bezitten dat my ontbreekt.

HEGIO.

Wat veronderstelt dus het ontstaan eener begeerte?

PYTHIAS.

Dat ons iets ontbreekt.

HEGIO.

Waar naar ftrekt zich dus eene begeerte uit?

PYTHIAS.

Naar een voorwerp dat wy met ons verbinden willen.

HEGIO.

Wat bedoelt eigentlyk de verbindtenis met een voorwerp? welk een oogmerk maakt de grondflag uit van het begeeren, in betrekking tot het begeerde voorwerp?

PYTHIAS.

Wy verlangen dat voorwerp te bezitten.

HEGIO.

Wanneer kunnen wy gezegd worden een voorwerp te bezitten?

PYTHIAS.

Als wy op het voorwerp onze werkzaamheid uitoefenen, en hetzelve tot ons doel gebruiken.

HEGIO.

Wordt nu het *voorwerp*, of *het bezit* van dat voorwerp, door ons begeerd?

PYTHIAS.

Wy begeeren het *bezit* des voorwerps.

HEGIO.

Is het *bezit* des voorwerps, het laatfte doel onzer begeerten, of beftaat 'er nog eene andere oorzaak, waarom wy naar het bezit van dat voorwerp trachten?

PYTHIAS.

De gewaarwording van het aangenaame, of het gevoel-

voel van den lust, dat het bezit des voorwerps ons verschaft, wekt onze begeerten op.

HEGIO.

Waarin bestaat het gevoel, en de gewaarwording van het aangenaame?

PYTHIAS.

Ik geloof dat het aangenaame zich slechts laat gewaar worden, en door geene woorden te omschryven is. — Even als een bepaalde aangenaame indruk, welke, by voorbeeld, het gezang des nachtegaals op my maakt, door geene begrippen aan anderen kan medegedeeld worden.

HEGIO.

Dit is in zeeker opzigt waar, voor de gewaarwordingen van ons hart bezitten wy geene eigentlyke spraak. De spraak is zeeker te onvolkomen, om die byzondere aangenaame gewaarwordingen, of het gevoel van onlust, door woorden, uittedrukken, en van dezelve aan andere eene beschryving medetedeelen. Maar in het algemeen heeft men toch onderzocht, waardoor de aangenaame gewaarwordingen, en het gevoel van onlust en smart, ontstaan; alle voorwerpen, waardoor onze geest tot eene ongehinderde en gemaklyke werkzaamheid opgewekt wordt, geeven ons vergenoegen, waar integendeel de vrye werkzaamheid des geestes door dezelve verhinderd wordt, daar ontstaat ontevredenheid. Alle voorwerpen, welken door derzelver bezit, ons aangenaame gewaarwordingen belooven, zyn voorwerpen onzer begeerte.

PYTHIAS.

Zoude 'er echter niet ook somtyds begeerten by ons

opkomen tot voorwerpen, die in geene betrekking tot ons gevoel en aangenaame gewaarwordingen ftaan?

HEGIO.

Is een voorwerp onverfchillig in betrekking tot het genoegen of ongenoegen, zoo is het ook onverfchillig voor ons begeervermoogen. Wy kunnen ons echter de mooglykheid voorftellen, dat een voorwerp ons onaangenaame gewaarwordingen veroorzaakt. — Zoudt gy denken, dat het in dat geval onverfchillig voor ons begeervermogen zoude zyn?

PYTHIAS.

Voorzeeker neen. Wy zouden zulk een voorwerp even zo zeer van ons zoeken te verwyderen, als wy naar het bezit van dat gene ftreeven, dat ons aangenaam is.

HEGIO.

Hoe noemt men dat, als wy ons van een voorwerp zoeken te verwyderen?

PYTHIAS.

Een afkeer van zulk een voorwerp hebben.

HEGIO.

De *afkeer* is dus het tegenovergeftelde der *begeerte*, alles dus wat wy van de begeerten vastftellen, kunnen wy, in eene omgekeerde rede, op den *afkeer* toepasfen. De afkeer heeft betrekking op zulk een voorwerp, welke wy van ons zoeken te verwyderen. Men heeft ook wel eens den *afkeer* een *ontkennende* (*negative*) begeerte, de begeerte daarentegen eene *ftellige* (*pofitive*) begeerte genoemd. Kunnen wy de begeerten ook nog verder onderfcheiden?

PYTHIAS.

Men kan de begeerten, met betrekking tot hunne *sterkte* of *zwakte* onderscheiden.

HEGIO.

Deze onderscheiding leert ons weinig, want als men vraagt wat zyn *sterke*, of wat *zwakke* begeerten, zoo kan men voor die onderscheiding geen bepaald kenmerk opgeven. Veel gunstiger is het onderscheid tusschen *noodwendige* en *toevallige* begeerten.

PYTHIAS.

Wat is in dit geval het kenmerk van onderscheiding?

HEGIO.

'Er zyn begeerten die niet zoo zeer door de voorwerpen, welken begeerd worden, ontstaan, maar die veel meer hunnen grond in de oorspronglyke inrichting van ons ligchaam hebben. Alle begeerten, die de voldoening van natuurlyke behoeften bedoelen, behooren tot deze soort, zy zyn algemeen, en by alle menschen te vinden. Andere begeerten worden door de voorwerpen veroorzaakt, en zyn toevallig. De eerste noodwendige begeerten noemt men *instinkt*, en de toevallige zoude men *driften* kunnen noemen.

PYTHIAS.

Maar hoe nu zyn de *neigingen* van de *begeerten* te onderscheiden?

HEGIO.

Elke *neiging* is eene *begeerte*, maar elke *begeerte* is geene *neiging*. De *begeerte* is iets voorbygaande, de *neiging* daarentegen is eene *blyvende* begeerte. Op

deze wyze heeft, ten minsten, het gewoone ſpraakgebruik, deze woorden onderſcheiden. — Van een mensch, welke zich aan de dronkenſchap overgegeeven heeft, zegt men zoo zeer niet: hy heeft eene *begeerte*, maar hy heeft eene *neiging* tot den drank. De *neiging* heeft dus betrekking tot een voorwerp, welke wel niet door een noodwendige inrigting van ons ligchaam begeerd wordt, maar welke door gewoonte een voorwerp van onze herhaalde begeerten geworden is.

PYTHIAS.

Behooren de hartstogten ook tot de begeerten?

HEGIO.

By veele hartstogten wordt een voorwerp begeerd, en dit is de rede waarom men de hartstogten als eene byzondere ſoort van begeerten aangezien heeft. Men heeft onder anderen zulke hartstogten onder de begeerten gerangſchikt, over welke wy, door hunnen graad van ſterkte, alle magt verlooren hebben. — Doch als wy de zaak van naby overweegen, zoo ontdekken wy dat de hartstogten, van de begeerten geheel onderſcheiden zyn. Zy verwekken dikwerf eene begeerte, maar zy zelve zyn daarom geene begeerten. Wat is, by voorbeeld, het voorwerp dat by den *toorn* begeerd wordt? — En wat is by de *vreugde* het voorwerp der begeerte?

PYTHIAS.

Dat de begeerten en hartstogten, met betrekking tot hun ſoort, geheel van elkander onderſcheiden zyn, bewyzen de door u bygebragte voorbeelden,

waar

waar geen voorwerp begeerd wordt, ten vollen. — Maar wat zyn dan de hartstogten?

HEGIO.

Zy behooren tot de *aandoeningen* en *gewaarwordingen*. Men fchryft, naamentlyk *onzer ziele*, een byzondere gewaarwordingsvermoogen toe, waardoor uitwendige voorwerpen, of, over het algemeen genoomen, gedachten en voorftellingen, aangenaame of onaangenaame gewaarwordingen in ons veroorzaaken. Is deze aangenaame of onaangenaame gewaarwording zoo hevig, dat daardoor eene verandering in de beweging van ons bloed veroorzaakt, en in het algemeen eene zichtbare verandering van ons ligchaam ontdekt wordt, zoo noemen wy dezelve hartstogten. De afleiding van het woord zelve fchynt ook te bevestigen, dat de hartstogten meer tot de gewaarwordingen dan tot begeerten moeten gerekend worden. De begeerte duidt een werkzaam ftreven aan. By de gewaarwording daarentegen, gedraagt zich ons gemoed lydend.

TWEEDE GEDEELTE.

VAN DE LIEFDE.

HEGIO.

Wat verftaan wy door de liefde?

PYTHIAS.

De liefde is een hevige hartstogt.

HEGIO.

Deze bepaling ligt niet noodwendig in het begrip *liefde* opgeflooten. Laat ons echter vooraf het begrip der liefde ontwikkelen. Daar gy zoo even van de liefde gezegd hebt, dat zy een hevige hartstogt is, zoo hebt gy haar voor eenen toeftand des gemoeds verklaard, en dit is zeer juist. — De liefde betekent eene byzondere hoedanigheid en gefchiktheid van ons gemoed. Maar het koomt 'er nu op aan om deze hoedanigheid van ons gemoed nader te bepaalen. Kunt gy my niet nog een ander kenmerk der liefde opgeeven?

PYTHIAS.

De liefde is blind.

HEGIO.

Ja, dat is een fpreekwoord, dat wel eene waare beteeknis heeft, doch die wy, voor dat wy de eigendomlyke kenmerken der liefde weeten, niet nader bepaalen kunnen. Wanneer ontftaat 'er by u liefde?

PYTHIAS.

Als my iets aangenaam is.

HEGIO.

De liefde ftrekt zich dus tot *iets*, het zy tot een voorwerp, of eene zaak, uit. Zoo gy een boek beminde, wat zoudt gy in dat geval doen?

PYTHIAS.

Ik zoude dikwerf in dat boek lezen, en my gaarn met hetzelve bezig houden.

HEGIO.

Gefteld, gy bemindet een' vriend, wat zoudt gy alsdan wenfchen?

PY-

PYTHIAS.

Dat het hem welgaan mogte.

HEGIO.

Is daardoor, dat het hem welgaat, uwe liefde geheel voldaan? of hebt gy niet nog een ander verlangen?

PYTHIAS.

Ik zoude wenfchen, dat ook ik van hem bemind wierd.

HEGIO.

Dat is, gy wenscht, dat ook uw byzonder geluk in zyne wenfchen bevat wierd? gevoelt gy liefde voor den armen, maar afzigtelyken man, welke voor de deur, den voorbygaanden om een aalmoes aanfpreekt?

PYTHIAS.

Ik wensch hem wel alles goeds, maar ik kan echter niet zeggen, dat ik *liefde* voor hem gevoel.

HEGIO.

Gy ziet hieruit, dat het welgevallen voor eene perfoon of zaak, nog geene liefde is. Gy bemint ook levenlooze dingen, by voorbeeld, een boek. Laat zich welgevallen voor een boek denken?

PYTHIAS.

Ik begryp zeer wel, dat de liefde iets anders zyn moet, als het welgevallen aan een voorwerp.

HEGIO.

Waarom bemint gy dan, gindfchen, door vuilheid affchuwlyken, man niet?

PYTHIAS.

Ik kan hem niet dulden, hy ziet 'er zoo afzigtig uit.

HEGIO.

Gy kunt hem niet dulden, — wat wilt gy daarmede zeggen?

PYTHIAS.

Ik zoude niet in zyn byzyn kunnen blyven. Ik geef hem daarom doorgaans een aalmoes, zonder hem aantezien.

HEGIO.

Daar gy dus dit afzigtelyk mensch niet bemint, zo wilt gy ook niet by hem zyn, noch met hem verkeeren, ja gy zoekt zelfs het gezigt van hem te verwyderen. — Wat zoudet gy dan wel ten aanzien van eenen vriend wenschen, welken gy bemindet?

PYTHIAS.

Ik zoude gaarne in zyn gezelschap, in zyne tegenswoordigheid zyn willen. — Nu begryp ik wat liefde is. — *De liefde is het verlangen om naby een geliefd voorwerp te zyn, en zich met hetzelve te vereenigen.*

HEGIO.

Volkomen goed! het geen gy gesteld hebt, is het regte begrip der *liefde*, want alle kenteekenen, waardoor de *liefde* zich onderscheiden laat, kunnen wy tot zulk een verlangen, naar de naauwste verbinding en vereeniging, te rug brengen. Wat zyn, by voorbeeld, de kusch en andere handelingen der liefde anders, als poogingen tot zulk eene innige vereeniging met het geliefde voorwerp? Thands zullen wy onderzoeken hoedanig zulk eene neiging om naby een voorwerp te zyn, by ons ontstaat. Gy hebt gezegd, dat de liefde blind is, — wil dat misschien

ook

ook zeggen: dat de liefde by ons door het toeva ontſtaat, — dat is: dat wy naby een' vriend wenſchen te zyn, zonder te weeten, *wat* eigentlyk dat geene is, dat ons zoo aantrekt?

PYTHIAS.

Juist. Ik verkies veel liever *Charinus* dan *Niceratus* tot myn gezelſchap te hebben, offchoon ik tusſchen hen beiden, met betrekking tot hunne bereidwilligheid, inſchiklykheid, en andere, tot een' gezelligen omgang, onontbeerlyke eigenſchappen, geen onderſcheid maaken kan. Myne liefde tot *Charinus*, grondt zig op iets, dat ik niet aantoonen kan, zy is dus blind.

HEGIO.

Zoudt gy echter *Charinus* wel tot uw gezelſchap verlangen, als hy onverdraagzaam en heerschzugtig ware, en hem alle deugden, tot een' gezelligen omgang noodzaaklyk, ontbraken?

PYTHIAS.

Ook dan nog. — Want ik zoude deze gebreken niet eens bemerken. — De liefde is blind.

HEGIO.

Zoudet gy *Charinus* echter nog blyven beminnen, als gy werklyk van zyne gebreken overtuigd waart, en gy zeeker wist, dat uwe liefde *voor*, en uwe omgang *met* hem, u, in veele opzigten ſchadelyk zyn zoude?

PYTHIAS.

Ook zelfs de overtuiging van zyne gebreken, en de nadeelige gevolgen die daarom voor my uit eenen omgang met hem, voortvloeijen konden, zouden nog

myne liefde niet veranderen; de liefde verdraagt, en lydt alles.

HEGIO.

Zoudt gy dan in het geheel geen middel bezitten, om uwe liefde te overwinnen?

PYTHIAS.

Daar heure oorfprong, en dat gene, waarop zy zich grondt, my geheel onbekend is, zoo laaten zich ook de bronnen, waaruit zy ontfpringt, niet gemaklyk ftoppen.

HEGIO.

Het gebeurt zeeker dikwerf dat de liefde blind is, dat is, dat de oorzaak, waardoor zy ontftaat, voor ons onnagaanbaar is, en verborgen blyft, maar dit is daarom geenszins een volftrekt noodwendig kenmerk der liefde. Hy, die den toeftand van zyn hart, zyn gevoel en gewaarwordingen naauwkeurig naargaat, zal dikwerf de bron zyner liefde ontdekken kunnen.

PYTHIÀS.

Maar wat is dan dat gene, 't welk de liefde tot een voorwerp, by ons ontftaan doet?

HEGIO.

Onder de algemeene oorzaaken, waardoor de liefde ontftaat, plaatst men de fchoonheid van een voorwerp, dat is, het welgevallen, dat de fchoonheid van dat voorwerp, zonder eenige betrekking tot eenig voordeel voor ons, in ons doet ontftaan. Maar ook dikwerf doen voorwerpen, zonder eenige aanfpraak op fchoonheid te hebben, flechts door de betrekking, waarin de nadere verbinding met dezelve tot ons voordeel ftaat, liefde by ons ontftaan. Dikwerf wordt de

de liefde door andere neigingen en hartstogten voortgebragt, — *medelyden*, by voorbeeld, doet dikwerf liefde ontstaan.

PYTHIAS.

Zoude eene liefde, die op zulk eenen grondslag rust, wel duurzaam zyn? Zoude niet misschien veeleer als de oorzaak wegvalt, de liefde zelve ophouden?

HEGIO.

Hierover laat zich niets algemeens vastftellen; men zegt zeeker, dat als de oorzaak wegvalt, het gevolg ophoudt te bestaan. Maar het is zeer wel mooglyk dat de liefde, in dat geval, andere steunsels vinden kan, waardoor zy blyft voortduuren. Ondertusschen is het zeeker, dat wy zodanig eene liefde gemaklyker overwinnen kunnen, dan zulk eene, waarvan de grond, waardoor zy ontstaan is, ons geheel onbekend is.

PYTHIAS.

Het is dus mooglyk dat wy de liefde overwinnen kunnen?

HEGIO.

Voorzeeker. Schoon dit door koele beschouwingen en aanmerkingen, over het voor of nadeelige der liefde niet gemaklyk zoude kunnen geschieden. Langs een' anderen weg is het ons echter zeer wel mooglyk. den hartstogt der liefde te overwinnen. Door opwekking namentlyk van eenen anderen hartstogt; de *hoogmoed*, by voorbeeld, is nog geweldiger dan liefde.

PY-

PYTHIAS.

Is het ons ook mooglyk om de liefde te doen ontſtaan, kunnen wy, by voorbeeld, door een opzettelyk voornemen, liefde voor een voorwerp in ons opwekken?

HEGIO.

Deze magt over de liefde ſchynt boven onze kragten verheven te zyn. Van daar dat eene algemeene menſchenliefde niet denkbaar is, ten minsten zy kan voor ons geen pligt zyn; de liefde des naasten kan daarom, als zy als pligt geboden wordt, alleen eene goede gezindheid jegens onzen naasten genoemd worden.

DERDE GEDEELTE.

VAN DE JALOEZY.

HEGIO.

De jaloezy is eene dochter der liefde, dit kenmerk maakt ons reeds eenigzins met heur natuur bekend.

PYTHIAS.

Jaloezy veronderſtelt dus altoos liefde, en kan zonder dezelve geenszins plaats vinden.

HEGIO.

Volkomen goed. — Liefde is niet altoos met jaloezy, — maar wel jaloersheid met liefde vereenigd.

PYTHIAS.

Zoo de jaloersheid dus iets toevalligs is in het ſtuk der

der liefde, zoo ontſtaat de vraag: Wat moet 'er by de liefde koomen, zal 'er jaloezy ontſtaan?

HEGIO.

Dan, eerst, wanneer de liefde wederliefde ontbreekt, ontaart zy in jaloersheid. De liefde voor een perſoon is ſlechts in zoo verre eene aangenaame gewaarwording, als met dezelve eene wederkeerige genegenheid verbonden is. — Ontbreekt deze echter, zoo is de gewaarwording der liefde ſmartelyk, koomt hier nu de overtuiging by, dat het voorwerp onzer liefde deszelfs genegenheid op een ander perſoon gevestigd heeft, zoo bereikt deze ſmartelyke gewaarwording den hoogſten graad van ſterkte, en men noemt dezelve jaloersheid. — *Jaloezy is dus de ſmartelyke gewaarwording van verſmaade liefde.*

PYTHIAS.

Ontſtaat 'er altoos jaloezy, by verſmaade liefde?

HEGIO.

Niet altyd. Het koomt in dit geval voornaamentlyk op de ſterkte des geestes, van den genen aan, welke in het geval is, dat zyne liefde veracht wordt. Hoe geringer deze is, hoe weiniger magt hy dus over zyne neigingen en gewaarwordingen heeft, zoo veel te ſterker zal zeeker het geweld zyn, dat de ſmartelyke gewaarwording eener verachte liefde, op zyn gevoel heeft. By eene meer beſchaafde, waar zyne reden, door oefening, ten minsten eenige magt over zyn hartstogten heeft, waar zelfs by de geweldigſte gewaarwording der ſmart, de reden, nog altoos met vryheid over de middelen kan nadenken, om deze ſmart te overwinnen, *daar* zal eene verachte lief-

liefde geene jaloersheid voortbrengen, maar deze liefde zelve vernietigd worden.

PYTHIAS.

Zyn 'er dus middelen om de jaloezy tegen te gaan, en ons van dezelve te bevryden?

HEGIO.

De middelen, welken wy bezitten om de liefde te overwinnen, kunnen ook tegen de jaloezy gebezigd worden; want daar jaloersheid door de liefde ontftaat, en zy zich veelal ten aanzien van den graad van fterkte of zwakheid, naar de fterkte of zwakheid der liefde rigt, zo zal zy insgelyks met het ophouden der liefde, geheel en al vernietigd worden.

VIERDE GEDEELTE.

VAN DEN HAAT.

HEGIO.

Daar men nu tegen de *liefde*, den haat overftelt, zo kunnen wy gemaklyk het juiste begrip van denzelven ontdekken.

PYTHIAS.

Als wy by de liefde een voorwerp met ons zoeken te vereenigen, zo zullen wy, by het gevoel van *haat*, het voorwerp dat wy haaten, van ons zoeken te verwyderen.

HEGIO.

Dit nu is het regte begrip van den haat. — Hy be-

bestaat: *in een streven om zich van een voorwerp te verwyderen.* Echter is dezelve niet altoos gepaard met vyandschap, want het laat zich zeer wel voorstellen, ja de ervaring bevestigt het dikwerf, dat een voorwerp van onzen haat, te gelyk een voorwerp van onze goedwilligheid zyn kan.

PYTHIAS.

Dit weet ik by eigen ondervinding. Ik zoek my zo veel mooglyk is van het afzigtelyke mensch, dat zyne beide beenen verlooren heeft, en die daaglyks den voorbygaanden om een aalmoes bidt, te verwyderen, — in zoo verre dus *haat ik hem*, en echter wensch ik dat hy veel aalmoesen ontfangen mooge. In dit geval nu kan ik den oorsprong van dezen haat gemaklyk verklaaren, — de afzigtige morsigheid van dat mensch doet in dit geval den haat ontstaan. — Maar nu haat ik ook dikwerf menschen, die, in plaats van afzigtelyk te zyn, eene wezentlyke aanspraak op schoonheid maaken, hoe nu moet ik in dit laatste geval, het ontstaan van den haat verklaaren?

HEGIO.

Misschien is hier de haatlykheid niet in zyn ligchaam, maar in zyne ziel gelegen. 'Er zyn menschen, welken door hun onverstandig, onbeschoft, of veel meer door hun waanwys en gemaakt gedrag, anderen van zich verwyderen.

PYTHIAS.

Dikwerf echter gebeurt het, dat ik iemand op het eerste gezigt haat, schoon ik nog geen woord met hem gewisseld hebbe.

HEGIO.

Deze haat grondt zich alsdan misschien op de gelykenis, die zulk een mensch, met een ander door u gehaat voorwerp heeft. Een haat, dien wy daarom slechts gewaar worden, maar geenszins door ons kenvermoogen bepaalen kunnen. En dit beginzel nu schynt ons de beste verklaring der zoogenaamde *Antipathie* te zyn.

PYTHIAS.

Ik kan my geene duidelyke voorstelling van het begrip *Antipathie* maaken.

HEGIO.

De *Antipathie* is zulk een afkeer voor een persoon of zaak, waarvan ons de oorsprong onbekend is. Hier heeft dus slechts het omgekeerde der *Sympathie* plaats, want deze bestaat in zulk eene genegenheid voor een voorwerp, waarvan wy geene oorzaak opgeeven kunnen.

PYTHIAS.

'Er zyn echter menschen, welke eene *algemeene Antipathie tegen alle menschen* hebben.

HEGIO.

Eene *algemeene Antipathie tegen alle menschen*, kunnen wy in geene ervaring ontdekken, maar wel een' *algemeenen menschenhaat*.

PYTHIAS.

Van waar ontstaat zulk een algemeene menschenhaat?

HEGIO.

De oorzaak van dezen moet voornaamentlyk in eene beledigde eigenliefde gezogt worden. Wy zyn alsdan

on-

ontevreden met den loop der dingen, en gelooven, door de onredenlyke handelingen van andere menſchen in ons geluk en genoegen geſtoord te worden. De zogenaamde Miſanthrope (*menſchenhater*), ziet in elk mensch een' vyand zyner rust, en ontvliedt daarom allen gezelligen omgang.

VYFDE GEDEELTE.

VAN DE WRAAKZUGT.

HEGIO.

Welk een begrip hechten wy aan de *wraakzugt?*

PYTHIAS.

De *wraakzugt*, is de begeerte naar *wraak*. De *wraak* nu is eene handeling, waardoor wy den genen, welke ons, het zy werklyk, of ſlechts naar onze gedachte, eenig kwaad veroorzaakt, op onze beurt insgelyks eenig kwaad trachten te veroorzaaken.

HEGIO.

Hierdoor hebt gy echter het begrip der wraakzugt nog niet volkomen bepaald. Zoudt gy *dat* wraak noemen, als ik den roover, dien my aanvalt, ter nederwierp en hem vermoordde?

PYTHIAS.

Neen, dit is geen *wraak*, maar *zelfverweering*.

HEGIO.

Gy hebt dus in uwe verklaaring geen onderſcheiding gemaakt tusſchen de *wraak* en de *zelfverweering*.

ring. Want by de *zelfverweering* doen wy eene daad, waardoor wy hem, welke ons eenig kwaad berokkend heeft, op onze beurt eenig kwaad veroorzaaken.

PYTHIAS.

Het koomt zeeker, wanneer wy iemand eenig kwaad veroorzaaken op het oogmerk aan, waar mede wy dit verrigten. By de *zelfverweering* bedoel ik, door het veroorzaakte kwaad, my zelven tegen de verdere kwetsingen of beledigingen van anderen te verzeekeren.

HEGIO.

Gy zyt op den weg om eene juiste onderscheiding tusschen de *wraak* en de *zelfverweering* te vinden. De onderscheidene oogmerken, die wy by de veroorzaaking des kwaads hebben, onderscheiden de handelingen der wraak of der zelfverweering van elkanderen. Welk een oogmerk nu hebben wy by het uitoefenen der wraak?

PYTHIAS.

Misschien in het geheel geen?

HEGIO.

Volkomen goed. Het kwaad zelf dat wy anderen veroorzaaken, is by het uitoefenen der wraak, het eenig doel. By de wraak veroorzaaken wy aan een ander, die ons beledigd heeft, eenig kwaad, zonder daardoor eenig ander oogmerk te willen bereiken. Het is ons genoeg, dat onze vyand dat kwaad gevoele; het is ons aangenaam, dat hy weete, dat *wy* het zyn, welken hem dat kwaad veroorzaakt hebben. *De wraak is daarom zulk eene handeling, waar-*

door

door wy onze beledigers eenig kwaad, als eene bloote wedervergelding, toevoegen.

PYTHIAS.

Volgends deze verklaaring der wraak, is het echter ten hoogsten moeijelyk te verklaaren, waardoor het komt, dat de wraakzugt een hartstogt is, die zoo algemeen heerschend onder de menschen gevonden wordt.

HEGIO.

De daadzaak, dat de wraakzugt een hartstogt is, waaraan wy allen, (zoo de kragten om ons te wreeken, ons niet ontbreeken) onderhevig zyn, doch die wy geenszins uit het begrip der wraakzugt zelve verklaaren kunnen, is juist. Want, als het aan andere veroorzaakte kwaad, het eenige doel der wraak is, en wy dus daardoor niets, met betrekking tot ons zelven, bewerken willen, (gelyk als dat het geval by de zelfverweering is) zo volgt hier uit, dat wy nimmer uit eigenliefde of eigenbelang, veel minder nog uit pligt, wraakzugtig kunnen zyn, want nergends wordt de wraakzugt ons als pligt voorgeschreeven. Men is daarom misschien genoodzaakt geworden tot het *volstrekte* (*Radicaale*) *kwaade*, (de zoogenaamde erfzonde) om het ontstaan en de algemeenheid der wraakzugt onder de menschen te kunnen verklaaren, zyn toevlugt te moeten neemen.

PYTHIAS.

Het kwaad, dat wy by het volvoeren der wraak aan anderen veroorzaaken, is zeeker het hoofdoogmerk der wraak. Maar 'er laaten zich hier toch nog andere byoogmerken denken, die voorzeeker op *ei-*

genbelang en *eigenliefde* betrekking hebben. Zoo is het, by voorbeeld, een byoogmerk der wraake, dat wy onze kragten aan anderen willen doen zien, en gevoelbaar maaken. Wy zoeken alsdan door wraak onze kragten te bewyzen, om ons daardoor in aanzien te brengen.

HEGIO.

Het door u aangehaalde byoogmerk is, ontwyfelbaar, dikwerf by het uitoefenen der wraak aanwezig. Maar maakt echter geen wezentlyk beſtånddeel van dezelve uit, en is ook geenszins toereikend om de algemeenheid van dezen hartstogt onder de menſchen te kunnen verklaaren.

PYTHIAS.

Is men dus genoodzaakt, dat verſchynſel, uit het volſtrekte (*Radicaale*) kwaade te verklaaren?

HEGIO.

Als wy den oorſprong der wraakzugt uit de zoogenaamde *erfzonde* verklaaren willen, dan is dat even hetzelfde, als dat wy bekennen, dat deze oorſprong ons volſtrekt onverklaarbaar is. De wraakzugt ontſtaat veel meer, even als veele verkeerde neigingen, door een algemeen heerſchend gebrek in onze opvoeding. Reeds in de tedere kindsheid leggen wy den grond daartoe; als wy voorbeeld onzen jongens en meisjens, zelfs reeds als zy zich nog naauwlyks beweegen kunnen, leeren, om den ſteen, waaraan zy zich geſtooten hebben, te ſlaan, of den grond te kloppen, op welken zy gevallen zyn.

PYTHIAS.

Men doet dit echter enkel met het oogmerk, om hun-

hunne opmerkzaamheid van de ſmartelyke gewaarwordingen te verwyderen, en op een ander voorwerp te vestigen.

HEGIO.

Men kan zeeker dit oogmerk, by deze ongeſchikte wyze van opvoeding, hebben, en ook dat einddoel daardoor bereiken. Maar men veroorzaakt daardoor by de tedere jeugd een' hartstogt, die ons, ons gantſche leven door, niet weder verlaat.

PYTHIAS.

Zyn 'er dus voor ons geene middelen tegen *wraakzugt* voorhanden?

HEGIO.

De *wraakzugt* ſchynt zeeker onder alle hartstogten het moeijelykſte te zyn om te beſtryden. Het is alleen door eene gedurige poging, om het aandenken aan die belediging, welke onze wraakzugt opgewekt heeft, uit onze gedachte te verwyderen, dat wy iets tegen dezen hartstogt verrigten kunnen.

PYTHIAS.

Als de wraakzugt door de gewaarwording eener belediging ontſtaat, dan ſchynt my het geduurig ſtreeven naar *ongevoeligheid* voor veele beledigingen, tegelyk een middel tegen de wraakzugt te zyn.

HEGIO.

Voorzeeker. Die gene, welke weinig gevoeligheid voor beledigingen heeft, die moeijelyk te beledigen is, wordt ook niet gemaklyk tot wraakzugt verleid, en, om over onze geneigdheid, om ſpoedig of langzaam beledigd te worden, te kunnen heerſchen, daartoe kunnen wy ontwyfelbaar door grondſtellingen

en een redenlyk overleg, zelven veel toebrengen. Is onze wraakzugt niet te geweldig, zoo kunnen wy, door eene levendige voorſtelling van het gevaar, dat voor ons, uit de bevrediging van dezelve, ontſtaan kan, veelal met een goed gevolg, iets tegen dezelve verrigten.

ZESDE GEDEELTE.

VAN DEN TOORN.

HEGIO.

Welk eene betekenis verbindt het ſpraakgebruik met het woord *toorn.*

PYTHIAS.

Ik kan my van den *toorn* geen bepaald begrip vormen, — wy zeggen van iemand dat hy *toornig* is, als hy kwaad op ons is.

HEGIO.

Wat verſtaat gy door de uitdrukking: hy is kwaad op ons?

PYTHIAS.

Dat hy onze vyand is, — dat hy ons zoekt kwaad te doen.

HEGIO.

De *toorn* zoude dus dezelfde betekenis, als de *wraakzugt* hebben. Als wy *toornig* zyn, zoeken wy hem, die ons beledigd heeft, eenig kwaad toetevoegen. Echter moet de *toorn* zig toch, dunkt my, door iets van de *wraakzugt* onderſcheiden?

PY-

PYTHIAS.

By de wraakzugt hebben wy, zonder eenig ander doel te willen bereiken, het kwaad zelf, dat wy een ander veroorzaaken, tot ons eenige oogmerk. Misſchien is by den *toorn*, dat kwaad, geen oogmerk, maar alleen een middel om een ander doel te bereiken.

HEGIO.

Op deze wyze hebben ſommigen den *toorn* van de *wraakzugt*, en andere hartstogten, zoeken te onderſcheiden, en gezegd, dat de *toorn* daarom alleen kwaad veroorzaakt, om perſoonlyke veiligheid of verbetering te bewerken. Maar deze verklaaring maakt den *toorn* tot eene bloote noodweer, en ſchynt my, daar het ſpraakgebruik dit in het geheel niet bevestigt, ſlechts willekeurig gevormd te zyn. — Volgens het ſpraakgebruik koomt het my voor, dat de *toorn* zich daarin van de *wraakzugt* onderſcheide, dat *wraakzugt* tegens hem, die ons beledigd heeft, ophoudt, zo rasch zy bevredigd is; de *toorn* daarentegen, zelfs dan nog voortduurt, als wy het kwaad veroorzaakt hebben. Een toornig mensch zoekt zynen vyand onophoudelyk te vervolgen, zyne wraakzugt heeft geene grenzen. Ik noem dus den toorn, *eene voortduurende wraakzugt*.

*

ZEVENDE GEDEELTE.

OVER DE FIERHEID, HOOGMOED EN HOVAARDY.

HEGIO.

Is de *fierheid* een gebrek, of eene pryswaardige eigenschap der ziel?

PYTHIAS.

Den fieren man houde ik voor een' dwaas, en vereer den nedrigen.

HEGIO.

Naar myne gedachten kan slechts, in eenen kleinen nietswaardigen geest, geene fierheid woonen. Ja ik vorder van elk mensch, dat hy fierheid bezitte. — Ieder mensch moet zich van zekere voortreflykheid, zekere verdienste bewust zyn, en zich hier over verheugen.

PYTHIAS.

De beslissing of de *fierheid* waarlyk eene pryswaardige eigenschap van ons gemoed zy, hangt echter daarvan af, hoe of wy het begrip der fierheid bepaalen.

HEGIO.

Zyn u ook nog andere woorden bekend, welke eene gelyke betekenis, als het woord *fierheid*, hebben?

PYTHIAS.

Hoogmoed, hovaardy.

HE-

HEGIO.

Deze woorden nu hebben niet alleen iets gemeenſchappelyks in de bepaaling der begrippen, welken wy met dezelve verbinden, maar ook iets, waardoor zy van elkander geheel onderſcheiden zyn. Wat nu is wel het gemeenſchappelyke kenmerk, dat in alle deze drie begrippen opgeſlooten ligt?

PYTHIAS.

De fiere, de hoogmoedige, en de hovaardige, zyn zich zekere voortreflykheden bewust, en zoeken anderen op dezelve opmerkzaam te maaken.

HEGIO.

Dit is zeeker het gemeenſchaplyke, wat in deze begrippen opgeſlooten ligt. Maar welke zyn nu de kenmerken, waardoor zy van elkander onderſcheiden zyn?

PYTHIAS.

De *fierheid* onderſcheidt zich daardoor van *den hoogmoed*, dat de voortreflykheden, die de hoogmoedige waant te bezitten, meer ingebeelde dan waare voortreflykheden zyn. *Hoogmoed* beſtaat ſlechts in een trotsch hart, in eene groote verbeelding van voortreflykheden, welken men niet bezit. De *fierheid* daarentegen vestigt zig op waare verdiensten. De *hovaardy* is eene byzondere ſoort van *hoogmoed*, die zich door uitwendigen luister, en eene verblindende pragt, onderſcheidt.

HEGIO.

Volgens deze verklaaring nu is de *fierheid* eene pryzenswaardige eigenſchap der ziel; de *hoogmoed* en *hovaardy* daarentegen zyn ten hoogſten afstekeuren.

AGTSTE GEDEELTE.

VAN DE YDELHEID.

HEGIO.

In welk geval zegt men van iemand: *Hy is een ydel mensch.*

PYTHIAS.

De ydelheid is flechts eene zwakheid van het vrouwlyk geflagt.

HEGIO.

Uwe veronderftelling dat de *ydelheid*, flechts eene zwakheid van het vrouwlyk geflacht zy, ftrydt tegen myne ondervinding. Men vindt dezelve, (misfchien alleen zeldzamer) ook by het manlyk geflagt; in alle ftanden, zelfs de geleerden zyn niet vry van deze zwakheid. Volgens uwe gedagten zoude de ydelheid, de neiging tot opfchik genoemd kunnen worden, dan dit is zoo niet, zy heeft een veel ruimer veld, en het begrip derzelve is in dit kenmerk nog niet geheel bevat. *Antonio* zoekt by alle gelegenheden, anderen te doen begrypen, dat hy genoegzaam niets dan zilver huisraad heeft; zilveren kandelaars, waarop hy niets dan waschlicht brandt, zilveren fchenkborden, zilveren mesfen, enz., gebruikt hy daaglyks. Gaarn fpreekt hy van zyne reizen naar Engeland, Frankryk en Italien. Van de fchoone gedaante zynes ligchaams; ja, waar hy kan, vertoont hy in gezelfchappen brieven, waarin zyn lof vermeld wordt. Behoort

hoort deze *Antonio* nu niet onder de klasse van ydele menschen?

PYTHIAS.

Ik zoude my geen oogenblik bedenken, om hem den naam van *dwaas* te geven, want dit woord betekent zulk een' man, welke op kleine, nietsbeduidende voorrechten, eenen grooten prys stelt.

HEGIO.

Als nu *Antonio* op geringe onbeduidende voorrechten, eene hooge waarde stelt, welke gedachte wekt hy dan by anderen op, ten aanzien van zyne waare voortreflykheden?

PYTHIAS.

Dat hy in het geheel geene waare verdiensten heeft. — Hy, die alles aanwendt, om de bevalligheid van zyn ligchaam te doen schitteren, wil daardoor misschien zyne onkunde of een volkomen gebrek aan oordeelskragt zoeken te verbergen.

HEGIO.

De ydele man, toont zeeker door zyn ydelheid, daar hy op dingen eenen hoogen prys stelt, die weinig, of in het geheel geene waarde hebben, dat hem gezonde oordeelskragt ontbreekt. Maar hy zelf is zich dezer zwakheid niet bewust, en daarom zoekt hy ook geenszins, door zig op eene andere wyze te doen schitteren, het gebrek aan waare verdiensten te verbergen.

PYTHIAS.

Maar op welk eene wyze, kunnen wy dan den toestand des gemoeds, van een ydel mensch, ontdekken?

HEGIO.

Deze is gemaklyk in de ervaring te vinden. *Antonio* hecht eene groote waarde aan zyn persoon, hy is onverzoenlyk als hy eenmaal beledigd is. Alles wat betrekking op zyn persoon heeft, is voor hem gewigtig, hy stelt zeeker een' grooten prys op kleinigheden, maar hy gelooft toch, dat *alle* voortreflykheden in hem vereenigd zyn; zyn praatzugt houdt hy voor welspreekendheid, zyn goed geheugen, is by hem een bewys van een denkend hoofd. Is hy misschien een kind des fortuins, en heeft hy aan dezen eenig algemeen aanzien of roem te danken, wel nu, dan gelooft hy, dat de gantsche waereld in zyn belangens deel neemt: hy zoekt angstig naar de gelegenheid., om zich by het algemeen in aanzien te bewaaren, deelt elk berigten van zyne belangen mede, en daar hy als een ydel mensch, gebrek aan oordeelskragt heeft, zoo is het hem onverschillig, *wat* het algemeen van hem zegge, hy gelooft zyn doel reeds bereikt te hebben, *als 'er slechts van hem gesprooken wordt.*

PYTHIAS.

Volgens deze afbeelding, is immers *ydelheid* met *zotheid* vereenigd?

HEGIO.

De ydelheid *voert ons* tot zotheid; want zy bestaat in een streven, om zyne nietsbeduidende voorrechten algemeen bekend te maken. — Gy hebt zoo even de aanmerking gemaakt, dat de ydelheid voornaamentlyk eene zwakheid is van het vrouwlyk geslacht, deze aanmerking wordt dikwerf gemaakt,

en

en is misſchien niet geheel ongegrond. Men wil zelfs, dat elke vrouw, een' zekeren graad van ydelheid bezitten zal, daar men integendeel iedere ſpeur van ydelheid by een' man afkeurt. Van waar ontſtaat deze onderſcheiding?

PYTHIAS.

Misſchien laat zich deze onderſcheiding, uit de onderſcheiden oordeelen over de verſchillende voortreflykheden des manlyken en vrouwlyken geſlachts, verklaaren. Ligchaamlyke bevalligheid en ſchoonheid eischt men meer van de vrouw dan van den man. De man moet zich door kracht des ligchaams en des geestes, door vastheid van character, doen kennen. Met betrekking tot de uitwendige vorming van zyn ligchaam, veroordeelt men hem alleen, als hy afzigtelyk leelyk is, terwyl men hem gaarne, dat hy niet uitſtekend ſchoon is, vergeeft. Geheel anders echter denkt en eischt men, over, en van de vrouw; deze verkrygt door ligchaamlyke ſchoonheid, eene grootere voortreflykheid. Men vergeeft haar liever de nalaatigheid in het ontwikkelen heurer geestvermoogens, dan gebrek aan ligchaamlyke aantreklykheden; en zelfs dan, als men al een ontwikkeld verſtand tot de voortreflykheden van eene vrouw rekent, zo is dit toch eene byzondere ſoort der beſchaaving, die van die des manlyken geſlachts geheel onderſcheiden is. Men vordert by haar meer fynheid van gevoel, dan duidelyke kennis en doorzigt. De voortreflykheden des vrouwelyken geſlachts, zyn daarom meer toevallig, dan

ge-

gegrond. Daar nu de ydelheid het ſtreeven is, om geringe voortreflykheeden te doen ſchitteren, zo vindt men dezelve daarom meer by het vrouwlyk geſlacht, om dat men de voortreflykheeden der vrouw, juist in zulke geringe dingen ſtelt. De ydelheid is daarom in eene vrouw, of meisjen, zeer vergeeflyk, terwyl dezelve in ieder man beſpotlyk is, en hem ten hoogſte belaglyk maakt.

VYFDE HOOFDSTUK.

OVER DE ZITPLAATS DER ZIEL, EN HAARE BETREKKING TOT HET LIGCHAAM.

HEGIO.

VOLTAIRE verhaalt ergends de volgende *anecdote:* Een Zweedsch officier bad op zyn sterfbed het volgende: *lieve God, zoo 'er eene is, ontferm u over myne arme ziel, zo ik 'er eene heb.* Wat dunkt u van dit gebed?

PYTHIAS.

Het is de uitdrukking van de verachtelykste twyfel aan de ontwyfelbaarste waarheeden. Ja ik zoude byna veronderstellen dat hy, welke aan het bestaan zyner ziel twyfelt, werklyk geene ziel heeft, ten minsten dat hem eene byzondere kracht der ziel, het *gezond menschenverstand* ontbreekt.

HEGIO.

Aan het bestaan zyner ziel, zo als wy het begrip derzelve, in ons onderzoek, over het onderscheid tusschen ziel en ligchaam, bepaald hebben, zal misschien de goede man niet getwyfeld hebben. Maar misschien of dezelve wel eene, van het ligchaam onderscheidene *substant* is, welke, na de slooping des ligchaams, blyft voortduuren.

PY-

PYTHIAS.

Dus zoude dat onbekende *iets*, aan welke wy het denken en gewaarworden toefchryven, niet van het ligchaam onderfcheiden zyn?

HEGIO.

Hebben wy van iets anders, dan van dat gene, wat ligchaamlyk is, eenige kennis?

PYTHIAS.

'Er zyn geesten, onze ziel is een geest.

HEGIO.

Wat is een geest?

PYTHIAS.

Iets dat geen ligchaam, maar toch *iets* is.

HEGIO.

Dat is zo veel te zeggen, als dat *niets* is, want als wy dat *iets* niet nader bepaalen kunnen, zo ftaat het gelyk met *niets*.

PYTHIAS.

Het is echter door dat *iets*, dat wy het *gewaarworden*, *denken*, en alle *veranderingen onzes gemoeds* verklaaren?

HEGIO.

Wat noemt gy, eene zaak verklaaren?

PYTHIAS.

Begryplyk maaken, hoe eene zaak mooglyk zy, en werklyk wordt.

HEGIO.

Als het ons daarom te doen is, om het mooglyk en werklyk worden des gewaarwordens en denkens te verklaaren, zo zeggen wy: *iets*, dat van het ligchaam geheel onderfcheiden is, veroorzaakt het *gewaar-*

waarwörden en *denken*. Maar is dit niet *flechts iets gezegd?* begrypen wy nu hoe het *denken* mooglyk wordt? is dit antwoord niet even zoo onbevredigend; als dat men op de vraag: *hoe verteert het vuur de ligchaamen?* antwoorden wilde: *door zyn verteerende kracht?* — is daardoor de zaak nu verklaard? Als men dus een verfchynfel geenszins uit eene bekende oorzaak begryplyk maaken kan, zoo is 'er in het geheel geene verklaaring mooglyk; want het verklaaren uit eene onbekende oorzaak is iets vrugtloos; en flechts eenvoudigen houden zulk een' fchyn voor iets werklyks.

PYTHIAS.

Maar wy kunnen toch geenszins het gewaarworden en denken door het ligchaam verklaaren? ten minsten het is ons onbegryplyk hoe door het ligchaam, dat *gewaarworden* en denken mooglyk worde?

HEGIO.

En wat zoude hier nu uit volgen?

PYTHIAS.

Dat *iets*, wat niets ligchaamlyks is, oorzaak van het denken zyn moet.

HEGIO.

Als wy uit eene oorzaak, *zoo ver wy dezelve kennen*, een gewrogt niet begryplyk maaken kunnen; volgt dan daaruit dat het volftrekt uit deze oorzaak niet kan verklaard worden? Het blyft toch nog altoos mooglyk, dat, als wy eene uitgebreider kennis hadden van de ftof in het ligchaam, van de famenhang der onderfcheidene beftanddeelen, en van de geheele inrichting der bewerktuiging van dezelve,

het zeer wel begryplyk zoude kunnen zyn, hoe het denken een gevolg der inrigting van het ligchaam zyn kunne. —

PYTHIAS.

Onze ziel is dus geenszins *iets* op zich zelf bestaande, geen *substant*, maar alleen eene eigenschap (een *Inhærent*) van ons ligchaam? een *Accident*? — Heure voortduring na de sloping van ons ligchaam kan dus in dat geval door ons niet verwagt worden?

HEGIO.

Als ik veronderstelde, dat de noodzaaklykheid om de oorzaak des gewaarwordens en denkens van iets waarvan wy in het geheel geen begrip hebben, van een' geest, by voorbeeld, afteleiden, onbewyslyk zy. Zoo volgt hier nog niet uit dat ik het tegendeel, dat namentlyk de ziel iets *ligchaamlyks* is, en met het ligchaam te gelyk ontbonden wordt, vastſtelle.

PYTHIAS.

Ja, maar hier is geen derde geval mooglyk, onze ziel is een *ligchaam* of een *geest*, zy is, of *iets* of *niets*.

HEGIO.

Dat ontken ik niet, maar ik stel: dat ik, met even zoo veel recht, het een als het ander vastſtellen kan. Dat wy dus even zoo min zeggen kunnen: *onze ziel is een geest*, als: *zy is een ligchaam*.

PYTHIAS.

Maar om welke rede kunnen wy niet zeggen: dat onze ziel een geest is.

HEGIO.

Dewyl ons kenvermoogen, door de ervaring begrenst

grenst is, en een geest regelregt tegen de wetten der ervaring strydt. Het woord *geest* betekent geen *werklyk*, maar alleen een *denkbaar* voorwerp, want het *werklyke* moet in de *ervaring*, in *Ruimte* en *Tyd* verschynen; Daar nu het ontkennende begrip, dat wy aan het woord *geest* hegten, alle uitbreiding, alle *buiten* en *naast elkander zyn*, uitsluit, zoo volgt hier uit dat een geest geen *voorwerp* der ervaring zyn kan.

PYTHIAS.

Ik geloof toch dat wy onze ziel in de ervaring waarnemen. Door den uitwendigen zin is dit zeeker onmooglyk, dewyl alle voorwerpen, die wy door den uitwendigen zin waarnemen, *ligchaamen* zyn, en eene uitgebreidheid hebben moeten. Maar in den inwendigen zin ontdekken wy de werkingen van onze ziel. Wy bemerken naamentlyk onze gemoedsveranderingen, die door het *gewaar worden*, *denken* en *begeeren* veroorzaakt worden.

HEGIO.

Deze uitwerksels, die wy aan eene onbekende X welke wy *ziel* noemen, toeschryven, ontdekken wy ontwyfelbaar door den inwendigen zin, en hebben dus eene ervaring van dezelven. Maar de oorzaak dezer uitwerksels, die wy *ziel* noemen, kunnen wy zo min, door den *in-* als *uitwendigen* zin waarneemen. Het begrip van een' geest, is dus alleen een Redeneerkundig (*Logisch*) mooglyk, begrip, aan welk de werklykheid (*Realiteit*) ontbreekt. Daar ondertusschen dit begrip Redeneerkundig (*Logisch*) mooglyk is; zoo staat het ieder vry om de Catcgoriën van het

verſtand op dit begrip toetepasſen. Het bevat, by voorbeeld, niets in zich dat zich wederſpreekt, om de ziel onder het begrip van een *ſubſtant* te denken; men moet ſlechts daarby niet vergeeten, dat dit niets meer dan eene oefning van het verſtand, met betrekking tot de toepasſing van deszelfs zuivere begrippen, is, dat hier uit even zoo weinig, iets voor het werklyk voorhanden zyn der ziel, kan getrokken worden, als dat men het beſtaan des Sultans van *Utopia*, door het begrip der mooglykheid van denzelven, bewyzen wilde.

PYTHIAS.

Onze ziel moet echter *iets* zyn, daar wy heure uitwerkzels in de ervaring waarnemen?

HEGIO.

Zy is ontwyfelbaar *iets*. Maar zoo wy hier nu geen gevaar willen loopen om te dwaalen, of ten minsten niets onbewyslyks willen veronderſtellen, zoo moeten wy dat *iets* niet nader bepaalen; want wy kunnen even weinig veronderſtellen, dat de *ziel ſtoflyk*, of dat zy een *geest* is. Ja wy kunnen zelfs niet eens de Categorie der *Exiſtent* met dezelve vereenigen.

PYTHIAS.

Op welk eene wyze hangt nu *de ziel* met het *ligchaam* te ſamen, en, in welk gedeelte van ons ligchaam moeten wy heure zitplaats zoeken?

HEGIO.

'Er is zeeker geen lid aan het menschlyk ligchaam, welk men niet voor de zitplaats der ziel gehouden heeft. Het hoofd, de hersſenen, het middelrif, het hart, de toppen der vingers, de maag, enz. alle dezen zyn door onderſcheidene wysgeeren, als de ver-

blyf-

blyfplaats der ziel opgegeeven. Volgens onze verklaaring echter, wat wy door het begrip *ziel* verftaan, kunnen wy nimmer van eene *eigentlyke zitplaats* derzelve fpreeken. Eene verblyfplaats der ziel veronderftelt *ruimte* en *plaats*, en zoude dus tevens vastftellen dat onze ziel iets ligchaamlyks ware.

PYTHIAS.

'Er moeten toch redenen zyn, waarom men deze deelen van het ligchaam, als het byzonder verblyf der ziele aangezien heeft?

HEGIO.

By de werkingen, die men der ziele toefchryft, zyn fommige deelen van ons ligchaam noodzaaklyker dan andere. By hevige gewaarwordingen, by voorbeeld, fchynt het hart in grootere beweging te zyn, dan de overige deelen des ligchaams, en tot het denken, zyn, volgens alle waarnemingen, de hersfenen onontbeerlyk, van daar, dat men op de veronftelling kwam dat het een of anderdeel van ons ligchaam, het byzonder verblyf der ziel zyn moest; zoo men echter, volgens hetgeen de ervaring ons aan de hand geeft, bepaalen moest, welk deel van ons ligchaam, het grootfte aandeel aan de werkingen der ziel heeft, zoo is het ontwyfelbaar dat de hersfenen in het onaffcheidelykfte verband met de ziel ftaan; want, by de minste kwetfing der hersfenen, wordt de werkzaamheid der ziel geftoord. — Van daar dat men altoos by zulke perfoonen, welke eene byzondere zwakheid ten aanzien der krachten hunner ziel deeden blyken, (zoo als dit by krankzinnigen volkomen plaats

 heeft)

heeft) eenen tegennatuurlyken toestand der hersfenen ontdekte. —

PYTHIAS.

Maar als nu de hersfenen voor de werkingen onzer ziel zoo volstrekt noodzaaklyk en onöntbeerlyk zyn, zal dan niet, misfchien, met de geheele ontbinding derzelve, ook tegelyk onze ziel en heure werkingen vernietigd worden?

HEGIO.

Dat fchynt zeeker zoo, maar de wensch van ons hart, (gesterkt door een redenlyk, op onze zedelyke natuur, gegrondvest geloof,) doet ons, ondanks dezen fchyn, met gerustheid, het tegendeel hoopen.

AAN-

AANHANGSEL,

BEVATTENDE EENE KORTE TE SAMENVATTING VAN HET GEEN DE CRITISCHE WYSGEERTE LEERT.

§. 1.

De Kantiaansche Wysgeerte, wordt de *Critische* genaamd, dewyl zy met een onderzoek (*Critiek*) over het menschlyk kenvermoogen aanvangt. Alle wysgeerige leerstelfels, welken niet van zulk eene *Critiek* uitgaan, worden *dogmatiek* geheeten.

§. 2.

De *Critiek*, wordt echter niet in den zelfden zin tegen over de *Dogmatiek* geplaatst, als deze laatste, tegen over het *Scepticismus* (twyffelaary) staat. Het *Scepticismus* onderscheidt zich daardoor van het *Dogmatismus*, dat het de vraagen over de waarheid, of over de overëenstemming van onze voorstellingen, met dat gene wat door dezelven voorgesteld wordt, (de voorwerpen en dingen buiten ons) onbeslischt laat, terwyl het *Dogmatismus*, daarentegen, eene overeenstemming van onze voorstellingen met de dingen buiten ons veronderstelt, en dus vastelt, dat wy de *waarheid* kennen kunnen. De *Critiek* beslischt even zoo bepaald als de *Dogmatiek*, wat *waarheid* is, maar zy onderscheidt zich van deze door den loop van het onderzoek, en door de byzondere Resultaaten die door dit onderzoek ontstaan.

§. 3.

Alle wysgeerige leerstelsels, strekken ter oplossing van de vraag; *bevat onze kennis eenige waarheid in zich? zyn de dingen zoo, als wy ons dezelve voorstellen?* Zy maaken dus eene onderscheiding tusschen de dingen buiten ons, en de voorstellingen die wy van dezelven hebben en ontfangen.

§. 4.

Zullen onze voorstellingen van de dingen *waarheid* in zich bevatten, zullen dezelven met de dingen rondsom ons overeenstemmen, zoo kan dit op twederlei wyze geschieden. Onze voorstellingen zyn, of van de dingen geheel onafhanglyk, en de overeenstemming derzelven met de dingen is door de natuur, of, zoo men wil, door de Godheid vooraf bepaald, of de voorstellingen, en die dingen staan in eene Causalbetrekking, (oorzaaklyke gemeenschap.) In dit laatste geval zyn wederom twee gevallen mooglyk: of de dingen veroorzaaken onze voorstellingen, (*Realismus*) of onze voorstellingen zyn oorzaaken van de dingen (*Idealismus* en *Fichtianismus.*)

§. 5.

Het *Criticismus* onderscheidt zich daardoor van het *Leibnitsianismus*, dat het eene *Causalbetrekking* (oorzaakelyke gemeenschap) tusschen de dingen en onze voorstellingen aanneemt; van het *Realismus* en *Idealismus* is het door *de wederkeerige* Causalbetrekking, welke, volgens deszelfs leer, tusschen de dingen en de voorstellingen plaats heeft, te onderscheiden, daar beide, het *Realismus* en *Fichtianismus*, slechts

een-

eenzydige Causalbetrekking tusschen de voorstellingen en de dingen aanneemen.

§. 6.

Het *Criticismus* leert dus, dat de dingen buiten ons by de voorstellingen iets werken, maar dat ook, daarentegen de dingen door onze voorstellingen bepaald worden, en *door ons* zekere kenmerken en eigenschappen bekoomen.

§. 7.

Door het onderzoek, en de ontwikling nu, van het menschlyk kenvermogen, kunnen wy dat gene ontdekken wat door ons gemoed in de dingen buiten ons, ingebragt wordt. Wat wy vóór alle ervaring (*à Priori*) door eene oorspronglyke, niet verder te verklaarene, inrigting van ons gemoed en kenvermogen, tot de ervaring bybrengen, en hoe wy daardoor de ervaring zelve bepaalen.

§. 8.

Het *Criticismus* maakt daarom een onderscheid tusschen, *de Verschynselen* en *de dingen op zich zelven*. *Verschynselen*, zyn *dingen* in zoo verre deze, door de oorspronglyke inrigting van ons kenvermogen, *à Priori* bepaalde kenmerken en eigenschappen bekoomen hebben; in zoo verre dus, als zy in de ervaring voorkoomen. *Dingen op zich zelven* zyn eigentlyk *ondingen*, men verstaat daar door dat gene 't welk buiten het bereik der ervaring is, en dus in geene ervaring voorkomen kan.

§. 9.

Het menschlyk kenvermoogen bevat drie onderscheidene vermoogens in zich; *De Zinlykheid, het*

Verstand, en *de Reden*, welke vermoogens ieder derzelver byzondere hoedanigheden bezitten, en derzelver eigene voorstellingen voortbrengen; de voorstellingen der Zinlykheid noemt men *Aanschouwingen*, die van het Verstand *Begrippen*, en die der Reden *Idéën*.

§. 10.

Als dus door de Zinlykheid de dingen voorgesteld worden, zoo bekomen zy, de, in dit gedeelte van het kenvermoogen *à Priori* voorhanden zynde Vormen (§. 6 en 7.) en worden dus door het vermogen der zinlykheid bepaald.

§. 11.

De Vormen der Aanschouwingen zyn *Ruimte* en *Tyd* (*). De *Ruimte* is die byzondere hoedanigheid der Ligchaamen, dat zy *in buiten, en naast elkander zich bevindende, deelen*, ons verschynen. De *tyd* is

(*) Om de Leer van de *Prioriteit* der Ruimte (het *a Priori* aanwezig zyn van dezen vorm onzer zinlykheid;) voor het gemeen menschenverstand niet aanstootlyk te doen zyn, moet men het begrip van dezelve zoo als het in deezen §. 11. bepaald is, vasthouden, en niet aan de *Ruimte* denken, zoo als men zich dezelve, wanneer men nog niet over de kenmerken welke het begrip van dezelve in zich bevat, nagedagt heeft, voorstelt. Men denkt zich gewoonlyk *daar* Ruimte waar zich doorzigtige ligchaamen, die in de plaats van andere werken, by voorbeeld *Lucht*, bevinden. Doch integendeel dáár, waar wy ondoorzigtige, zwaare ligchaamen ontdekken, geloven wy, dat geene *Ruimte* voorhanden is. Hier nu heeft het spraakgebruik, de *Ruimte* met de *Plaats* verwisseld. Op beiden de plaatsen waar doorzigtige en ondoorzigtige ligchaamen zyn, bevindt zich *Ruimte*, want de *Ruimte* is geenszins het *Vacuum* (het ledige) maar eene byzondere hoedanigheid der *ligchaamen*, en eene ledige *Ruimte* is, volgens het spreekgebruik, eene *Ruimte* die met Lucht vervuld is,

is eene eigenschap van ons gemoed welke oorzaak is, dat ons de voorstellingen der dingen *voor en na elkander* voorkomen.

§. 12.

De *Ruimte* wordt dus door ons gemoed in de zinnenwaereld, in de dingen buiten ons voortgebragt. Het is eene *noodzaaklyke* eigenschap van alle dingen buiten ons, vermits deze niet aangeschouwd kunnen worden, zonder dien Vorm van ons gemoed aantenemen, onder welken zy zich aanschouwen laaten.

§. 13.

Even zoo nu als de *Ruimte*, wordt de *Tyd* door ons gemoed voortgebragt. Het is slechts een Vorm, volgens welken de dingen in ons voorgesteld worden, de *Tyd* is dus geenszins eene eigenschap der dingen, maar eene hoedanigheid van ons gemoed.

§. 14.

Door de Aanschouwingen op zich zelven bekoomen wy nog geene kennis, want door dezelven worden nog geene, afgezonderde en van elkanderen gescheidene voorwerpen, voorgesteld. Het is het *verstand* welke door zyne werkzaamheid, de enkele afgezonderde dingen voortbrengt, en hierdoor ontstaat eerst kennis. By het *kennen* wordt dus aangeschouwd, en het aangeschouwde door het verstand, onder begrippen voorgesteld.

§. 15.

Het Verstand heeft, even als de Zinlykheid, zyne Vormen, volgens welke het de dingen denkt; de zuivere verstandsbegrippen (*Categoriën*) brengen de aanschouwingen tot eene kennis, en door deze wordt

de

de ervaring eerst mooglyk. Het verſtand heeft zyne begrippen *à Priori* welken op zich zelv' ledig en zonder de minſte betekenis zyn, die ook, als zy op geene aanſchouwingen toegepast worden, geen voorwerp voorſtellen.

§. 16.

De ervaring wordt dus door de zuivre verſtandsbegrippen bepaald, en wordt door deze eerst, dat gene wat zy is. Waren 'er andere zuivre verſtandsbegrippen in het verſtand voorhanden, zoo zouden wy ook eene andere ervaring hebben, wy zouden de dingen buiten ons, anders denken en waarnemen dan wy thans doen.

§. 17.

Hierdoor nu wordt het begryplyk hoe wy iets *à Priori* in de ervaring kennen kunnen. Want wordt de ervaring door de, in het verſtand *à Priori* voorhanden zynde regelen en begrippen eerst mooglyk, zoo laten zich ook, door deze begrippen, *à Priori* grondſtellingen voor de ervaring vastſtellen, zo leeren wy, by voorbeeld, door de zuivre begrippen van *Subſtant* en *Accident*, de grondſtelling der ervaring *à Priori* kennen, dat namentlyk alles in de verſchynſelen iets *blyvends* en iets wat aan dezelve *afwisſelt*, hebben moet. De zuivre begrippen van *oorzaak* en *gewrocht* geeven de wet in de ervaring: alles wat ontſtaat heeft eene oorzaak in den tyd, enz.

§. 18.

De zuivre verſtandsbegrippen nu kunnen ſlechts op de verſchynſelen in de ervaring toegepast worden, zy hebben alleen eene *immanente* en geen

trans-

transcendente toepasfing, dat is, zy kunnen geenszins op *de dingen op zich zelv'* toegepast worden, want op zich zelv' zyn het flechts ledige begrippen, zonder eenige betekenis, welke alleen dan, wanneer 'er een voorwerp in de ervaring aan dezelven ondergefchikt wordt, eenen zin en eene betekenis bekoomen.

§. 19.

Het bevat zeeker niets tegenftrydigs in zich, *de dingen op zich zelv'* overeenkomftig de *Categoriën*, te denken, en het is langs dezen weg dat de *Anti Critifche* Wysgeerte, de *Ontologie* (Wezenkunde) famengefteld heeft. Maar daar, by de voorftelling *der dingen op zich zelv'*, dat gene ontbreekt, waardoor de *Categoriën* eerst eenen zin en betekenis bekomen, naamentlyk voorwerpen in *Ruimte* en *Tyd*, en daar zy (de *Categoriën*) op zich zelv niets meer zyn dan ledige gedachten vormen, zo bevat dat fystema (de *Ontologie*) niet meer in zich dan eene Logifche mooglykheid, die op geene werklyke voorwerpen betrekking heeft.

§. 20.

Alle veronderftelde *kennis* van eene bovenzinlyke waereld, grondt zich daarom flechts op een misbruik van het verftand en deszelfs zuivre begrippen. Het gebied onzer kennis is binnen de grenzen der ervaring beperkt, en alles wat men verder *voorwerplyk* meent te *weten*, is flechts fchyn.

§. 21.

'Er is een gewigtig onderfcheid tusfchen de begrippen, *kennen* en *denken*. Men *kent* iets als het verftand eene aanfchouwing denkt. Het denken op zich zelf,

zelf, trekt zich af van de voorwerpen der aanschouwing, en is daarom ook *niet* meer dan *denken*. Zal er werklyke (*Evidente*) waarheid ontstaan, dan moeten de gedachten *aangeschouwd* worden.

§. 22.

Redenkundig (Logisch) *mooglyk*, is dat gene wat *denkbaar* is, *wezentlyk mooglyk* is dat gene wat *gedacht* en *aangeschouwd* worden *kan*; *werklyk*, is zodanig iets, dat gedacht, en aangeschouwd wordt. *Noodzaaklyk* is dat gene hetwelk door de wetten des verstands *werklyk* wordt.

§. 23.

Het verstand verschaft ons dus geene kennis, van *de dingen op zich zelven*, (zie §. 18, 19 en 20) maar bepaalt zich alleen daartoe, om regelmaat in de ervaring te brengen, het vormt de ervaring, en heeft, volgens de kunsttaal, een *Constitutief* gebruik in de ervaring.

§. 24.

De Reden is de vormster der *Idéën*. *Idéën* zyn zodanige voorstellingen, waartoe geen voorwerpen, aan dezelve gelykvormig, in de ervaring te vinden zyn. Het *Idéë* by voorbeeld eener zuivre volkomene deugd, het *Idéë* eener volkomene staatsregeling, hebben geen voorwerp in de ervaring.

§. 25.

Even zo min nu als de Idéën der Reden hunne voorwerpen in eenige ervaring vinden, verkrygen wy door dezelven eenige *kennis* van eene bovenzinlyke waereld; hun gebruik in de ervaring bestaat alleen

hier

hier in, dat zy het verstand een zeeker *doel* voorstellen, waarnaar het streven moet.

§. 26.

De zuivre verstandsbegrippen, worden door de Reden als *Idëën* gedagt, als door deze, aan genen, het kenmerk van het *onvoorwaardelyke*, *het onbegrensde*, toegevoegd wordt. Het zuivre verstandsbegrip *oorzaak*, by voorbeeld, is *voorwaardelyk*, want nimmer is eene *oorzaak*, welke wy in de ervaring ontdekken, eene eerste, maar veronderstelt altoos eene andere, waartoe zy in betrekking als *gewrogt* staat. Dit begrip nu, bevat, als het door de *Reden* voorgesteld wordt, het kenmerk van het onvoorwaardelyke in zich, en wordt aldus een *Idée*, men denkt alsdan eene oorzaak die eene *volstrekt eerste* is, en dus geenszins iets anders als *voorwaarde* veronderstelt.

§. 27.

Door dit *Idée* echter, wordt noch een voorwerp in, noch buiten de ervaring voorgesteld, het bevat alleen een regelend beginsel voor het Verstand, by de toepassing van zyne begrippen en wetten op de verschynselen. Zonder dezelve zoude het aan zich zelf overgelaten Verstand, by de toepassing zyner begrippen, spoedig staan blyven, en niet verder met onderzoek doordringen. Zonder het *Idée* eener eerste oorzaak, zoude het by de eerste ontdekte oorzaak blyven stilstaan, en het gebied zyner kennis dus nimmer uitbreiden.

§. 28.

Dit nu is, ten aanzien van deszelfs bespiegelend (*theoretisch*) gedeelte, het gebruik der *Reden Idëën*; zy

zy dienen het verstand ten leiddraad by het gebruik zyner begrippen in de ervaring; het is dus eene groote dwaling, als men gelooft, dat de voorwerpen dezer *Idéën*, hier of daar buiten de ervaring aanwezig en door deze *Idéën* gegeven zyn.

§. 29.

De Reden wordt *praktisch* (beoefnend) genoemd, in zoo verre zy aan den *wil*, wetten voorschryft, en den grond van zedelykheid, en deugd in zich bevat. De Reden naamentlyk vormt eene zedewet, die voor alle Redenlyke wezens gelyke geldigheid heeft.

§. 30.

Deze zedewet is alleen *vormlyk*, zy schryft alleen aan den wil eene handelwyze voor, en laat het voorwerp der handeling onbepaald, maar juist daardoor is het een onvoorwaardelyke wet, en in alle gevalle gemaklyk te onderscheiden en toetepassen.

§. 31.

De algemeenheid der wet, bepaalt den inhoud zelven: *Handel naar algemeen geldende beginselen*, of: *Handel zoo dat gy wenschen kunt, dat alle vrye Redenlyke wezens, dezelfde grondbeginselen waarnaar gy uwe handelingen regelt, opvolgen moogen.* Deze grondstelling heet: het *Categorisch Imperatief*, (*het onvoorwaardelyk pligtgebod.*)

§. 32.

Volgens deze grondstelling is het gemaklyk te bepaalen, wat, in alle gevallen *Pligt* is. Want daar het grondbeginsel onzer handeling, een algemeen geldend beginsel zyn moet, zoo kunnen de byzondere betrekkingen en omstandigheden van den handelenden,

gee-

geenen den minsten invloed, op de bepaaling wat in alle gevallen voor hem pligt is, hebben (*)

§. 33.

(*) Daar deze § welligt verkeerd verstaan zoude kunnen worden, zoo diene het volgende tot nadere opheldering. By de grondstellingen van het *Eudaemonismus*: (gelukzaligheidsleer:) *bevorder het geluk van u en van anderen*, is het, in veele gevallen, zeer moeilyk te onderscheiden wat pligt is; want hy welke dit beginsel by zyne handelingen opvolgt, handelt dikwerf met het beste voornemen, uit onwetenheid, tegen zyn' pligt, wyl pligt, in dat geval, eerst door het gevolg der handeling, als een bydraag tot bevordering van gelukzaligheid, vervuld wordt; te meer nog daar het *gevolg* onzer handelingen altoos onzeeker, en dit beginsel slechts op een stoflyk doel, op gelukzaligheid, gerigt is, zoo is, in dit geval, dan eerst aan den pligt voldaan, als 'er iets tot bereiking van dat doel, ontfangen, of verkreegen is. Geheel anders is het met een beginsel *dat alleen vormlyk is*, gelegen. Hier koomt het niet opdat gene wat het gevolg onzer handelingen is, aan, maar op het *doel* waarmede dezelven verrigt worden. Veronderstellen wy eens, om dit iets duidelyker te maaken, het volgend geval: *A* wordt door *B* om eene som geld ter onderstenning van zyn behoeftig huisgezin verzogt, die hem, als hy dezelve bekoomt, voor een' gantschen ondergang bewaart. *A* echter is buiten ~~de mooglykheid~~ *B* deze onderstenning te geeven, doch hy heeft een' vriend *C*, welke zoo veel vermoogen bezit, dat hy, zonder het minste nadeel te gevoelen, dit verzogte gemaklyk geeven kan, ondertusschen weet *A* dat *C* dit nimmer doen zal. Nu ontfangt *A* onverwagt eene somme gelds om die aan *C* te overhandigen, van iemand welke die aan *C* schuldig was, doch van 't welk *C* niets weet, nu is de vraag: wat is, in dit geval, voor *A* pligt? Hoe de *Eudaemonist*, deze vraag beantwoorde gaat ons hier weinig aan, laat ons hetzelve aan het in §. 32 bepaalde grondbeginsel toetsen. Het onvoorwaardelyk pligtgebod, gebiedt dat *A* het geld aan *C* geeven, en *B* aan zyn lot moet overlaaten. Want

§. 33.

Daar het *Categorisch Imperatief* (het onvoorwaardelyk pligtgebod) zonder op neigingen, of dat gene wat den mensch aangenaam is, agtteflaan, onvoorwaardelyk gebiedt, zoo vooronderftelt hetzelve dat de mensch het vermoogen bezit, om dat gebod optevolgen, dat hy een' *vrijen wil* heeft.

§. 34.

Deze vryheid van den wil kunnen wy echter nimmer *voorwerplyk kennen.* Want in het gebied der ervaring, (waar alleen eenige kennis voor ons mooglyk is) is alles door de noodzaaklyke natuurwet der Caufaliteit (oorzaaklykheid) bepaald; en natuurnoodwendigheid fluit alle vryheid volftrekt uit. De vryheid van den wil is dus een Idée, waaraan wy, om der zedelykheids wille, *gelooven moeten.*

§. 35.

Het moralisch (zedelyk) geloof, vervangt de plaats van befpiegelend bewys, omdat dit laatfte ten aanzien van de voorwerpen eener bovenzinlyke waereld geheel en al ongenoegzaam is. Het onderfcheid van befpieglend bewys of een *praktisch* (beoefnend) of *mo-*

als hy het geld in plaats van aan *C* aan *B* gegeeven had, zoo ware dit eene ontvreemding van eens anders eigendom, en een ander iets van zyn eigendom te ontvreemden, kan nimmer een algemeen geldend beginfel der handelwyze voor alle redenlyke wezens zyn. Zoo ook als ik door een' leugen myn eigen of eens anders leven redden kon, zoo gebiedt het onvoorwaardelyk pligtgebod, myn eigen of eens anders leven opteöfferen, dewyl het *liegen*, geen algemeen geldend beginfel der handelwyze voor alle redenlyke wezens zyn kan.

moralisch (zedelyk) geloof, beftaat hierin, dat het eerfte eene voorwerplyke geldigheid, het laatfte alleen eene onderwerplyke overtuiging vordert.

§. 36.

De voorwerplyke (*Objective*) geldigheid van een voorwerp heeft dan plaats, als door dat bewys eene overtuiging der werklykheid van dat voorwerp *buiten ons*, veroorzaakt wordt. Een onderwerplyke (*fubjective*) overtuiging daarentegen, bepaalt niets ten aanzien van de werklykheid eens voorwerps buiten ons, maar berust alleen op zulke gronden, waardoor het redenkundig (*logisch*) mooglyk, voorwerp, eene redenkundige werklykheid bekoomt; dat is: eene werklykheid in het onderwerp, (eene onderwerplyke werklykheid.) In dat geval voegen wy een voorwerp de werklykheid by, offchoon wy weeten dat het geene heeft, of dat deszelfs werklykheid onbewyslyk is.

§. 37.

Behalven het Idée der vryheid, bevat ook nog onze zedelykheid gronden in zich tot een practisch geloof aan *God* en *onfterflykheid.*

§. 38.

Het *Categorisch Imperatief* fchryft den mensch onvoorwaardelyk eene handelwyze voor; het beveelt eene handelwyze, waarby de zugt naar geluk, offchoon dezelve algemeen, even als de Reden, tot de menfchelyke natuur behoort, in geene aanmerking koomt. Gelukzaligheid mag by de zedelyke handelingen geen *doel* zyn, en daar de zedewet alleen vormlyk is, zoo wordt, door opvolging van dezelve, het geluk niet altoos bereikt; als redenlyk zinlyk wezen zoude de

mensch

mensch echter het pligtgebod niet kunnen volgen zoo de drift naar geluk ook niet tevens bevredigd wierd; onze zedelykheid geeft ons daarom, ten einde de tegenstrydigheid tusschen onze zinlyke en zedelyke natuur te vernietigen, het recht, *aan een hooger, heilig en rechtvaardig wezen te gelooven*, dat door zyn magt en heiligen wil, deze waereld regeert, en door deze bestuuring, eene, overeenkomstig de zedelyke waarde, geëvenredigde gelukzaligheid, voor zyne redenlyke en zedelyke wezens bereid heeft.

§. 39.

Dit geloof aan zulk eene waereldregering, waardoor de braave overeenkomstig zyne zedelyke waarde beloond wordt, schynt maar al te dikwerf door de ondervinding wederlegd te worden, daarom leidt onze zedelykheid ons op tot de zeekere verwagting van een toekomstig leven, waar eene, naar onze zedelyke waarde geëvenredigde, gelukzaligheid bereikt wordt.

